

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER TEMEL ALANINDA
AKADEMİK ÇALIŞMALAR -IV

2023 / 4

Editör: Doç. Dr. Cengiz KAHRAMAN

ARTİKEL AKADEMİ: 287

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - IV

Editör: Doç. Dr. Cengiz Kahraman

ISBN 978-625-8088-78-6

Birinci Basım: Mayıs - 2023

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.

Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,

34427 Beyoğlu/İstanbul

Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2023

Akademik etik kurallara

bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak

olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir

kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,

kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.

Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul

Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708

mail: info@artikelakademi.com

www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR -IV 2023 / 4

Editör: Doç. Dr. Cengiz KAHRAMAN

YAZARLAR*

Ahmed Hamza ALPAY

Ayşe KARABEY TEKİN

Banu ÇETİN ÜNAL

Burak BOYRAZ

Göktürk KALKAN

Hasan BOZKAYA

H. Mustafa PAKSOY

İkram ALPSOY

İsmail KILINÇ

Khalil Mhimd IBRAHİM

Lutfi Özdemir

Mehmet Oktav

Mehmet İlhan GÜL

sMustafa Hikmet AYDINGÜLER

Pelin HAYTA

Ragıp BİNGÖL

Selvi VURAL

Simge ŞALVARCI

Zeki ÇETİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
1. BÖLÜM	
ANLATI GERONTOLOJİSİ:	
YERİNDE YAŞLANMANIN GERÇEKLİĞİ.....	9
- Ahmed Hamza ALPAY	
2. BÖLÜM	
BELLEK PARADİGMASI OLARAK	
SANATTA İZ BIRAKMA EYLEMİ.....	21
- Ayşe KARABEY TEKİN	
3. BÖLÜM	
ALTINCI HAÇLI SEFERİ ESNASINDA	
HAÇLI-EYYÛBİ MÛNASEBETLERİ:	
II. FRIEDRICH VE MELİK KÂMİL DOSTLUĞU	37
- Banu ÇETİN ÜNAL	
4. BÖLÜM	
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN	
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ.....	49
- Göktürk KALKAN	
5. BÖLÜM	
SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE MATERYAL TASARIMI VE MATERYAL	
TASARIM KÜLTÜRÜ.....	69
- Hasan BOZKAYA	
6. BÖLÜM	
AĞRI'DA MEDYA ORGANLARINDA ÇALIŞAN KADIN GAZETECİLE-	
RİN SORUNLARININ TESPİTİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	81
- İkrâm ALPSOY	

7. BÖLÜM	
AKSARAY İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	93
- İsmail KILINÇ	
8. BÖLÜM	
YENİLENEMEYEN ENERJİ KAYNAKLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA	117
- Khalil Mhimd IBRAHİM & H. Mustafa PAKSOY	
9. BÖLÜM	
A BRIEF STUDY ON DIORAMAS AND “HISART LIVE HISTORY AND DIORAMA MUSEUM (ISTANBUL)”	125
- Mehmet İlhan GÜL & Mustafa Hikmet AYDINGÜLER & Burak BOYRAZ	
10. BÖLÜM	
KARTON AMBALAJ ÜRETİMİNİN İNCELENMESİ	143
- Pelin HAYTA	
11. BÖLÜM	
KAMU-ÖZEL ORTAKLIĞI MODELİNİN YENİ YÜZÜ ŞEHİR HASTANELERİNİN HABERLERE YANSIMASI	161
- Ragıp BİNGÖL	
12. BÖLÜM	
HAVACILIK SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ	177
- Selvi VURAL	
13. BÖLÜM	
SÜRDÜRÜLEBİLİR DESTİNASYON GELİŞİMİ	203
- Simge ŞALVARCI	
14. BÖLÜM	
MERİTOKRASİ: ÖRGÜTSEL BAŞARI İÇİN STRATEJİK BİR YÖNETİM ARACI	217
- Zeki ÇETİN	
15. BÖLÜM	
BASIM SEKTÖRÜNDE ATIKLAR ve GERİ DÖNÜŞÜM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	237
- Lutfi Özdemir & Mehmet Oktav	

ÖNSÖZ

Bilgi çağının hızlı değişen dünyasında sosyal bilimler, toplumun ve insanlığın geleceğine ışık tutan önemli çalışma alanlarından biridir. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar - III* adını taşıyan bu kitap, çeşitli disiplinlerden gelen değerli araştırmaları bir araya getirerek bu alandaki bilgi birikimini ve etkileşimi artırmayı amaçlamaktadır.

Kitabımızda, özgün ve özenle hazırlanmış çalışmalara yer veriyoruz. Anlatı Gerontolojisi ve Bellek Paradigması Olarak Sanatta İz Bırakma Eylemi gibi ilgi çekici konular, insan yaşamının farklı boyutlarına odaklanarak sosyal bilimlerin kapsamını genişletmektedir. Aynı zamanda, Altıncı Haçlı Seferi Esnasında Haçlı-Eyyûbî İlişkileri ve Çok Uluslu Şirketlerin İklim Değişikliği Üzerindeki Rolü gibi tarihsel ve çağdaş olaylara yönelik araştırmalar, toplumların geçmiş ve gelecek arasındaki etkileşimini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kitabımız ayrıca eğitim, medya, turizm ve enerji gibi önemli alanlardaki araştırmalara da odaklanmaktadır. Sosyal Bilgiler Dersinde Materyal Tasarımı ve Materyal Tasarım Kültürü ile Ağrı'da Medya Organlarında Çalışan Kadın Gazetecilerin Sorunlarının Tespiti ve Çözüm Önerileri gibi çalışmalar, toplumsal bilince ve farkındalığa katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Kamusal ve özel sektör işbirliğinin yeni yüzü olarak şehir hastanelerinin haberlere yansımaları ve karton ambalaj üretiminin incelenmesi gibi konular, güncel meselelere odaklanarak toplumun her kesimini ilgilendiren tartışmalara zemin hazırlamaktadır. Aynı şekilde, Havacılık Sektöründe Yapay Zeka Teknolojileri ve Sürdürülebilir Destinasyon Gelişimi gibi çalışmalar yer almaktadır.

Çeşitlilik ve zenginlikle dolu sosyal bilimler alanında okuyuculara yeni bakış açıları sunmayı ve gelecekteki çalışmalar için ilham kaynağı olmayı amaçlayan bu kitap, uluslararası bir yayınevi olan Artikel Akademi'ye sunulan çalışmalar

arasından bilim ve yayın kurulu tarafından seçilerek ve hakem değerlendirmesine tabi tutularak yayınlanmıştır.

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik alışmalar - III kitabı, sosyal bilimler alanında çalışanlar için değerli bir referans kaynağı olur ve toplumun refahına katkı sağlamada ilham verici bir rol oynar.

- Doç. Dr. Cengiz KAHRAMAN

1. BÖLÜM

ANLATI GERONTOLOJİSİ: YERİNDE YAŞLANMANIN GERÇEKLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Hamza ALPAY
*Bayburt Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Yaşlı Bakımı Pr.,
ahamzaalpay@bayburt.edu.tr,
ORCID:0000-0002-8781-6939*

GİRİŞ

İnsan yaşantısında, hayatın ne olduğuna dair iki anlayış vardır. Bilimsel topluluk içinde yaşam, atomların ve moleküllerin etkileşimlerinin ortaya çıkan bir özelliği olarak kabul edilir. Öte yandan, manevi topluluk içinde yaşam, maddi parçacıklardan temelde farklı olan ilahi bir parçacıktır. Bu nedenle yaşamın anlamı, amacı ve sonu hakkında konuştuğumuzda, ikinci paradigma en önemlisidir (Chariar, Patnaik, & Chatterjee, 2008: 13). D. Leder (1997) doğru bir şekilde eski bilgiye olan ihtiyacımızın hiç bu kadar büyük olmadığına dikkat çekiyor. Yaşam süresinin artmasıyla birlikte (David, 2013: 66) sosyal yaşlanmanın çoğu tanımı; ailevi etkileşimler, formel ve informel sosyal roller, sosyal ağlar ve organizasyonlardaki üyelikler dâhil olmak üzere sosyal entegrasyonun özelliklerine odaklanır (Bergeman, 1997: 84). *Başarılı yaşlanma* paradigması, *yerinde yaşlanmanın* ne anlama geldiği konusundaki önde gelen kültürel anlatımızı şekillendirir (Brooks, 2017: 42).

Yaşlanan nüfusun oluşmasına neden olan önemli sosyal değişimlere ve yaşlanmayı incelemenin getirdiği ilginç zorluklara rağmen; gerontolojiyi neden önemsememiz gerektiğini merak ediyorsanız. Yaşlandığımız ve yaşlanan

başkalarıyla bir şekilde bağlantılı olduğunuz gerçeğinin ötesinde, çoğu mesleğin yaşlı nüfusun artmasından etkilendiğini düşünün. Finansal planlama, hemşirelik, tıp, sosyal hizmet, mühendislik ve teknolojinin tümü gerontolojik uzmanlıkları içerir veya buna ihtiyaç duyar. Uzun süreli bakım idaresi, demans bakımı ve yaşlı yetişkinler için sağlıklı yaşam programları dâhil olmak üzere yaşlı yetişkinlerin ihtiyaçlarına yanıt olarak yeni işler ve meslekler ortaya çıkmıştır. Teknolojinin her yaşta kullanıcıya dost olması ve konutların yaşlanmaya bağlı sağlık sınırlamaları olanların bağımsızlığını desteklemesi için büyük ihtiyaç var (Morgan & Kunkel, 2016: 25). S. Biggs ve J. Powell (2001), insanların kendilerinin sonraki yaşamlarındaki kimlik duygularını, bir dizi basmakalıp -genellikle olumsuz biyomedikal- özelliklerden ziyade, geçmişin başarılarından ve gelecekte başarılacak olanlardan aldıklarını iddia ederler. Biyomedikal bilim insanları belirli bir yaştaki insanları inceleyebilirler. Ancak insan yaşlanmasını anlamak göz ardı edildiğinde, onların gerçekliği nadiren çalışma konularının gerçekliğini yansıtır. Çünkü yaşlanma somutlaşmıştır ve «son dönemin» biyomedikal süreçleri değil, deneyimsel sosyal süreçlerdir (Powell, 2017: 10). Bunun yaşlı bireyler için her zaman en iyi sosyal süreçler olmadığına dair göstergelere rağmen, yerinde yaşlanmaya yönelim belirginleşmiştir. Yerinde yaşlanmanın, ev alanlarının yanı sıra topluluk yerlerine de dikkat etmeyi gerektirdiği ileri sürülmüştür. Ayrıca psikolojik ve sosyal ortamın da dikkate alınması gerekir. Sorun alanının karmaşıklığı göz önüne alındığında; disiplinlerarası çalışma doğru yerde yaşlanmaya yönelik çalışmanın bir yolunu sunar. Ancak, yaşlı bireylerin yaşaması için anlamlı yerlerin etkili bir şekilde oluşturulmasında etkili olan; aktif katılımdır (Sixsmith, Fang, Woolrych, Canham, Battersby, & Sixsmith, 2017: 45).

Yerinde yaşlanma, konut ortamındaki etkileşimli koşulları, ikamet mekân yapısındaki hareketli kazanımlarında tanımlamaktadır. İçsel olsalar da duyuların nesnel psikolojisi; toplumsal kurumların hayat yasalarını, ceza ve sorumluluk gibi karmaşık fenomenlerin ayırt edici özelliklerinde sürdürmektedir. Bu çalışmada, yerinde yaşlanmanın gerçekliği; anlatı gerontolojisi esas alınarak analiz edilecektir.

1. YÖNTEM

Yıllar geçtikçe yaşlanma sürecini açıklamak için birçok teori geliştirilmiştir; henüz tüm gerçekleri açıklayabilecek hiçbir şey önerilmemiştir. Bunun bir nedeni, yaşlanmayla ilişkili biyolojik değişiklikler kadar karmaşık bir süreci açıklamak için faktörlerin bir kombinasyonu gereklidir (Bergeman, 1997: 47). J. Bond ve L. Corner'ın (2004) da işaret ettiği gibi, yaşlanma sosyolojisindeki bakış açılarını ortaya çıkaran ve bunlara saygı duyan uzun bir geleneğe rağmen; yaşlı bireylere yaşam kalitelerini soran nispeten az sayıda çalışma vardır (Bowling, 2005: vi). Yakın zamana kadar, yaşlanma sorunları büyük ölçüde akademik ve teorik ilgi gösteriyordu. Bu artık değişti. Bugün, yaşlanma hakkında daha fazlasını, çok daha fazlasını bilme ihtiyacında gerçek bir aciliyet var (Stieglitz, 1946: 81).

Sosyal teorinin incelenmesini güçleştiren özelliklerinin olduğu inkâr edilemez. İlk olarak, tüm teoriler yorum için basitçe tarafsız araçlar değildir. Anlatımlarını üstün ya da farklı kılmaya çalışan ikna edici bir güç içerirler. İkincisi, toplumun dinamiklerini açıklamaya çalışırlar. Aynı zamanda *sosyal gerçeklik* doğasında epistemoloji ve ontoloji soruları öne çıkar. Üçüncüsü, sosyal teoriler, altında tasarlandıkları ve ilham aldıkları kültürel ve entelektüel geleneklere göre değişirler (Hendricks & Powell, 2009: 6). *Anlatı gerontolojisi*nde kesitsel araştırma, belirli bir ilgi değişkenin, örneğin kronolojik yaşın; karşılaştırılan iki grup arasında gözlenen farkın öncülü olduğuna dair güvenilir bir kanıt sunmıyor? Yerinde yaşlanma araştırmasında topluluk terimi; belirli bir grubun, muhtemelen yalnızca kronolojik yaşta farklılık gösteren başka bir grupla karşılaştırıldığı anlamına gelir. Bu, yalnızca grup üyelerinin doğduğu zamanı ifade eder (Lazarus & Lazarus, 2006: 33). R. K. Yin (2003) tarafından vurgulanan vaka çalışması, anlatı gerontolojisiinde güncel bir olguyu sosyal bir bağlamda daha iyi anlama çabalarında yararlı olabilir (Jennings, 2009: 7). Veri yorumlama tekniği, tek başına veya *teori uygulaması* olarak adlandırdığımız ikinci bir strateji ile birlikte kullanılabilir. Bu strateji araştırmacıları, problemlerin doğasını analiz etmeye yönlendirir. Ve yaşlanma süreci ile sosyal yapı arasındaki ilişkileri açıklamak ve tahmin etmek için yaşam döngüsü verileri almaya teşvik edecektir (Montgomery, 1984: 463-464).

2. ANLATI GERONTOLOJİSİ

Gerontoloji eski ve keşfedilmemiş bir disiplindir. J. Tetens (1777), F. Carus (1808) ve A. Quetelet (1835) gibi 18. ve 19. yüzyıl filozofları ve psikologlarının insan araştırmalarına açık bir odaklanmayı savunmaları anlamında eskidir (Blieszner, 1986: 555). Günümüzde gerontoloji iki şekilde düşünülebilir: İlk olarak, gerontoloji yerleşik bir disiplin içindeki bir araştırmacının ilgi alanı olabilir. Araştırma yöntemleri, teorik temeller, dünya hakkındaki temel varsayımlar ve bu disiplinin diğer nitelikleri bu nedenle yaşlılıkla ilgili sorulara uygulanır. Örneğin, bir psikolog yaşla birlikte bilişsel işlevdeki değişikliklerle ilgilenebilir. Bu nedenle psikolojide temellenen araçları ve bakış açılarını kullanarak yaşlanmanın bu yönünü inceleyebilir. Yaşlanmayı anlamaya yönelik bu disiplinci yaklaşım, gerontoloji hakkındaki ikinci düşünme tarzıyla çelişir: Epistemolojik bir bakış açısı olarak yaşlılık. Bu yaklaşımda hareket noktası bir disiplinin sınırları değil; yaşlılıktır. Araştırma yöntemleri ve teorik temeller cevaplanacak soruya bağlı olarak disiplinlerden ödünç alınır ve uygulanır. Örneğin, bir gerontolog, yaşlanma deneyimlerini düşünürken; bilişteki değişiklikleri (psikoloji), sosyal rollerdeki değişiklikleri (sosyoloji), deneyimin anlamındaki (beşerî bilimler) diğer yönleri dikkate alabilir. Yaşlılık birçok disiplini aşar (Medeiros, 2014: 23). Bu doğrultuda yaşlanan nüfus sorunu, iş gücünün boyutu ve kalitesi ile sağlık ve emeklilik sistemlerinin mali bütünlüğü üzerinde doğrudan etkilidir. Özellikle yaşlıların nüfusun diğer kesimlerine göre daha fazla sağlık hizmeti kullandığı bir dönemde, nüfusun yaşlanmasının ekonomik yönleriyle ilgili olarak gerontoloji araştırmalarına olan ihtiyaç artmıştır (Shen, Nguyen, & Hsu, 2019: 88).

D. Polkinghorne (1988) anlatıyı “hikâye oluşturma sürecine, hikâyenin bilişsel şemasına veya sürecin sonucuna -aynı zamanda ‘masallar’ veya ‘tarihler’ olarak da adlandırılır” şeklinde tanımlar. Bu tanımda anlatı sadece bir ürün (öykü) değil, aynı zamanda bir süreçtir (Medeiros, 2014: 5). Yaşam olayları literatürünün gözden geçirilmesi, anlatının incelenmesine yönelik yaklaşımda önemli bir çeşitlilik olduğunu öne sürmüştür: Bazı araştırmacılar yaşam olaylarını nesnel, dışsal olaylar olarak tanımlarken; diğerleri yaşam olaylarını öznel, içsel geçişler olarak tanımlar. Spesifik tanımdan bağımsız olarak, yaşam olaylarının ölçümleri, yaşam olaylarının bazı insanlara diğerlerinden daha fazla algılandığını öne sürer (Bergeman, 1997: 95). Yaşlanmadaki çeşitlilik, belirli yıl sayısının etkisi genel esenlik bileşenlerinde tekdüze ve eş zamanlı bir düşüşle sonuçlanmadı-

ğında bireyler için ortaya çıkar. Ayrıca, yaşlanmanın kilometre taşları, bir yaşam süresinin diğer gelişim dönemlerinin kilometre taşlarından farklıdır. Örneğin, çocuk doktorları yürümeye başlayan bir çocuğun bağımsız yürümeye başlaması için beklenen yaşı birkaç ay içinde belirleyebilirken; yaşlanmanın değişkenliği, bir gerontoloğun daha yaşlı bir yetişkinin bağımsız olarak yürümeye yeteneğini kaybetmesi için beklenen yaşı belirlemesini pratik yapmaz gibi görünmektedir. Ayrıca sosyal, duygusal, finansal veya çevresel alanlar gibi yaşamın bir bileşeninde esenliğin varlığı; başka bir alanda esenliğin garantisi değildir. Fiziksel sağlık, bilişsel sağlığın garantisi değildir. Ek olarak, bir birey için esenliğin belirli bir bileşeni içinde çeşitlilik vardır (LeRoux, 2017: 10).

Bir kişinin gerontolog olmak için belirli bir literatürü incelemesi gerekiyorsa ve eğer öyleyse, hangi literatürün sayıldığı veya sadece yaşlanmaya ilgi duymanın yeterli olup olmadığı konusunda çok fazla tartışma var. Gerontoloji disiplini içinde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde eğitim alan ve giderek artan sayıda insan da var. Bu, şüphesiz gelecekte anlatı gerontolojisini şekillendirmeye yardımcı olacaktır. Gerontoloji disiplini içinde eğitim almış kişiler söz konusu olduğunda, araştırma konusu yaşlılıktır. Yaşlılıkla ilgili araştırma sorusuna veya ilgi alanına göre diğer disiplinlerin yöntemleri uygulanabilir. Psikoloji, sosyoloji, antropoloji, hemşirelik, sosyal hizmet, edebiyat ve diğerleri -leri yaşlarda çeşitli türden öyküleri anlamak için kendi disiplinler bakış açılarını kullanarak anlatı gerontolojisine katkıda bulunmuştur (Medeiros, 2014: 20). Çoğu erişilebilirlik çalışması, bireylerin evlerinin yakınında maruz kaldıkları etkinliklerin miktarına odaklanır. Giderek artan bir şekilde, araştırmalar artık bireylerin seyahat ortamlarını inceleyen yöntemleri benimsiyor. Seyahat ortamı, bireyin seyahat boyunca maruz kaldığı tüm ortamlardan oluşur. Yalnızca bireylerin ev konumlarına odaklanmanın daha geniş bir bağlamda erişilebilirliğin tam bir resmini sağlamayabileceğine dair genel bir kabul vardır. Yaşlı yetişkinler söz konusu olduğunda, çoğu kişi, ağırlıklı olarak otomobil gerektiren mahallelerde yaşlanmanın yaşlı yetişkinleri dezavantajlı hâle getirebileceğinden korkuyor. Aynı zamanda yaşlı yetişkinlerin coğrafi hareketliliği, günlük seyahatlerde maruz kaldıkları aktivite türleri ve genel seyahat ortamları hakkında çok az şey bilinmektedir. Araştırmalar yaşlı yetişkinlerin gençlere göre daha az yolculuk yaptığını, daha az mesafe kat ettiğini ve daha az zincirleme yolculuk yaptığını göstermiştir (Wood, 2017: 2). Bu çalışmalar öncelikle sağlığın korunmasına ve hastalığın önlenmesine odaklanmıştır. Fakat aynı zamanda şu soruları da günde-

me getiriyorlar: Yaşlılıkta iyi bir yaşam nedir ve bu nasıl elde edilebilir? Kökeni tıbbi olsa da yerinde yaşlanmaya yönelik bu çalışmalar ve stratejiler, bireylere ve toplumlara yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda etik tavsiyeler de içerir (Ehni, Kadi, Schermer, & Venkatapuram, 2018: 261). P. B. Maves (1986), ilerleyen yıllarda “bol yaşamı miras alacak” yaşlıların, hayatlarının özgürleştirici olabilmesi için tüketim toplumu bağlamında hayatlarını basitleştirmeye çağrıldığına inanıyor. Yaşlılar, kim olduklarını Tanrı tarafından yaratılan ve sevilen kişiler olarak kabul etmeye çağırılır. Daha sonraki yaşam, “acı hatıraları iyileştirme” ve “çözülmemiş çekişmeler, bitmemiş hüznün ve öfke» ile hesaplaşma zamanıdır. Ek olarak, yaşlılar başkalarına ulaşmaya, var olmak için bir sebep bulmaya ve yaşamı sonsuzluk bağlamında görmeye çağırılırlar (David, 2013: 67).

3. YERİNDE YAŞLANMA

İnsanlar ne kadar yaşar ve bilim gelecekte kaç yıl ekleyebilir? Gelişmiş ülkelerdeki ortalama yaşam süresi kabaca 70'lerin ortasıdır ve nispeten az sayıda insan 90'lara ve 100'lere kadar yaşar. İnsanlar hiçbir şekilde en uzun yaşayan tür değildir. Fil, timsah, papağan ve karga bizden daha uzun yaşıyor. Deniz kaplumbağaları 150 yıl veya daha fazla hayatta kalabilecek gibi görünüyor (Lazarus & Lazarus, 2006: 10). Peki insanlar neden farklı yaşlanır? Bu soruyu cevaplamak için davranışsal bir genetik yaklaşım iki geniş kategoriye odaklanır: Doğa (gelişim üzerindeki genetik etkiler) ve yetiştirme (çevrenin etkisi) (Bergeman, 1997: xi). Bunlar elbette çözülmesi gereken problemler; fakat yaşlıları boyun eğdiren, yaşlılığı geniş çaplı bir eşitsizlik içinde toplumsal bir konum hâline getiren yaş ilişkileri değildir. Bu yeni sürüm, bireylerin başarılı bir şekilde yaşlanmak için ne yapmaya karar verebileceklerine odaklanmaya devam ediyor. Yalnızca herkesin bu seçimleri yapabilmesini ve karşılaştırılabilir bir kolaylıkla başarıyı sürdürebilmesini sağlamak adına kurumsal düzeye bakıyor (Calasanti & King, 2017: 40).

Hareketsizlik ve gerileme dışında bir yaşlılık imajı yakalama girişiminde birçok terim mevcuttur. Literatürdeki terimler aktif yaşlanma, üretken yaşlanma, pozitif yaşlanma, sağlıklı yaşlanma, yerinde yaşlanma ve başarılı yaşlanmayı içerir. J. M. Blanchard (2013), yaşlı yetişkinlerin toplumdan ayrılmak yerine; sosyalleşme, boş zaman etkinlikleri, gönüllülük ve sürekli eğitim gibi arayışlar

yoluyla toplumla meşgul olmaları gerektiğini savundu. N. P. Blace (2012), yaşlı yetişkinler için hayata katılımın bir ölçüsünün ilgisizliğe karşı zevk olduğunu belirtti (LeRoux, 2017: 55). Araştırmacılar yer ve mekânı; konut, mahalle, topluluk, bölge ve ulusu içeren çok daha “coğrafi olarak esnek” bir şekilde yorumladılar. Yere bağlılığı ve yerinde yaşlanmayı anlamaya yönelik belki de en güçlü katkılardan bazıları, yaşlı bireylerin yaşamları boyunca yaşadıkları bir evde veya toplulukta kalma şeklindeki bakış açılarını keşfetmekten gelmiştir (Andrews, Cutchin, McCracken, Phillips, & Wiles, 2007: 158). Bir kavram, teorinin ilgili olduğu fenomen veya şey olarak kabul edilir. J. H. Turner (1974) kavramları teorinin yapı taşları olarak tanımlamıştır. A. Rapoport (1998) teori ile ilgili olarak kavramların zorluğunu şu şekilde açıklar:

Temel kavramların anlamı ve önemi hakkında anlaşma eksikliği, kısmen teori eksikliğinin bir sonucudur. Fakat aynı zamanda ondan bağımsızdır. Çünkü bu tür bir anlaşma genellikle teoriden önce gelir, aslında teorinin gelişimi için esastır (Lee, 2008: 27).

Yaşlanma ve çevre teorisinin gelişimi ile ilgili ortak bir tema, yaşlanmada yerin önemli olduğudur. Ayrıca, yerinde yaşlanmadaki kişi ve çevre ilişkisi, birçok metodolojik ve felsefi araştırma zorluğu sağlar. Yerinde yaşlanma sorunlarının doğası gereği yıllar boyunca inşa edilen teorik temel, bir özgüllük noktasına kadar daraltılmıştır. Yaşlanma ve çevre alanındaki diğer bilim insanlarının endişelerine yanıt olarak, yerinde yaşlanmayı dinamik ve akıcı bir yöntem kullanarak incelerken (Lee, 2008: 26); A. Sixsmith ve J. Sixsmith’in (2008) iddia ettiği gibi evde ve yerel toplulukta yaşlanma olumsuz bir deneyim olabilir. Ev bir hapisane, yük ya da endişe verici bir ortam olarak algılanabilir. Bu durum özellikle yaşlı bireylerin sınırlı finansal kaynakları, evden çıkmalarını engelleyen fiziksel, zihinsel veya hareket kısıtlılıkları varsa veya onları desteklemek için gereken sosyal ve kültürel sermayeden yoksunsa geçerlidir. Ayrıca, yerinde yaşlanma bazı yaşlı bireyler için arzu edilen bir durum olsa da yetersiz sosyal programlar ve hizmetler arasında yardıma ihtiyaç duyan artan sayıda yaşlı birey tarafından karmaşık hâle getirilebilir. Bu nedenle olumlu varsayımlarıyla yerinde yaşlanma hedefleri, yaşlıların zorlu yaşam koşullarına uygun çözümler aramasını engelleyebilir (Sixsmith, Fang, Woolrych, Canham, Battersby, & Sixsmith, 2017: 41). Yaşlı, yol gösterici bir rol üstlenerek aile içinde kalır. Uzun yaşam armağanı sayesinde yaşlı, geçmişten en değerli olanı hatırlar, toplar ve korur. Yaşlı, gelecek hakkında ileri görüşlü olma ve her şeyin birbirine bağlı

olduğunu görme perspektifine sahiptir. Bu nedenle, dünyanın her yerindeki geleneksel kültürlerde, yaşlılar gençlere danışmanlık yapar, aile için yön sağlar (David, 2013: 66). Yetenekli yaşlılar söz konusu olduğunda, emeklilik ve/veya ani dul kalma noktası, en önemli rollerden bazılarından ayrılma hâline gelir. J. C. Bennett (1981), yaşlı bireylerin kişisel, aile ve toplumsal yaşama katkıda bulunabileceklerine işaret eder (2013: 67).

R. Schulz ve M. T. Rau (1985) yaşam boyu sosyal desteği gözden geçirmişler ve sosyal desteğin yönleriyle ilgili yaşam olaylarına örnekler sunmuşlardır. Örneğin, bir aile üyesinin veya yakın bir arkadaşının ölümü, yeni bir yere taşınma veya sağlık durumunda bir değişiklik gibi yaşam olayları; destek için uygun bireylerin sayısını azaltabilir. Aynı olayların depresyon düzeylerini ve yaşam doyumunu da etkilemesi muhtemeldir (Bergeman, 1997: 89). J. W. Rowe ve R. L. Kahn (1998), yaş ayrımcılığına ve düşüşün olumsuz söylemine karşı kendi başarılı yaşlanma modellerini inşa etmeye çalıştılar. Yaş ayrımcılığının, yaşlıları “aksi takdirde canlı bir kolektifi geri tutan bir sınırlama” tasvir ettiğini ileri sürdüler. İnsanların gerçekten başarılı bir şekilde yaşlanabileceklerini göstermek için çeşitli bilimsel çalışmalardan elde edilen kanıtları kullanarak yaş ayrımcılığını azaltmaya çalıştılar (Calasanti & King, 2017: 33). Bulgular, yerinde yaşlanmanın yaygın olarak kullanılan tanımdan daha büyük bir sosyal öneme sahip olduğunu göstermektedir. Yaygın tanım, tanıdık bir konutta bağımsız kalmak ve böylece destek hizmetlerinden yararlanarak kurumsallaşmayı geciktirmektedir. Bu yaygın tanım doğrudur. Ancak, yerinde yaşlanmanın neden disiplinler arasında sıklıkla kullanıldığını belirtmez. Yaşlanma kavramının yerinde kullanımını daha da birleştirecek olan iki özellik teması şunlardır: Gelişen bir sosyal fenomen olan yaşlanmaya doğru bir paradigma kayması ve yerinde yaşlanmayı destekleyen yenilikçi parçaların dengesi (Lee, 2008: 47).

SONUÇ

Araştırma bilgi toplama, analiz etme ve yorumlama sürecidir. Nicel araştırma, araştırma verilerini ele almanın bir yolu olarak sayıları kullanır. Nitel araştırma, verileri sayılardan ziyade kelimelerle ifade eder. İnsan ortamında bulunan karmaşık olgulara odaklanır ve bunları çok yönlü bir konfigürasyonda sunar. Gerçekten de W. L. Neuman’ın (2006) belirttiği gibi, insan yaşamı matematiksel kesinlik ile kolayca ölçülmez. Nitel araştırma, doğal ortamlarda insan yaşamı-

nın karmaşık olayları ve deneyimlerine odaklanmaya izin verir (LeRoux, 2017: 60). Bununla birlikte, gerontoloji alanındaki araştırmalardan yaş farklılıklarının nedenlerinin yaştan yaşa değişime katkıda bulunan faktörlerle aynı olduğu sonucunun çıkarılamayacağıdır (Bergeman, 1997: 108). Açıkçası gerontoloji, pek çok akademisyenin girdiği ve geniş bir konu yelpazesıyla bu alanı keşfetmeye yatırım yaptığı zorlu bir araştırma alanı çiziyor. Spesifik araştırmaların yanı sıra, gerontoloji literatürünün gözden geçirilmesi, araştırmacılara bu alan hakkında daha fazla fikir verebilir. Bununla birlikte, gerontoloji üzerine bütüncül bir bakış açısıyla çok az literatür taraması yapılmıştır (Shen, Nguyen, & Hsu, 2019: 89).

Anlatı gerontolojisinde hangi değişkenlerin yaşam doyumunu etkilediği sorusu hâlen tartışılmaktadır. Araştırmalarda yaşlı bireylerin çoğu en iyi gösterenin erken yaşam doyumu olduğunu bildirmiştir, bunu sağlık takip etmektedir (Bowling, 2005: 18). Statü, işlevsel yetenek, zihinsel sağlık, yararlılık duygusu ve sosyal ağlar: Ancak bunların tümü aynı zamanda sosyal katılımı etkileyen değişkenlerdir (2005: 18-19). Bunların hepsi anlaşılması güç ve uzak gelebilir. Bu durum yerinde yaşlanma için yaşlılıktaki zorluklarla nasıl başa çıkabileceğimizi incelemektir. Bunu yapmak için, her birimiz, neler olup bittiğini ve bununla ilgili ne yapacağımızı değerlendirmeye çalışırken; çelişkili görünen iki düşünce biçimini uygulamalıyız: Bir yandan, karşılaştığımız koşulları gerçekçi bir şekilde değerlendirmek ve bunlarla etkili bir şekilde başa çıkmak istiyoruz. Fakat aynı zamanda, umudumuzu ve iyimserliğimizi korumak için muhakememize elimizden gelen en olumlu dönüşü yapmak istiyoruz. Uyum sağlamak için mücadele etmemiz gereken her durumda, görünüşte çelişkili olan bu iki düşünce tarzı arasında müzakere ederiz (Lazarus & Lazarus, 2006: 24). Disiplinlerarası kullanımla bir kavram, çatışma veya rekabetin bir sonucu olarak belirsizleşebilir. Sonuç, bilgi geliştirme sürecini zorlayan tutarsız niteliklere sahip bir kavram olabilir. Yerinde yaşlanmanın birbiriyle ilişkili olması, yerinde yaşlanmanın kavram analizine ihtiyaç duyulmasının nedenidir. İlk olarak, yerinde yaşlanmanın disiplinlerarası kullanımını ve işlevini birleştiren bir kaynak sağlamak. Kavramın kullanıcıları, özellikle yeni kullanıcılar, terimin inşa ettiği anlamları ve disiplinlerinin kavram içinde nasıl işlediğini anlamayı faydalı bulacaktır. Amaç, tüm disiplinlere yayılacak tek bir yerinde yaşlanma tanımı oluşturmak değil; kavramı kullananları aydınlatan bir kaynakla yardımcı olmaktır. İkincisi, analiz kavramın netleştirilmesine ve gelecekteki olası teori gelişimine yardımcı olacaktır (Lee, 2008: 27).

Gerontolojinin daha önceki dönemlerinde, araştırmacılar yaşlanmaya eşlik eden normal değışiklikleri aradılar. Fiziksel yaşlanma süreçlerinin değışkenliği hakkındaki bilgi, yaşlanma olgusu hakkında yeni bir bakış açısıyla sonuçlandı (Morgan & Kunkel, 2016: 16). Örneğin, bir kişinin dul olduğunu bilmek; kişinin 65 yaşında olduğunu bilmektense, davranışsal özelliklerine ilişkin daha fazla bilgi verebilir (Bergeman, 1997: 94). Yaşlıların durumunu iyileştirmek istiyorsak, en önemli araştırma önceliklerimizden biri; hangi başa çıkma süreçlerinin etkili olduğunu incelemektir. Araştırmacılar, insanlara daha fazla başa çıkma stratejisinin kolayca öğretilip öğretilmeyeceğinden veya bunu en iyi nasıl yapacaklarından bile emin değiller. Bunu yapmak için başa çıkma etkinliğini anlamalıyız. Farklı yaşam koşullarında hangi stratejilerin işe yarayıp yaramadığını öğrendikten sonra bunun yapılabileceği konusunda iyimseriz (Lazarus & Lazarus, 2006: 52).

KAYNAKÇA

- Andrews, G. J., Cutchin, M., McCracken, K., Phillips, D. R., & Wiles, J. (2007). Geographical Gerontology: The constitution of a discipline. *Social Science & Medicine*, 65(1), 151-168.
- Bergeman, C. S. (1997). *Aging : Genetic and Environmental Influences*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Blieszner, R. (1986). Trends in Family Gerontology Research. *Family Relations*, 35(4), 555-562.
- Bowling, A. (2005). *Ageing Well : Quality of Life in Old Age*. Maidenhead: McGraw-Hill Education.
- Brooks, A. T. (2017). Opting In or Opting Out? North American Women Share Strategies for Aging Successfully with (and without) Cosmetic Intervention. In S. Lamb, (Ed.), *Successful Aging As a Contemporary Obsession: Global Perspectives* (pp. 42-50). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Calasanti, T., & King, N. (2017). Successful Aging, Ageism, and the Maintenance of Age and Gender Relations. In S. Lamb, (Ed.), *Successful Aging As a Contemporary Obsession : Global Perspectives* (pp. 33- 41). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Chariar, V. M., Patnaik, P., & Chatterjee, S. C. (Eds.). (2008). Introduction. *Discourses*

- on Aging and Dying* (pp. 11-16). Los Angeles: Sage Publications Pvt. Ltd.
- David, G. (2013). Aging, Religion, and Spirituality: Advancing Meaning in Later Life. In F. L. Ahearn (Ed.), *Issues in Global Aging* (pp. 64-68). New York: Routledge.
- Ehni, H.-J., Kadi, S., Schermer, M., & Venkatapuram, S. (2018). Toward a global geriatrics-gerontology and the theory of the good human life. *Bioethics*, 32(4), 261-268.
- Hendricks, J., & Powell, J. L. (2009). Theorizing in social gerontology: the raison d'être. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 29(1/2), 5-14.
- Jennings, L. K. (2009). *Aging in a confined place: An exploration of elder inmate health and healthcare*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the School of Social Work in the Graduate School of the University of Alabama, Tuscaloosa, Alabama.
- Lazarus, R. S., & Lazarus, B. N. (2006). *Coping with Aging*. Oxford: Oxford University Press.
- Lee, M. (2008). *Aging in place: A contemporary social phenomenon*. A Dissertation Submitted to Oregon State University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.
- LeRoux, J. C. (2017). *Aging in place: A needs assessment*. A Dissertation Presented to the Faculty of the California School of Professional Psychology Alliant International University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Psychology.
- Medeiros, K. de. (2014). *Narrative Gerontology in Research and Practice*. New York: Springer Publishing Company.
- Montgomery, R. J. V. (1984). Teaching Social Gerontology. *Teaching Sociology*, 11(4), 455-468.
- Morgan, L. A., & Kunkel, S. (2016). *Aging, Society, and the Life Course, Fifth Edition* (Vol. Fifth edition). New York, NY: Springer Publishing Company.
- Powell, J. L. (2017). *Rethinking Aging : Foucault, Victims and Death*. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers, Inc.
- Shen, C., Nguyen, D. T., & Hsu, P. (2019). Bibliometric networks and analytics on gerontology research. *Library Hi Tech*, 37(1), 88-100.
- Sixsmith, J., Fang, M. L., Woolrych, R., Canham, S. L., Battersby, L., & Sixsmith, A. (2017). Ageing well in the right place: partnership working with older people. *Working with Older People*, 21(1), 40-48.

Stieglitz, E. (1946). Gerontology Comes of Age. *The Scientific Monthly*, 62(1), 80-82.

Wood, B. (2017). *Aging in activity spaces: Understanding the automobility of aging populations*. A Dissertation Submitted to the Department of Geography in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Florida State University College of Social Science and Public Policy.

2. BÖLÜM

BELLEK PARADİGMASI OLARAK SANATTA İZ BIRAKMA EYLEMİ

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe KARABEY TEKİN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
aysekrby@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1808-9480

GİRİŞ

Sanatsal algılama, geçirilen zaman ve mekâna bağlı olarak sanatın ilgi alanına dâhil ettiği kavramları, geçirilen dönüşüm süreci içerisinde olarak yeniden kurgular. Bu anlamda sanat düşlemek, kurgulamak, eleştirmek, dönüştürmek gibi düşünsel açılımların ana kaynağının kendisi olduğunu gösterir. Sanat pratiklerinin konu edindiği unsurlar sanatçıların kişisel farklılıkları ve algılama yaklaşımları belleğin paradigmasını belirleyen süreçleri doğrudan etkiler.

Sanatçıya özgü yaratıcı eylem sanatın varlık alanına ilişkin bilgiler verirken bu eylem ile hem üreten hem de izleyen olarak kendini gerçekleştirir. Meydana gelen eylem ile sanatçı insanı tanımlayan geçmiş şimdi ve gelecek süreç ile paralel bir biçimde varlığa işaret eden izleri oluşturmayı amaçlar.

Sanat, geçmişten şimdiye değin sanatsal pratikler aracılığıyla iz bırakma eylemini ve bellek ile ilişkisini değiştiren sanat ve sanat nesnesi yaklaşımlarına bağlı olarak sorgular. İz kavramı sanatçıların sorunsallaştırma süreci bellek paradigması üzerinden çözümlenirken değiştiren sanat ve sanat nesnesi biçimi yeniden kurgulanma sürecinin bir parçası olarak yer alır.

İz bırakma eylemi insanlığın varoluşundan şimdiye kadar geçen süreç içinde karalama yapmak, herhangi bir isim, kavram veya tarih yazmak, bir şekil çizmek tüm bunlar aracılığı ile mesaj iletmek ben buradayım, buradaydım deme şekli olarak çok eski bir olgu olarak vardır. Bu bağlamda İlkel toplulukların hayatının vazgeçilmez bütünü olan mağaralara çizilen resimlerden pompeii kentindeki resimler ve yazılara kadar birçok örnekte insanın varlığına ilişkin geçmiş, şimdi ve geleceğe dair dışavurumları izlenir.

İlk insanlardan bu güne kişiler duygularını, düşüncelerini, olaylara bakış açılarını hep sanat yoluyla aktarmıştır. İnsanın özünde bulunan iletişim kurma içtepisi bir zamanlar yaşamış olduğu duyguyu ve ya güncelde yaşadığı duyguyu kendinde betimledikten sonra, aynı duyguyu başkalarının da hissedebilmesi için sanatsal ifade biçimini, koku, hareket, ses, çizgi, renk veya kelimelerle belirlediği biçimlerle ifade eder.

Sanat alanında iz kavramı bireysel ve kolektif ifadenin alanı olarak sahip olunan geçmiş ve şimdinin deneyimlerini hatırlatması bağlamında bellek paradigma sürecinde kendini inşa eder. Sanatçılar bellek süreçlerini çözümlerken yeni konulara katkı sağlayıp iz bırakabilmek için çok büyük şeylere kalkışmanın gerekmediğini anlatır. Dilsel ve görsel göstergeler ile oluşturulan pratikler bir metin gibi okunurken her bir anlatı bireysel yaşantılardan izler taşır ve söz konusu eylemi varlıksal anlamda geçmiş şimdi ve gelecek üzerinde inşa eder.

İz bırakma içtepisi, var olanı ve olmuş olanı yeniden kurma edimi olacak olanı gösterme biçimi iken hem iz bırakanı hem de bırakıldığı yüzeyi ve alanı biçimlendirmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda iz bırakma eylemi sıradan gündelik bir nesneyi yaratı haline dönüştürür. Aynı zamanda dönüştüren kişinin var olma kaygısının çözümü amaçlanır. İz bırakma eyleminin mesaj verme, iletişim kurma ve varlığını kanıtlama çabaları insani bir arzu olarak kendi dünyasını gösteren insanın özgürlük alanını ve farkındalığını oluşturması açısından değeri vurgulanır.

1.BELLEK, BELLEK SÜREÇLERİ VE NASIL HATIRLANIR

Sahip olunan geçmişi hatırlatarak gün yüzüne çıkararak bir yetenek olan bellek kavramı, her şeyin aslında birbirinin içinde olduğunu gösterir. Bilgi ve görsel birikimlerin ya da geçmiş deneyimlerin tekrar hafıza düzeyine çıkarılması ve

anımsama süreci olarak değerlendirilen belleğin tüm detayları ile zihnin bütün deneyimleri nasıl sakladığı gizemini korur (Sezik, 2008:112).

Bu bağlamda bir bilginin veya deneyimin zihinde daha kalıcı olması için tüm duyuların birbiri ile iletişim içinde olması gerekir. Bilgi dokunup, hissedip, görüp, koklayıp, tadıp, duyarak algılandığında daha kalıcı hale gelmekte ve uzun süreli belleğe atılarak kalıcı hale gelir. Bu durumda hatırlama eylemi duyu organları aracılığı ile hafızada canlanarak gerçekleşir. Deneyimlenen anı görür, işitir, dokunur, hisseder, koklar veya tadar ve bu süreci kalıcı hale getirir.

Geçmişteki deneyimleri aktif hale getirmenin veya tekrar gün yüzüne çıkarmanın etkin bir hafızanın temelini oluşturduğu ve belleğin bu anlamda bir tecrübe yaşamak, bu tecrübeyi korumak, anımsatmak ve geçip gitmiş olanı yâd etmek gibi görevleri tanımlanır (Weiss, 1993:16).

Hatırlama eylemi, bilinen ve tanıdık gelen ses, koku, nesne, kavram, tarih, imge gibi birçok uyarıcıya bireyin tepki vermesi olarak tanımlanır. Bu süreçte verilen tepkiler her bireyde değişikliğe uğrayan davranışlar oluşturur. Beş duyu organı tarafından bireylere ulaşan bilgiler ses, ısı, ışık ve fiziksel enerji olarak duyu organları tarafından algılanıp beyindeki sisteme dâhil edilerek anımsama gerçekleşir.

Yeni bir durum, olay veya kavram ile geçmişi şimdiye taşıyan anımsama durumu anı ve geleceği birbirine bağlar. “Anımsama gereksinim duyulduğu anda merkezi kaynaktan belirli bilgiyi seçme yeteneğidir” (Buzan, 1998: 47).

Hatırlama eylemi, bilinç işlevlerini aktif tutmanın ve belleğin ileriye dönük çabasının yanı sıra, anlamlı bilginin zihinde gezinme eylemini gerçekleştirir. Hatırlamanın geçmiş, şimdi ve gelecek arasında sağladığı geçiş bilgi sirkülasyonunun zihinde devridaiminin önemli detayını oluşturur (Sezik, 2008:114).

Hatırlama süreci belleğin kullanılma detayı “duyu, kısa süreli ve uzun süreli bellek” olmak üzere üç sistemli yaklaşımdan oluşur.

Kısa süreli olan duyu belleği ilk kayıt noktası olarak tanımlanır. Kısa süreli olmalarına rağmen görme ve duyma gibi fiziksel tepkiye neden olan önemli veriler sağlar. Ayrı her bir duyu ile farklı duyu bilgisi verirken ani şimşek çakması, ince bir dalın kırılması, ele batan iğnenin acısı vb kısa süreli uyarımlar gelecekte gerçekleşecek bu tip uyarımlarda hatırlatma eyleminin gerçekleşmesini sağlar.

Kısa süreli bellek anlamlı bilgileri biriktiren ilk bellektir. Bilgilerin anlamlı hale gelmesi, kodlanması, bir sonraki bellek düzeyine aktarılması gibi önem-

li görevlere sahiptir. Bellekte biriktirilen görseller, sözel bilgiler, kavramlar ve olaylar kısa süreli belleğe aktarılarak kişinin bu detaylarla ilgili imge, söz veya olay ile karşılaşma durumunda hatırlama eyleminin gerçekleşmesi kolaylaşır.

Hemen hemen sonsuz biriktirme kapasitesi olan uzun süreli bellek, olaylar isim, yüz tarih, beceri alışkanlıklar, genel bilgiler, mantık kuralları, dünya ile ilgili gerçekler, kişinin kendisi ile ilgili bilgileri gibi birçok parametre hem bireysel hem kolektif anıların başka anıları art arda hatırlatması sürecine yardım eder.

Önemsemediğimiz veya dikkat ettiğimiz bilgiler belleğe daha derinden kaydolur bu bağlamda geçmiş, şimdiki anlamının kullanma yeteneği uzun süreli belleğin görevi olur. Aynı anda hem geçmiş hem de şimdiki kesintisiz olarak anlık deneyimini bireylere hatırlatması uzun süreli belleğin ana görevi olarak sunulur (Solso ve diğer, 2011:219). Bireyler hatırlama eylemini gerçekleştirirken hatırlatma tanıkları yardımı ve kodlama süreci ile kolay bir şekilde geçmiş geri getirirler.

Güncel bilginin hafızadaki mevcut bilgi ile buluşturularak geçiş sürecinde tüm duyulara hitap eden uyaranlar kodlanarak belleği canlı tutar. Bu süreç içerisinde bireye ait ilgi alanları, sevilen veya sevilmeyen durumlar, olaylar, mekânlara, kişiler gibi bireye ait yaşanmışlıkların hatırlama eylemi öznel algı süreci içinde gerçekleşir.

Bellek, bireylerin geçmiş yaşantılarını hatırlamasını “Episodik bellek” kavramların, duyguların, düşüncelerin, kuralların ve kelimelerin hatırlanmasını “Anlamsal bellek” olarak Anlamsal ve Episodik ve olarak ikiye ayırılır (Solso ve diğer, 2011: 66). Episodik bellek “insanların geçmiş yaşantılarına dair yaşanmışlıkların anımsanmasını gerçekleştiren bir zihinsel bilinç sistemi olarak adlandırılmaktadır” (Solso ve diğer, 2011:67).

Çoğunlukla otobiyografik referans aracılığı ile biriktirilen bilgiler nerede yaşandığına göre mekânsal imgeler biçiminde düzenlenir.

Anlamsal bellek bireyin varlığına ilişkin bilişsel bir sistemdir. Bilinçte var olan yaşam boyu bilgilerden oluşur. Sözcükler, semboller, işaretler ve aralarındaki yapılandırılmış kayıtlar düzenin varlığının göstergesidir. Bu anlamda bireyin hâkim olduğu kavramları, sembolleri, kuralları ve ilişkileri isteyerek hatırlayabilme kapasitesini gündeme getirir. Anlamsal bellek anımsatma tanıklarına cevap verirken aynı zamanda alınan uyaranlara karşılık hafızada yeni bilgileri kaydeder.

Episodik ve Anlamsal ve bellek yalnızca konu bakımından değil aynı zamanda anımsatmaya yönelik görevleri bakımından da birbirinden farklılık gösterirler. Episodik bellekte bulunan bilgi, yeni bilgi ile karşılaştığında hızlı bir şekilde silinme başlar. Aktif olan episodik bellek hatırlama eylemini bilgi akışı ve geri getirme ile gerçekleştirir. Pasif olan anlamsal bellek zaman içinde kararlı kalır.

Hatırlama eylemi içinde anımsanan kelimeler, cümleler, sesler ile ilişki kurulan art arda gelen görüntülerin oluşturulması bağ yöntemi biçiminde uygulanır. Anıların hafızada hayata geçirilme detayı diğer bir deyişle nesnelere hafızadaki görsel temsili, oldukça önemli bir rol oynar. Geçmişte bellekte yer alan tecrübenin ve bilginin günceline bağlanmasıyla oluşan işaretler belleğin işleyişini kolaylaştırır. İnsan beyni soyut kavramlar yerine somut görüntülere daha kolay nüfuz eder. Yapılan araştırmalar hafızada yaşam bulan detayların hatırlamayı kolaylaştırdığını gösterir (Sezik, 2008: 141).

2. İZ KAVRAMI VE YARATI SÜRECİ

İz sözcüğüne, Türk Dil Kurumu, “Yaşanmış bir şeyden geriye kalan belirti; kırıntı, yer, eser:” tanımını veriyor (<https://sozluk.gov.tr/>). İz bırakmak insanlığın varoluşu ile ilişkilendirilip varlık göstermenin bir biçimi olarak “ben varım” söyleminin farklı bir biçimini oluşturur. Bulunduğu zaman ve mekâna tanıklığını gösteren “iz” öznenin mevcudiyetine tanıklık eder. Bu bağlamda iz kavramının insanın varoluşu ile ilişkili olması “iz” kavramının etimolojisinden çıkarılacak bir sonuç olarak gözlemlenir.

Yüzeydeki iz onu üretenin kendine ait dünyasına gönderme yaptığını açıkça gösterir. Bu bağlamda sanat yaşanmışlığa ve varlığa dair iz bırakma istemini bağdaştıracığı alan olarak kendini gösterir.

Yaşantılar yoluyla bellekte biriktirilenler ve kodlananlar hafızada iz bırakır. Sanatçılar pratiklerinde belleklerinde bulunan izleri, duygusal anıların gücünü imgeleri sembolize ederler. Sembolize edilen biçimler yalnızca bireysel belleğin değil kolektif belleğin de bir yansıması olur. Bu durumda her bir anlatı zamansallık ve mekânın hem bireysel hem toplumsal durumuna göre değişkenlik gösterir. Bu değişimler geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan, kişisel ve kolektif belleği çözümlerken aslında kimlik iz ’inin oluşumunu kapsar. Bu bağlamda

iz bırakma eylemi sanatçı pratikleri üzerinden görsel algıdaki farklılıkların irdeelenmesini ve yorumlama deneyiminin bellek ve bellek süreçlerinde nasıl ve ne derece etkilediğini açıklar. Sanatçılar, şairler ve aktivistler liderliğinde insan neden hatırlanmak ve hatırlatılmak ister sorusunu ele alan sanatın nasıl kullanılabilceği güncel ile birlikte daimen yeniden keşfedilir.

Sanatçının özne olma süreci, sanatın dünyevi alana doğru hızla yönelimi ve sanat alanı konularındaki değişim ve çeşitliliğin sonucu olarak sanatçının edimi geçmişe, şimdiye ve geleceğe yönelik bir “iz” bırakma istemidir. Bu istem ile sanatçı kendisini nesnesi üzerinde özgür hissederek görünür olmayan, olan ve olacak olana dair izin yeniden görünür olmasıyla ilişkili okumalar sunar. Hem geçmişini hem de geleceğini şekillendiren bir unsur olarak iz bırakma eylemi sanat pratiklerinde zamanın, mekânın, kişilerin, bireyselliğin veya kolektifliğin izini sürmek sanatçının eylemlerini, sanatsal pratikleri ile nasıl bir ilişki biçimi kurduğunu incelemeyi de gerekli kılar.



Resim1: Michelangelo, “Rondanini Pletası” 1552 – 1553-195 cm (https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g187849-d8027215-Reviews-Museo_Pieta_Rondanini-Milan_Lombardy.html).

Michelangelo'nun yaklaşık son otuz yılının oldukça dindar olması yaklaşımı yapıtlarının bu bakış açısı ile değerlendirilmesine neden olur. (Bertram, 1964:145). Bu bağlamda (Resim1) "Rondanini Pietası" isimli yapıtı Michelangelo'nun günahlarını, hem de bağışlanamaz günahlarını, dindar bir Hıristiyan gibi itiraf ediş tarzının izi olarak okunur. Bu durumun kanıtı olarak "Bugün bile bir Hıristiyan'a sorulsa Michelangelo'nun heykelleri arasında Hıristiyanlık hissini en çok veren heykelinin Rondanini Pietası" olmasına ilişkin ifadeye yer verilir (Paolucci,1999: 142). Heykelde Michelangelo'nun bedeninin ve günahlarının izlerinin okunması kişisel, görünür olmaması gereken ama görünür olduğu zaman da kişiye ilişkin psikolojik, dinsel, kültürel, sosyal ve ırksal verilerin bilgilerini açıkça yorumlamaya izin veren sanatsal ifadenin izi açıkça gösterilir (Paolucci, 1999: 135).



Resim 2: Max Neuhaus "Time Square" at 46 Street, above the Times Sq-42 St station.(<https://gothamist.com/arts-entertainment/visit-the-erie-circa-1970s-sound-installation-in-times-square>).



Resim 3: Max Neuhaus “Time Square” at 46 Street, above the Times Sq-42 St station Rob Wilson (2022). (<https://new.mta.info/agency/arts-design/collection/times-square-max-neuhaus>)

Sanatçı Max Neuhaus (Resim 2, Resim 3) Times Square (Times Meydanı) isimli kalıcı ses enstalasyonunda sesi merkeze alan ve bir ifade alanı olarak sesin kavramsal boyutta görüntüden ayrıldığını ve sesin, görselleri zihinde yansıtan bir araç olarak sanatta form biçiminde kullanılmasında öncü olur. Bu bağlamda görüntü ve ses ilişki sorunsalının sanat alanında görünür kılınması ve bu sorgu alanını açıklar.

Sanat yapıtı “gözlerin kulağıdır; çünkü işitilecek hiçbir şeyin olmadığı zaman bile gözler işitme işlevine ayak uydurabilir” (Leppert 2001:142).

Sanat pratiklerinde kurgulananlar zihni aktivite ederek, hem sanatçının hem de izleyicinin kendi çağrışımları ile düşünsel bağlamda iz ’ini içerir. Max Neuhaus, işitilebilir sesler evrenine katılarak kamusal mekâna müdahale eder. Alın-tılanan sesler geçmiş ve şimdiye dair diğer duyusal verilere gönderme yapar.

“İşitilebilir sesler evreninde müzik, şeylerin çıkardığı gürültüler ve dilin

sesleri diğer duyuşsal verilere gönderme yaparak anlam kazanır” (Arnheim, 2009:33-34).



Resim 4: Peter de Cupere, “The Art of Smelling, Olfactory Art Research”, 2013,(peterdecupere.net)



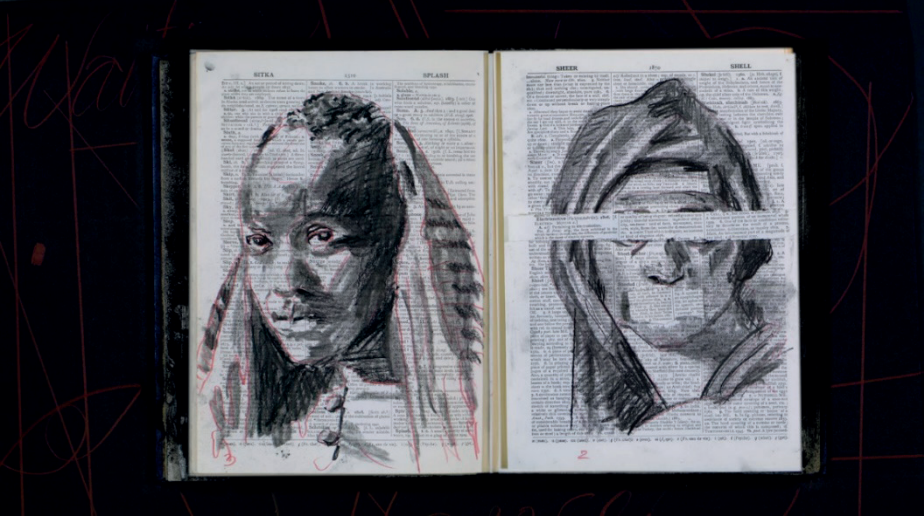
Resim 5: Peter de Cupere, Olfacio uygulaması ve kazı-kokla kartları, 2014, (Laptop Mag)



Resim 6: Peter de Cupere, Olfacio uygulaması ve kazı-kokla kartları, 2014, (Laptop Mag)

Aristo'nun benimsediği duyu basamağının tepe noktasında 'görme' ve 'işitme' duyu yer alırken, 'dokunma' ve 'tat alma' duyu hayvansı duyu olarak basamağın en alt kademesinde yer alır. Koku duyusunun ise genellikle duyu basamağının en son kademesinde konumlanması koku duyusunun bilinci ve duyu tetikleme potansiyeli ve bilinçaltına gönderme yapabilme kapasitesinin oldukça fazla olması durumu gösterilir. Güncel sanat pratiklerinde kendine yer edinen bir mecra olarak 'koku' duyu duyu arası iletişimin yaşandığı pratiklerle gündeme gelir. Sanatçı Peter de Cupere yalnızca 'görme' veya 'koku' duyu duyu ötesine geçerek öznel, duygusal ve deneyimsel, kokuyu tamamen yaratımın odak noktasına aldığı pratikleri ile var olur. Dijital dünyaya olan iletişime kokuların da dâhil edilmesi fikrinden yola çıkarak oluşturduğu (Resim 4, Resim 5, Resim 6) "Olfacio" isimli pratik iPad cihazları için tasarlanmış ilk koku tanımlama uygulaması olarak önem taşır. Uygulamanın içeriğinde on adet farklı çiçeğin kokusuna gönderme yapan kazı-kokla kartlarından birleştirmek istenilen iki farklı çiçeğin kokusunu içeren kazı-kokla kartı seçilerek, "Olfacio" uygulamasının ekranına yerleştirilir. Yerleştirilen kartla birlikte, onunla uyumlu bitkinin de görseli uygulamada izlenir. Böylece birleşim sürecinden sonra kişisel özelliklere sahip bir bitki ortaya çıkar. Kokuların hâkim olduğu duyu işbirliği ile öncül tavrı hiçbir zaman kaybolmamaktadır. Milyonlarca koku öznel sınıflandırmaları eşliğinde bir kimliğe dönüşür. Bellek, taşıyan, taşınan ve taşınır olarak olumlu, olumsuz tüm değerlerin izini biriktirir.

Koku; duygu ve duygu durumumuza hitap eder. Hâkim duygu olan görsellikse, düşünce ve anlamayla ilgidir. Görüntü kişileri nesneden uzaklaştırır. Yani resimlerdeki veya fotoğraflardaki görüntüleri bir çerçeve içinde kabul eder ve çerçevenin içindeki anlamaya çalışılır ki entelektüel bir tepki ile davranış biçimi geliştirilir. Oysa kokuyu duyulduğunda böyle bir çerçeve söz konusu olmayıp bir anlamda işitme duyusuyla ortak bir paylaşım olarak koku çerçevesiz gelir ve insanları içine alır (Ozan, 2022:17).



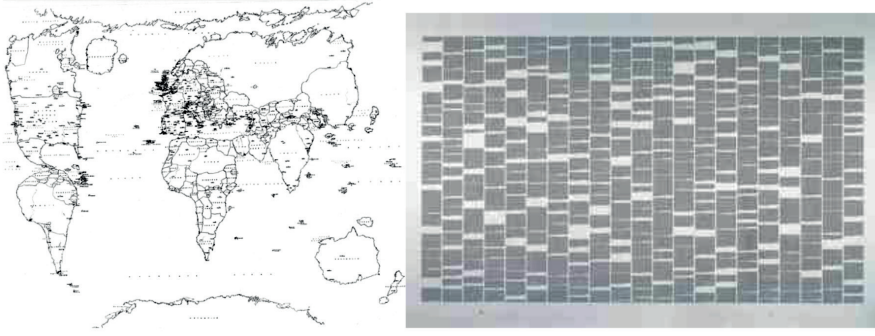
Resim 7: William Kentridge, Sibyl, 2020 Single channel HD film; 9 min. 59 sec. Edition of 9 plus 3 artist's proofs (<https://www.mariangoodman.com/exhibitions/william-kentridge-finally-memory-yields-paris/>)

Güncelde sanatın en güçlü seslerinden biri olarak kabul edilen William Kentridge, (Resim 7) Güney Afrikalı bir sanatçı olarak ülkesinin tarihindeki o dönemin şiddetli geçmişini çizim, kolaj, animasyon, performans, tiyatro, baskı resim ve heykel gibi birçok farklı pratik ile toplumsal dinamikleri göz önüne getirir (<https://www.mariangoodman.com/exhibitions/william-kentridge-finally-memory-yields-paris/>).

Sanatta yer alan nesneye yaklaşım sanatsal pratiğe yükselen bir yeryüzü üretir. Bu bağlamda bir sanat pratiği yaratan sanatçı izi bırakırken pratik üzerinden kendini gerçekleştirir. Dolayısı ile sanatçının izi nesne üzerinden okunarak izin ortaya çıkma zorunluluğu anlatılır.

Üretme ve kendisini tanıma arzusuna sahip olan insan hedefine bireysel ve

kolektife dair her şeyi dönüştürmek suretiyle ulaşır. Bu döngü içinde kendi iç varlığının izini bırakarak kendi kimliklerini sunarlar. Özgür bir özne olan insan iz bırakma eylemi sırasında dışsal dünyayı eğilip bükülmez yabancılığından çıkarmak kendi varlığının ve tanıklığının gerçekleşimini bulmak için yapar. Bir çocuğun ilk arzusu bile dışsal şeylerin pratik dönüşümünü içerir; bir çocuk nehre taş attıktan sonra, kendi yapıp etmesi olan bir şeyin sezgisini kazandığı bir etki olarak, suda çıkan halkalara hayret eder (Hegel, 2012: 31).



Resim 8: Emma Kay “Worldview” (<https://www.tate.org.uk/art/artworks/kay-worldview-p78340>)

Emma Kay büyük ölçekli çizimini, yer adları da dâhil olmak üzere hafızasından bir dünya haritası çizerek gerçekleştirir. (Resim 8) Kasıtlı olsun ya da olmasın, Emma Kay insan hafızasının deneyimin tam bir temsili olmadığına dair canlı bir örnek sunuyor. Daha ziyade, psikoloji ve eğitim alanındaki araştırmalar, anıların bizzat bireysel bakış açılarından türetilen deneyimlerin yeniden inşası olduğunu ortaya koyar. Örneğin, Kay’ın doğduğu Birleşik Krallık tasvirinde verdiği ayrıntıya ve komşu Avrupa kıtasının abartılı boyutuna dikkat edilirse. Bu temsilleri, Büyük Göller ve Orta Amerika kıstağı gibi belirgin özelliklerden bile yoksun olan Amerika’nın görece çorak ve çarpık taslağıyla karşılaştırılır. Birçok insan, çocukluğundan bir eve döndüğünde onu hatırladığında çok daha küçük bulmak için ortaya çıkan benzer bir çarpık “ev” anısını paylaşabilir.

Anıların bu şekilde inşası ve yeniden inşası aslında insan öğreniminin özüdür. Yararlı, üretken bilgi, izole gerçekler veya deneyimler koleksiyonu değildir (“doğruluklarından” bağımsız olarak). Üretken öğrenme, yeninin mevcut bil-

giyle bütünleşmesini yansıtır; iç gözü ve yenilikçilik böyle şeylerdir. Bu parçada Kay izleyicilere, anıların yaratılan eylem içinde olduğunu hatırlatır(<https://henryart.org/exhibitions/emma-kay-the-world-from-memory-ii>).



Resim 9: Vivan Sundaram, “Bourgeois Family: Mirror Frieze”, 2001 (Rosengarten,2018:97)

Hindistan’ın en üretken sanatçılarından biri olan Vivan Sundaram’ın (Resim 9) yapıtları algı, bellek, tarih ve bunların sosyal sorunlar ve popüler kültürle nasıl kesiştiğine gönderme yapar. Estetik açıdan çok farklı olmasına rağmen, son ortak projelerinin birçoğu fotoğraf, buluntu nesne, video ve üç boyutlu yapıların kullanımını içerir. Temelde bir arşiv, aile albümü, uzak geçmişin fotoğrafik bir hatırası bununla birlikte, dijital teknoloji sayesinde, resimler aynı anda hem eski hem de yeni okutulur. Geçmiş zihinde olduğu gibi düzenlenmiş, katmanlı, sıkıştırılmış, sanki bir rüyadaymış gibi somutlaştırır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya ile her karşılaşmada dünyanın insanlara getirdiklerinin aslında insanların ona yansıttıklarının bir karışımı olduğu fark edilir. Bu bağlamda sanatın kurduğu dil ile yazının, sesin, görüntünün, kokunun, nesnenin aslında izlenebilir, görülebilir, hissedilebilir ve dokunabilir bir temsil aracı olduğunun önemli bir kanıtı gösterilir. Her tecrübenin zihinde bıraktığı iz yaşanmışlıkların hafızada canlanması önceden bilinen, algılanan ve tanıdık gelen her şeye hatırlama alanı oluşturur.

Gerçekleşen duyuşsal işlem olarak tüm duyu organları ile gerçekleşen tepkiler anlamlandırma ve yorumlama aşamaları her bireyin geçmiş tecrübeleri ve bilgi birikimi ile doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda zihin, almış olduğu her veriyi birbiriyle ilişkilendirerek güncel durumlar için yorumlama fırsatını kazanır. Zihinsel imgelemi, şimdide bulunmayan nesne, kişi, olay, mekân gibi olguların yaşanmışlık sonucu ortaya çıkan temsilleri anlamsal göndermeleri ortaya çıkarır. Her sözcüğün, sesin, kokunun, görselin, fotoğrafın, nesnenin veya mekânın yaşanmışlığa gönderme yapması soyut bir ilişki algısı ile betimlenir.

Sanatçıların kendi yaşamlarından veya hayat içinden herhangi bir konudan yola çıkarak bellek ve bellek süreçlerinin ilişkilendirilmesi sanatçı izinde hatırlamanın nasıl gerçekleştiğine ilişkin kısa ve uzun süreli belleğin sanatçı algısında görsel, işitsel ve dokunsal bağlantısını izletir.

Sanatçının iz bırakma eylemi kapsamında sanat pratiklerinde bellek üzerine göndermelerin, kişisel ve kolektif referanslar olduğu görülür. Sanat pratiklerinde kişisel ve kolektif anlatıların yapılması disiplinler arası bir yaklaşım belirlerken, belirsizlikten uzak kuramsal anlam çerçevesinde, iz bırakma eyleminin hatırlatma sürecinde anlaşılabilirliğini artırır. Sonuç olarak sanata yaşam süreçlerinin bellek paradigması, iz bırakma eyleminin görsel oluşum süreci sanatçı tarafından güncel yorumlarla sanat pratiklerinde hatırlatma ve algı üzerine gerçekleştirdiği görülür.

KAYNAKÇA

- Arnheim, R. (2009). *Görsel Düşünme*. Çev: Rahmi Ögdül. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bertram, A. (1964). *Michelangelo*, London: Published by Studio Vista.
- Buzan, T. (1998). *Aklını En İyi Şekilde Kullan*.(3. Baskı). İstanbul: Arion Yayınevi.
- Georg. W.F Hegel.,(2012) *Eстетik Güzel Sanatlar Üzerine Dersler 1*, Çev:Taylan Altuğ, Hakkı Ünler, İstanbul: Payel Yayınları.
- Leppert, R. (2001). *Sanatta Anlamanın Görüntüsü*. Çev: İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ozan, V.(2020). *Kokular Kitabı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Paolucci, A. (1999). *Michelangelo: The Pietas*. Milan: Published by Skira.
- Rosengarten, R.(2018). “The vernacular under pressure from the digital: Vivian Sundaram’s Re-Take of Amrita” *Critical Arts*, 32:1, 92-106, DOI: 10.1080/02560046.2018.1431683. (Print) 1992-6049 (Online) Journal homepage: <https://www.tandfonline.com/loi/rcrc20>
- Sezik, N. (2008). *Sınırsız Beyin Gücü*. (9. Basım). İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Solso, R.L., Maclin, M.K.,& Maclin, O.H. (2011). *Bilişsel Psikoloji*. (4. Basım). Çev: Ayşe Ayçiçeği Dinn. İstanbul: Kitabevi.
- Weiss, D.H. (1993). *Bellek Geliştirme Teknikleri*. İstanbul: Rota Yayınları.
- İnternet kaynakçası:**
- Resim1:(https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g187849-d8027215-Reviews-Museo_Pieta_Rondanini-Milan_Lombardy.html). Erişim Tarihi:02.06.2023
- Resim 2:(<https://gothamist.com/arts-entertainment/visit-the-erie-circa-1970s-sound-installation-in-times-square>). Erişim Tarihi: 04.06.2023
- Resim 3:<https://new.mta.info/agency/arts-design/collection/times-square-max-neuhaus> Erişim Tarihi: 28.05.2023
- Resim 4: peterdecupere.net Erişim Tarihi: 28.05.2023
- Resim 5- Resim 6: Laptop Mag Erişim Tarihi:01.06.2023
- Resim 7: <https://www.mariangoodman.com/exhibitions/william-kentridge-finally-memory-yields-paris/>). Erişim Tarihi: 05.06.2023
- Resim 8: <https://www.tate.org.uk/art/artworks/kay-worldview-p78340> Erişim Tarihi:

08.06.2023

<https://henryart.org/exhibitions/emma-kay-the-world-from-memory-ii> Erişim Tarihi:

10.06.2023

3. BÖLÜM

ALTINCI HAÇLI SEFERİ ESNASINDA HAÇLI-EYYÛBİ MÛNASEBETLERİ: II. FRIEDRICH VE MELİK KÂMİL DOSTLUĞU

Dr., Banu ÇETİN ÜNAL

Bağımsız Araştırmacı

banunal@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-2651-6286

GİRİŞ

Orta Çağ'da Avrupa ve Orta Doğu arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Ancak, tarih bazen beklenmedik dostluk ilişkilerinin ve anlayışın doğduğu dönemlere de tanıklık etmiştir. Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyûbi Sultanı Melik Kâmil arasındaki olumlu ilişki ve işbirliği, 13. yüzyılda gerçekleşen Altıncı Haçlı Seferi'ne farklı bir perspektif getirmiştir. 1228'de başlayan Haçlı Seferi'nde, Avrupalı Haçlılar, Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla Orta Doğu'ya saldırmışlardır. Ancak, bu sefere, önceki haçlı seferlerinde görülen sertlikten ziyade daha ılımlı bir yaklaşım benimseyen iki önemli lider damgasını vurmuştur.

II. Friedrich, 1212 yılında Kutsal Roma İmparatoru olarak tahta çıkmıştır. Friedrich, çeşitli dini, siyasi ve askeri zorluklarla karşı karşıya kalmış bir liderdi. Haçlı Seferi'ne katılma zorunluluğu ile karşı karşıya kaldığında, Alman baronları ve dini liderler arasında çıkan anlaşmazlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. II. Friedrich, farklı bir vizyona sahipti ve mücadelecilerden ziyade diplomasi ve işbirliğini tercih eden nadir hükümdarlardan biriydi.

Diğer tarafta, Melik Kâmil, Eyyûbi hanedanının bir üyesi olarak Mısır ve Suriye’de hüküm süren güçlü bir liderdi. O da, Altıncı Haçlı Seferi’nin tehdidi altında idi. Ancak, dini inançları ve liderlik vasıfları, Haçlılara karşı savaşmak yerine barışçıl bir çözüm arama eğiliminde olduğunu göstermiştir. Melik Kâmil, Hristiyanların topraklarındaki önemli kutsal yerleri korumaya istekliydi, ancak onları silah zoruyla değil, diyalog ve müzakere yoluyla korumayı hedeflemiştir. Bu çalışmada, Friedrich ve Melik Kâmil arasındaki olağanüstü ilişki ve bu dostluğun Altıncı Haçlı Seferi’ne olan etkilerini inceleyeceğiz.

1. II. FRIEDRICH’İN İSLAM KÜLTÜRÜ İLE İLİŞKİSİ

Çağının en etkili liderlerinden biri olan II. Friedrich, 1215’te kral olmuş ve Kasım 1220’de ise Honorius tarafından Roma’da imparator olarak taçlandırılmıştır (Solsten, 1995:13; Clare, 1893:438; Oldfield, 2023:163). 1194’te doğmuş olan Friedrich’in babası, Friedrich Barbarossa’nın oğlu ve halefi olan VI. Heinrich (1191-1197), annesi ise Sicilya Kralı II. Roger’in kızı Norman Prensesi Konstanze’dır (Houben, 2008:24). Friedrich farklı halkları, dilleri ve dinleri bir arada barındıran Sicilya’da büyümüştür. Oradaki sarayı hukukçular, şairler, sanatçılar ve bilim adamlarından oluşan önemli isimleri bir araya getirmiş ve kendisi de onların çalışmalarına derin bir ilgi göstermiştir (Spielvogel, 2009:280).

Bir bilim merkezi olan Sicilya’da iki- üç farklı edebi dilde bilgi sahibi olan insanlar mevcuttu. Örneğin, bu entelektüellerin 1153 yılında Yunanca, Latince ve Arapça dillerinde bir Zebur kopyasını meydana getirdikleri bilinmektedir. Ayrıca, tercümanlık faaliyetleri Sicilya’da o kadar gelişmiştir ki, ada Arap ve Yunan bilim mirasını Batı’ya taşıyan bir geçit haline gelmiştir. 1116 ile 1187 yılları arasındaki 70 yıllık dönemde en az 116 eserin Arapçadan Latinceye tercümesi yapılmıştır. Sicilya’daki büyük etkisiyle dikkat çeken İspanya’daki ünlü Toledo tercüme okulu yoğun tercüme faaliyetlerinin merkezinde yer almıştır. Bu okulda, İbn Rüşd’ün (ölm. 1198) eserleri ve bunlarla ilişkili olarak Aristo’nun Fizik ve Metafiziğine dair ilk çeviriler, muhtemelen 13. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Ancak, bilim dostlarının büyük özveriyle yürüttüğü bu yoğun bilimsel faaliyetler, tamamıyla sorunsuz bir şekilde sürdürülememiştir. 1209 yılında Papa’nın bu eserleri birkaç yıl süreyle yasaklaması, Aydınlanma sürecinin önünde büyük bir engel oluşturmuştur (Yıldız, 2017:185).

II. Friedrich'in imparatorluk tahtına çıktığı dönemde Sicilya'da İslam bilim ve kültür mirası derin bir etkiye sahipti. II. Friedrich, bu mirasla yoğrulmuştu ve bu bilim birikiminden son derece etkilenmişti; bu sebeple mümkün olduğunca bu bilgilerden faydalanmaya çalışacaktı. II. Friedrich'in avantajlı olduğu noktalardan biri de yetmişmiş olduğu çevrede o dönemin bilim dili olan Arapçayı öğrenme olanağı bulmasıydı. Öyle ki, Haçlı seferi sırasında Kudüs'de Müslümanlar ile kolaylıkla iletişim kurabilmişti (Yıldız, 2017:185). Ian Almond'a göre, Kudüs'de Müslüman müzakerecileri etkileyecek kadar iyi Arapça öğrenmiştir (Almond, 2009:52). Kantorowicz ise II. Friedrich'in iyi derecede Arapça bildiğinin aynı şekilde altını çizerek şu ifadeleri kullanıyor: *"Doğu onun için atalarının gözünde olduğu gibi, yabancı bir harikalar ülkesi değil, tam aksine daha gençlik döneminde Arap bilgeliği ile eğitilen ruhunun anavatanıydı"* (Yıldız, 2017:185).

Friedrich döneminde Sicilya'da Müslümanlar açısından yeni bir dönem başlamıştı. Friedrich, önceki ve sonraki hükümdarlarından farklı bir şekilde bilime büyük önem vermiş, âlimlerin destekçisi ve himayesi olmuştu. Friedrich'in Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil ve diğer Müslüman hükümdarlarla kurduğu ilişkiler, ilim ve bilgi alışverişi için düzenlediği yazışmalar ve İslam ülkelerinden getirttiği âlimler, Doğu'daki bilgi birikimini Batı'ya taşıyarak kültürel ve bilimsel gelişmelere katkıda bulunmuştu (Karakaş ve Özbek, 2021:66).

Melik Kâmil'in gönderdiği Eyyûbî elçisi Emir Fahreddin'in Palermo'ya ziyareti, Friedrich ile bilimsel ve felsefi konularda sohbet etme fırsatı bulmasına yol açmıştı. Bu sohbetlerde Friedrich'in entelektüel kişiliği ve bilgi birikimi, Araplara ve İslam kültürüne olan yakınlığına şahit olmuştu. Friedrich, Arapçayı çok iyi bir seviyede konuşup yazabiliyor, İslam uygarlığına karşı büyük bir hayranlık besliyor, aynı zamanda kiliseden hoşlanmadığını açıkça ifade ediyordu. Kralın hizmetkâr ve muhafızları, çoğunlukla Arap Müslümanlardan oluşuyordu. Ülkesinde düzenli olarak ezan okunuyor ve İslam'ın kutsal ibadeti olan namaz için hiçbir engel bulunmuyordu. Bu buluşma sonucunda, Mısır elçisi Fahreddin ile imparator arasında sıcak bir dostluk bağı oluştu ve aynı zamanda bilimsel yazışmalar da başlamış oldu (Karakaş ve Özbek, 2021:68).

Fahreddin, Mısır elçisi olarak görevini tamamlayıp döndüğünde, Müslümanlara yakınlığıyla bilinen imparator hakkında tüm detayları sultan Melik Kâmil'e aktardı. Sultan Melik Kâmil, bu tür nitelikleri takdir eden bir

lider olarak, benzer özelliklere sahipti. Mısır sultanı, Arap grameri ve icthâdî meselelere hakim olan biriydi ve aynı zamanda âlimlerin hevesli bir destekçisiydi. Onları korur, meclislerinde bulunur, gramer ve icthâd gibi konularda onlarla tartışmayı severdi. Sultan, Şam'a yaptığı seyahatler sırasında âlimleri Mısır'a getirirdi. Meclislerinde, Arap grameri, dil uzmanları ve fihhi meselelerde uzman olan âlimleri sınavarak, doğru cevaplar verenleri ödüllendirir ve mutlu ederdi (Karakaş ve Özbek, 2021:68-69).

Akıllı, eğlenceli ve enerjik bir hükümdar olan Friedrich, neredeyse tüm hayatını Aşağı İtalya ve Sicilya krallığının kurulmasına adanmıştır. Burada memurların iyi idare ettikleri ve o dönem için modern sayılabilecek bir devlet kurmuştur. Ayrıca Batı'nın ilk devlet yasasını yazdırmıştır. Zamanın en iyi Arap, Yunan ve Yahudi bilgilerini Palermo'daki sarayında toplamış ve ek olarak Napoli'de bir üniversite kurmuştur (Salihoğlu, 1993:27). II. Friedrich haçlı, dilbilimci ve sanatların hamisiydi. Papa tarafından iki kez itaatsizlik ettiği gerekçesiyle aforoz edilmiş, Genel Kurul tarafından ise resmen dinsel sapkın olarak mahkûm edilmiştir. Güneyde kilise ve devlet üzerinde aynı derecede etkin, merkezi bir yönetim kurarak despot bir yönetici olmuştur. İmparator, çağdaşları tarafından "Stupor mundi" (çağın harikası) olarak görülmüştür (Davies, 2011:380).

II. Friedrich, Sicilya kültürü içinde yetişmiş ve Cermen kültürünü tam anlamıyla içselleştirememiştir. Ayrıca barış yanlısı bir imparator imajı çizmiştir. Papa'nın zorlamasıyla Haçlı Seferi'ne katılmış ve Kudüs'ü de aynı şekilde barışçı yollardan Hristiyanlara kazandırmıştır (Çıvgın, 2008:192).

2. ALTINCI HAÇLI SEFERİ VE II. FRIEDRICH İLE MELİK KAMİL'İN DOSTLUĞU

2.1. Altıncı Haçlı Seferi

1215 yılında II. Friedrich, Haç yemini etmiş ve ardından 1220'de Papa III. Honorius tarafından Roma'da Kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak taç giydirilmiştir. II. Friedrich, bu törende Haçlı Seferi'ne bizzat katılacağına dair söz vermiştir. Papa III. Honorius ve ardından halefi Papa IX. Gregorius'un yoğun çabaları ve Mısır'da bulunan Haçlıların büyük beklentilerine karşın

II. Friedrich Beşinci Haçlı Seferi'ne katılmadı. II. Friedrich, Haçlı Seferi'ne bizzat katılmamış olsa da, sefere destek vermek amacıyla birçok Alman birliğini Mısır'a göndererek Papalık'a seferi desteklediğini göstermeye çalıştı. Ancak, II. Friedrich'in gönderdiği kırk gemilik filo haçlı seferine herhangi bir katkı sağlamadı zira filo Dimyat önlerine ulaştığında Dimyat Müslümanların eline geçmişti (Karakaş ve Özbek, 2021: 66-67).

Nitekim Beşinci Haçlı Seferi'nde Haçlı ordusu ağır bir yenilgi aldı ve bu sefer birçok insan ve kaynak kaybına sebep olmuştur. Bu sefer sonucunda haçlılar, hiçbir başarı elde edememişlerdir. Alman imparatoru II. Friedrich haçı almasına rağmen sefere katılmadığı için asıl suçlu ilan edilmiştir. Bu durum II. Friedrich'in yeni bir haçlı seferine çıkmasına neden olacaktır (Kanat ve Burçak, 2015:169-170).

Papa, son yirmi yılda düzenlenen iki haçlı seferinin de başarısızlıkla sonuçlanmasının Roma Kilisesi'nin itibarını ve otoritesini zayıflattığını düşünüyordu. Bu nedenle kilise yeni bir haçlı seferine ihtiyaç duyuyordu. Diğer yandan ise Alman İmparatoru II. Friedrich kilisenin otoritesini kabul etmiyor, kendini tüm Hristiyanların imparatoru sayıyor, Doğu'daki haçlı krallıklarının da imparatoru olarak kabul görülmeyi istiyordu. Akka Kralı Jean de Brienne'nin kızıyla yapmış olduğu evlilik ile de bu iddiasını hukuki bir zemine oturtuyordu (Kanat ve Burçak, 2015:172). Doğu'da ise Mısır sultanı ile kardeşi Melik Muazzam'ın arası açılmış, Melik Muazzam dönemin önemli isimlerinden Celâleddin Harzemşah ile ittifak kurmuştu. Bu ittifak Eyyübi devlet bütünlüğünü tehdit ediyordu. Bu durum Mısır Sultanı Kamil'i yeni ittifak arayışlarına itmişti. Melik-Kâmil 1226 yılında Friedrich'e elçi göndererek yardım talep etmiş karşılığında ise Kudüs'ü ve Selahaddin Eyyubi zamanında ele geçirilen sahil beldelerinden bazılarını ona vermeyi taahhüt etmişti (Karakaş ve Özbek, 2021:67-68).

1215 yılında haçlı yemini etmesine karşın ülkesinde meydana gelen iç karışıklıklar sebebiyle Beşinci Haçlı Seferi'ne çıkamayan II. Friedrich tüm Hristiyanların imparatoru olma iddiasını güçlendirmek için ve aynı zamanda Akka prensesiyle evliliğinden dolayı kazandığı Akka Kralı unvanına dayanarak Ağustos 1227'de sefere çıkacağını ilan etti (Kanat ve Burçak, 2015:173). İmparatorun topladığı haçlı ordusu, gemilerin beklediği Brindisi'ye doğru yola koyuldu. Sıcak hava koşullarının yarattığı olumsuzluklar ve baş gösteren malarya hastalığı salgını birçok askerin ölümüne sebep olmasına karşın, haçlı ordusu

Birindisi’de gemilere bindi. Fakat gemiler Birindisi’nden daha yeni ayrılmıştı ki Thüringen Dükü IV. Heinrich salgın hastalık yüzünden hayatını kaybetti. Ayrıca İmparator II. Friedrich de hastalığa yakalanmıştı. İmparator içinde bulunduğu geminin Otranto’ya yanaşmasını emretti ve Patrik Gerold’a orduyla birlikte yola devam etmesini söyledi. İmparator bir süre sonra tedavi olmak için Otranto’dan ayrıldı ve Pozzuoli kaplıcasına gitti. Zorunlu gecikmesinin sebebini açıklamak için Papa IX. Gregorius’a elçiler gönderdi fakat papa imparatorun hastalığını bir bahane olarak gördü ve ona inanmayarak imparatoru aforoz etti (Rahimli, 2020:68-69; Ülgen, 2020:81).

Friedrich aforoz edilmesine pek aldırmadı zira Mısır Sultanı Kamil’in imparatorun kendisine yardımı karşılığında Kudüs’ü verme teklifi onun için büyük bir fırsattı (Kanat ve Burçak, 2015:174). Ancak sefer için hazırlıklar devam ederken Mısır Sultanı el-Kamil’in rakibi olan kardeşi Dımaşk hükümdarı olan el-Muazzam’ın ölüm haberini aldı. Doğu’daki siyasi dengenin değişmiş olması II. Friedrich’in endişelenmesine sebep olmuştu. Zira Mısır sultanı el-Kâmil ile olan iyi ilişkileri ve olumlu yönde ilerleyen müzakereleri, el-Muazzam’ın el-Kâmil için tehdit oluşturması temeline dayanıyordu. İmparatorun işini zorlaştıran ikinci ölüm haberi ise 25 Nisan 1228 tarihinde Konrad adında bir çocuk doğurduktan sonra ölen eşi Jolande’dan gelmişti. Jolande’nin ölümü II. Friedrich’in Doğudaki hukuki konumunu değiştirecekti çünkü imparatora Kudüs Kralı unvanını kazandıran karısı Jolande ile olan evliliği idi. Friedrich artık kral değil, gerçek kral olan küçük oğlu Konrad’ın nâibi durumundaydı (Rahimli, 2020:71-72).

El-Muazzam’ın ölümü, papa tarafından aforoz edilmesi ve karısı Jolande’nin ölümüyle mevcut durum imparatorun aleyhine dönmüştü. Her şeye rağmen imparator aforoz edilmiş olsa bile Doğu’ya sefer yapmakta kararlıydı, kısa süren bir hazırlıktan sonra 28 Haziran 1228’de Brindisi’ye geldi ve 40 gemi ile yola koyuldu (Rahimli, 2020:73). İmparator Akka’ya ulaştığında burada ciddi bir muhalefet ile karşılaştı zira artık resmi bir Hristiyan değildi ve papalık seferini tanıımıyordu. Ayrıca Akka’da hukuki bir hak iddia edecek konumu da kalmamıştı. Baronların desteğini alamadığı müddetçe Müslümanlara karşı bir başarı sağlayamayacaktı ve bu nedenle diplomasi yolunu izleyerek Müslümanlardan bazı kazanımlar elde etmesi gerekecekti. Özellikle Kudüs’ün alınması çok önemliydi çünkü papa ve haçlı ileri gelenlerinin muhalefetine rağmen sefere çıkmıştı ve eli boş dönecek olursa itibari büyük ölçüde sarsılacaktı. el-Kâmil

ise Kudüs'ü Friedrich'e verdiği taktirde Müslümanların ayaklanmasından çekiniyordu ayrıca Kudüs'ü teklif ettiğinde şehir kardeşi el-Muazzam'ın elindeydi fakat şimdi Kudüs'e kendisi sahipti (Çetin Ünal, 2022:47-48).

Bu sebeple şartların değiştiğini ve anlaşma taraftarı olmadığını bildiren Melik Kâmil'in tutumuna oldukça öfkelenen İmparator Friedrich, Mısır sultanının gözünü korkutmak amacıyla ona bir mesaj göndermiştir.

“Müslümanların iyiliğine ve maslahatına olan şey beni üzerlerine getirmemeleridir. Dimyat muhasarası sırasında siz yalnız naibimle savaştınız. Tüm sahil beldeleri ve İskenderiye'de Hristiyanların haklarını tanıdınız. Allah sizi muzaffer kıldı ve size zaferi verdi. Kral, benim naibim ve hizmetkârlarımdan yalnız biridir. Sizin bu zaferiniz, benim küçük bir kuvvetime karşı yaptığınız çabadır. Siz bunları naibime vermişsiniz, ben ise imparator olarak naibime verdiğinizden daha azını kabul edemem” (Karakaş ve Özbek, 2021:70)

Melik Kâmil, imparatorun iki elçisini görkemli bir şekilde karşılamasına ve kibarca hediyeleri kabul etmesine rağmen elçilere kesin bir cevap vermeden onları uğurlamıştır (Karamuk, 1993:460). Kâmil, İmparatorla ne savaşma ne de onu gönderme imkanına sahipti. Melik Kâmil, durumun çıkmaza girmesi üzerine Emir Fahreddin b. Şeyh'i İmparatora yollayarak onu teskin etmeye çalıştı. Her iki hükümdarın da amacı, halkları nezdinde itibarlarını kurtarmaktı (Karakaş ve Özbek, 2021:71).

Almanya Kralı ve Batı İmparatoru unvanına sahip Friedrich, yeterli sayıda askeri olmadığından Eyyûbîlere karşı yapacağı askeri harekâtın başarısızlıkla sonuçlanacağını ve bu nedenle Kudüs'ü geri alamayacağını biliyordu. İmparator için, Kudüs'ün idaresini diplomatik ve uzlaşmacı yöntemlerle yeniden elde etmeye çalışmak daha akıllıca bir tercihti (Karakaş ve Özbek, 2021:71).

Bu yüzden bir korkutma politikası izlemektense el-Kâmil'in duygularına yönelmeyi tercih etmiştir. Ona *“Ben senin dostunum. Bu yolculuğu yapmaya beni sen teşvik ettin. Şimdi papanın ve Batının bütün krallarının bu işe girdiğimden haberleri var. Eğer ellerim boş dönersem bütün itibarımı kaybederim. Lütfen Kudüs'ü bana ver ki, başımı dik tutabileyim”* diye yazmıştır. Duygularına el-Kâmil, dostu Friedrich'e armağanlar ile birlikte çifte anlamlı bir cevap gönderir:

“Ben de kanaatleri dikkate almak zorundayım. Eğer Kudüs’ü sana teslim edersem bu yalnızca kararlarımın halife tarafından mahkûm edilmesine değil, aynı zamanda tahtımı alaşağı etme tehlikesi taşıyan dinsel bir ayaklanmaya yol açabilir.” Bu cevap üzerine Friedrich, Mısır Elçisi Fahreddin’den yardım isteyerek kendisine bir çıkış yolu göstermesini ister. O da, el-Kâmil’in önceden verdiği onayla ona bir kurtuluş yolu gösterir. “Halk, Selahaddin tarafından çok yüksek bedel karşılığı fethedilmiş olan Kudüs’ü teslim etmemizi asla kabul etmez. Buna karşılık, Kutsal Kent konusundaki anlaşma kanlı bir çatışmayı önlerse...” İmparator gerekeni anlamıştır, gülümseyerek dostuna tavsiyesinden dolayı teşekkür eder, sonra zayıf birliklerine çarpışmaya hazır durumda olmaları talimatını verir (Maalouf, 1998:296).

Bunun üzerine Friedrich Sultanı anlaşmaya zorlamak için ordusuyla birlikte Yafa’ya yürüdü ve civar bölgelerini yağmaladı. Bu sırada Harzemşah hükümdarı Celaleddin Mengüberti ise Suriye’nin kuzeyine doğru yönelmişti. Üstelik el-Kâmil kuşatmış olduğu Dımaşk şehrini alamamıştı. Yaşanan bu gelişmeler el-Kâmil ile İmparator II. Friedrich arasındaki müzakereleri tekrar başlattı (Kanat ve Burçak, 2015:176).

Melik el-Kâmil, İmparator ile vaat ettiği barışı gerçekleştirmek istiyor, ancak genel bir tepkiden endişe duyuyordu. Bu nedenle, Eyyûbî meliklerini bir araya toplayarak istişarede bulundu. Eyyûbîler, uzun yıllar süren Haçlı Seferleri’nin etkisiyle oldukça yıpranmışlardı dolayısıyla melikler ve askerler yeni bir savaşa girmek istemiyorlardı. Eyyûbî meliklerinin her biri, savaşta kaybedeceklerinin barışta kaybedeceklerinden çok daha fazla olduğunu ifade ederek haçlılarla barışçıl bir çözüm bulma isteğini açıkça ifade ettiler. Sultan Melik Kâmil, Haçlı Seferleri ile uğraşmak yerine Eyyûbî topraklarını kendi hâkimiyetinde birleştirme odaklı bir strateji izliyordu. Bu yüzden II. Friedrich’e elçi göndererek barış şartlarını kabul etmeye hazır olduğunu ilettiler (Karakaş, 2022:175).

Müzakereler sonucunda Şubat 1229 tarihinde Yafa’da 10 yıl süreyle geçerli olacak olan bir barış antlaşması imzalanmıştır (Mastnak, 2002:148; Riley-Smith, 2012:58). Bu antlaşmaya göre Kudüs, Beytullahim, Nasıra ve Sayda ve civarı Hristiyanlara bırakılacak fakat Kubbetü’s-Sahra ve Mescid-i Aksa’nın bulunduğu Haremü’ş Şerif Müslümanların elinde kalacaktı (Çetin Ünal, 2022: 48).

Kudüs’ün Hristiyanların eline geçmesi Hristiyan dünyası için önemli bir gelişmeydi fakat alınan bu bölgelerin elde tutulması ve savunulması

Müslümanların insafına bağlı olduğu için oldukça zordu. Bu nedenle Friedrich'in Kudüs ve civarı bölgeleri ele geçirmesi bir başarı olarak görülmedi hatta Kudüs patriği imparator şehirde olduğu sürece şehirde herhangi bir törenin veya ayinin yapılmasını yasakladı. Bu nedenle İmparator Friedrich Kudüs Krallığı tacını kendi elleriyle giymek zorunda kaldı çünkü Haçlı baronlarından hiç kimse bu törene itibar etmemişti (Kanat ve Burçak, 2015:176-177). Öte yandan Kudüs'ün Haçlılara bırakılması Müslümanlar tarafından da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. İbnü'l Esir bu antlaşma için "*Allah belalarını versin, Haçlılar Kudüs'ü sulh yoluyla ele geçirdiler*" şeklinde bir ifade kullanmıştır (Çekiç, 2017:86).

2.2. II. Friedrich ve Melik Kamil'in Dostluğu

II. Friedrich, İslâm inancına yakınlığı ve Hristiyanlığa karşıtlık içeren söylemleriyle dikkat çeken bir hükümdardı. O, farklı İslam ülkelerindeki alanında uzmanlaşmış âlimlere elçiler ya da mektuplar aracılığıyla ilmi ve sıra dışı sorular sormaktan çekinmezdi. Bu isteği ve olağanüstü öğrenme arzusu, döneminin diğer hükümdarları arasında onu öne çıkaran özelliklerinden biriydi. II. Friedrich, VI. Haçlı Seferi esnasında gerçekleştirilen diplomasiyi, bir ilim münazarasına çevirmiştir. Friedrich, Haçlı Seferi sonrasında da devam eden İslam ülkeleriyle yazışmalarıyla doğu ilminin Avrupa'ya aktarımında önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu özelliği, imparator unvanının doğal bir sonucu olarak siyasi kimliğinin gölgesinde kalmıştır (Karakaş ve Özbek, 2021:76-77).

Eyyübî Sultanı El-Kâmil ile II. Friedrich arasındaki yazışmalar sadece politik ve diplomatik meselelerle sınırlı kalmamış ve iki hükümdar "*Yıldızların hareketleri, Aristo mantığı, kan dolaşımı ile cebir ve geometrinin uygulanışı*" gibi konular hakkında birbirlerine sorular sorarak, fikir alışverişinde bulunmuşlardır (Yıldız, 2017:186).

Mektup arkadaşının hayvanlara olan tutkusunu öğrenen el-Kâmil, ona maymunlar, ayılar, develer ve bir fil armağan etmiştir. İmparator, bu hediyelere özel bir önem vermiş ve bunların bakımı için özel hayvanat bahçesindeki Arap bakıcıları görevlendirmiştir (Maalouf, 1998:294). Friedrich'in o kadar büyük bir hayvan merakı vardı ki, Malta'da bir deve yetiştirme istasyonu dahi kurmuştu. Ayrıca kümes hayvanları, tazı ve güvercin yetiştirme konusunda da merakı vardı. Melik Kâmil, Friedrich'in deve kuşu yumurtlatma çabalarına karşılık, devekuşu yumurtalarını satın alarak onları bu konuda deneyimli kişilerle

birlikte Apulia'ya gönderdi (Karakaş ve Özbek, 2021:77). el Kâmil ayrıca ona Hint kakadu papağanları ve pelikanlar göndermiştir. Melik Kâmil'in hayvan hediyelerine karşılık Friedrich de ona beyaz tavus kuşu ve kutup ayısı hediyeleri göndermiştir (Kantorowicz, 1957:358).

El Kâmil İmparator Friedrich'e altın planetaryum (gezegen, güneş ve dünya dizgesini gösteren bir alet) da hediye etmiştir. Friedrich, eşsiz bir değere sahip olan, "güneş, ay ve yıldızların gizemli bir şekilde hareket ettiği" planetaryumunu önemli ziyaretçilerine göstererek, "*bunun Arap dostu Sultan'ın hediyesi ve bunun kendisi için oğlu ve varisi olan Kral Konrad'dan sonra dünyadaki en değerli şey olduğunu*" söylemiştir (Sezgin, 2008, s.149-150). Buradan iki hükümdarın arasında geçen diyaloglarda astronominin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu görülmektedir.

İki hükümdarın birbirleriyle kitap değiş tokuşunda buldukları da bilinmektedir. Mısır sultanı Melik Kâmil'in imparatora verdiği hediyeler arasında kendi çalışması olan *Dokuz Yargıç Kitabı* adlı Arapça bir astroloji çalışması vardı. II. Friedrich, Mısır sultanına göndermek amacıyla Merlin'in kehanetlerini toplamış ve onları Arapçaya çevirtmiştir. Mısır sultanı ise imparatora karşılık olarak *Bütün Bilgilerin Kitabı* adlı bir eseri hediye olarak göndermiştir (Karakaş ve Özbek, 2021:78).

Melik Kâmil'in zamanında başlamış olan dostluk ve yazışmalar zamanla bir gelenek haline gelmiştir. Bu durum Sultanın oğulları Melik Âdil ve Melik Sâlih Necmeddîn Eyyûb zamanında da sürmüştür. Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb döneminde imparatora elçi olarak yollanan Şeyh el-Alâmetü'l Sırâceddin Ermevî, Friedrich için bir mantık kitabı yazmıştır. Sırâceddin bir süre Friedrich'in yanında ikamet etmiş ve bu süre zarfında büyük bir saygı ve hürmet görmüştür daha sonra ise tekrar Melik Sâlih'in yanına dönmüştür. Friedrich'in Müslümanlarla olan ilişkisi, Avrupa'daki siyasetini etkilemiştir. 1245'te Lyon Konsili'nde IV. Innocentius tarafından Müslümanlarla olan diplomatik ilişkileri kınansa da, İmparator geri adım atmamış ve Müslüman hükümdarlarla olan ilişkisini devam ettirmiştir (Karakaş ve Özbek, 2021:80).

SONUÇ

Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyûbi Sultanı Melik Kâmil arasındaki olumlu ilişkiler, tarih boyunca dikkat çeken olaylardan biridir. İki lider arasındaki işbirliği, Altıncı Haçlı Seferi'ne farklı bir bakış açısı getirmiştir. Barışçıl bir diyalog ve müzakere yoluyla Kudüs'ün kısmen geri verilmesi, o dönemde benzersiz bir olay olmuştur. Bu dostluk, Haçlı Seferleri dönemindeki sert ve kanlı çatışmalar arasında umut verici bir hadise olarak hatırlanmaktadır. Ancak, tarih boyunca yaşanan çatışmaların ve uzlaşmazlıkların gölgesinde, iki liderin bu olumlu ilişkileri sürdürmek konusunda ne kadar zorlandığı da bir gerçektir.

Friedrich ve Melik Kâmil arasındaki anlaşma, diğer haçlı liderler arasında tepkiye neden olmuştur. Bazıları, Kudüs'ün sadece kısmi geri verilmesini kabul etmezken, diğerleri bu anlaşmayı "ihanel" olarak görmüş ve Friedrich'i eleştirmiştir. Bu tepkiler, Haçlı Seferleri'nin bütünlüğünü zorlamış ve farklı stratejilerin izlenmesine neden olmuştur. Ancak yine de Friedrich ve Melik Kâmil arasındaki anlaşma, diplomasi ve müzakerenin savaşın yerine geçebileceğini göstermiştir. Bu olayın, gelecekteki benzer çatışmalar için bir örnek teşkil etmiş olması muhtemeldir ve liderlerin farklı inanç ve kültürlerle saygı duyarak sorunları barışçıl yollarla çözebileceği konusunda ilham vermiştir.

KAYNAKÇA

- Almond, I. (2009). *Two Faiths, One Banner: When Muslims Marched with Christians Arcoss Europe's Battlegrounds*.
- Clare, I. S. (1893). *The Unrivalled History of the World: Medieval History*. Chicago: The Werner Company.
- Çekiç, A. (2017). Eyyubi – Haçlı İlişkilerinden Bir Kesit: Paylaşılmayan Kudüs'ü Paylaşan Liderler (El- Melik El- Kamil ve II. Friedrich). *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9, 82-89.
- Çetin Ünal, B. (2022). *Orta Çağ Almanyası'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Çıvgın, İ. (2008). *Orta Çağ Tarihi*. 1. Baskı, Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi*. (Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroglu ve Suat Kaya, Çev.), İstanbul: İmge Yayınları.

- Houben, H. (2008). *Kaiser Friedrich II. 1194-1250: Herrscher, Mensch und Mythos*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Kanat, C. ve Burçak, D. (2015). *Sorularla Haçlı Seferi*. 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe.
- Kantorowicz, E. (1957). *Frederick the Second 1194-1250*. (E. O. Lorimer English Version), New York: Frederick Ungar Publishing Co.
- Karakaş, Ş. ve Özbek, S. (2021). VI. Haçlı Seferi Gölgesinde Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil Dostluğu. *USAD*, 15, 63-86.
- Karakaş, Ş. (2022). VI. Haçlı Seferi'ni Sona Erdiren 1299 Yâfâ Antlaşması'nın Şartları ve Değerlendirilmesi. *Gazi Türkiyat*, 31, 169-190.
- Karamuk, G. (1993). II. Friedrich von Hohenstaufen'in İslâm dünyası ile ilişkileri ve Arapça kroniklere yansımaları. *Belleten*, 57/ 219, 447-480.
- Maalouf, A. (1998). *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.), 2. Basım, İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Mastnak, T. (2002). *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Oldfield, P. (2023). *Documenting the Past in Medieval Puglia, 1130-1266*. Oxford: Oxford University Press.
- Rahimli, İ. (2020). *Siyasî Amaçlı Haçlı Seferlerine Bir Örnek: Alman İmparatoru II. Friedrich'in Doğu'ya Seferi (1228-1229)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Riley-Smith, J. (2012). *The Knights Hospitaller in the Levant, c.1070-1309*. New York: Palgrave Macmillan.
- Salihoğlu, H. (1993). *Alman Kültür Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*. C. 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları.
- Solsten, E. (Ed). (1995). *Germany: A Country Study*. Washington: Federal Research Division Library of Congress.
- Spielvogel, J. J. (2009). *Western Civilization, Volume I: To 1715*. Seventh Edition, Thomson Wadsworth.
- Ülgen, P. (2020). *Orta Çağ Avrupa Tarihi*. İstanbul: Yeditepe.
- Yıldız, Y. (2017). Filozof Kral II. Friedrich: Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich (1194- 1250) ve İslam Bilim Mirası. *History Studies, International Journal of History*, 9/1, 175-198.

4. BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Göktürk KALKAN
Gaziantep Üniversitesi İslahiye İİBF
gkalkan@gantep.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3631-8179

GİRİŞ

Çok uluslu şirket (ÇUŞ), ulusal sınırları aşarak küresel düzeyde birden fazla ülkede ticari faaliyetlerini yürüten ve küresel ekonomide önemli bir varlığa sahip olan bir kuruluştur. Bu kuruluşlar, ekonomik kalkınmanın ve uluslararası ticaretin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Reckendrees, Gehlen ve Marx, 2022). ÇUŞ'ler, faaliyet gösterdikleri ülkelerde yan kuruluşlar, şubeler ve iştirakler kurarak yatırım yaparlar, ticaret ve üretim faaliyetlerine katılırlar (Kolk ve Pinkse, 2008). Faaliyetleri genellikle imalat, hizmetler ve hammadde çıkarma gibi birden çok sektörü kapsar.

İklim değişikliği; yerel sıcaklıklarda ve tipik hava koşullarında uzun vadeli değişiklikler olarak tanımlanan, doğal ve insandan kaynaklanan faktörlerin neden olduğu karmaşık ve acil bir küresel sorundur (Kolk ve Pinkse, 2008). İklim değişikliği, sadece çevresel kaygılara yol açmaz, bunun yanında önemli sosyal ve ekonomik sonuçları vardır. Yükselen küresel sıcaklıklar, değişen hava modelleri, eriyen buzullar, yükselen deniz seviyeleri ve artan aşırı hava koşulları, iklim değişikliğinin ana belirtileridir (Thompson, 2010; Doyle, 2007). Bu değişiklikler, ekosistemleri ve biyolojik çeşitliliği etkilerken, gıda ve su güvenliği, sağlık ve geçim kaynakları dahil olmak üzere insan refahı için önemli riskler oluşturmaktadır.

ÇUŞ'ler, küresel erişimleri ve etkileri nedeniyle iklim değişikliğine karşı mücadelede kilit bir rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar, sürdürülebilir uygulamaları benimseyerek, yenilikçi çözümler geliştirerek ve iklim değişikliğini önleme ve uyum sağlama çabalarını destekleyerek büyük bir etki yaratabilir (Chakrabarty ve Wang, 2013). Örneğin, Lei, Voss, Clegg & Wu, (2017), Çin'de faaliyet gösteren ÇUŞ'lerin iklim değişikliği stratejilerini incelemekte ve temiz teknolojilerin benimsenmesi, enerji verimliliği iyileştirmeleri ve emisyon azaltma girişimleri aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmaya katkılarını vurgulamaktadır. Bu çalışma, ÇUŞ'lerin operasyonlarını ulusal çevre politikalarıyla uyumlu hale getirerek iklim değişikliğiyle mücadelede değişimin itici gücü olarak rol aldığını vurgulamaktadır. Chakrabarty ve Wang (2013), ÇUŞ'lerin enerji verimli teknolojiler ve yenilenebilir enerji kaynakları gibi sürdürülebilir uygulamaları benimseyerek rekabet avantajlarını artırabildiklerini ve karbon ayak izlerini azaltarak operasyonel verimliliği ve maliyet etkinliğini artırarak rekabet avantajı elde edebileceklerini ileri sürmüşlerdir. ÇUŞ'lerin, ekonomik güçleri ve siyasi bağlantıları yoluyla iklim değişikliği müzakereleri üzerinde de etkileri vardır. Bu durum, ÇUŞ'lerin ulusal ve uluslararası düzeyde fark yaratma yeteneklerini sergilemektedir (Levy ve Egan,1998).

Ek olarak, ÇUŞ'lerin tedarik zincirlerindeki karbon emisyonlarını yönetme ve azaltma sorumluluğu vardır. Zhang, Guan, Wang, Meng, Zheng, Zhu & Du (2020), ÇUŞ'lerin tedarik zincirlerindeki gömülü karbon emisyonlarını araştırmakta ve emisyon azaltımını gerçekleştirmek için tedarikçilerle işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. En iyi uygulamaların paylaşılması, teşviklerin sağlanması ve çevresel kriterlerin tedarikçi seçim süreçlerine entegre edilmesi yoluyla, ÇUŞ'ler tedarik zincirleri boyunca sürdürülebilirlik uygulamalarını teşvik edebilirler. Ayrıca ÇUŞ'ler, yaptıkları doğrudan yabancı yatırımları yoluyla, teknoloji, bilgi ve kaynak transfer ederek yerel toplulukların iklim değişikliği etkilerine uyum sağlamalarına destek olabilirler (Sanna-Randaccio, 2012).

ÇUŞ'ler, operasyonları, inovasyonları ve sürdürülebilirlik inisiyatifleri aracılığıyla iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Bu girişte alıntılanan akademik çalışmaların gösterdiği gibi, ÇUŞ'ler sürdürülebilir uygulamaları benimseyerek, politika oluşturma süreçlerine etki ederek, tedarik zinciri emisyonlarını yöneterek ve iklim değişikliği uyum çabalarını destekleyerek değişimi tetikleyebilirler. Küresel erişimleri, ekonomik güçleri ve yenilik kapasiteleri, iklim değişikliğiyle mücadelede kritik aktörler yapmaktadır. An-

cak, ÇUŞ>lerin sorumlu, şeffaf ve daha geniş toplumsal ve çevresel hedeflerle uyumlu şekilde hareket etmeleri önemlidir. Hükümetler, sivil toplum kuruluşları (STK) ve uluslararası kuruluşlar arasındaki işbirliği, ÇUŞ>lerin iklim değişikliği girişimlerini teşvik eden ve destekleyen bir ortamın oluşturulmasında da hayati öneme sahiptir.

1. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İklim değişikliği, en acil küresel sorunlardan biridir ve ÇUŞ>lerin bu konuda katkıda bulunma rolü büyük ilgi görmektedir. Bu bölümde, ÇUŞ>lerin iklim değişikliği üzerindeki etkileri incelenerek üç temel nokta olan karbon ayak izi, sera gazı emisyonları ve çevresel riskler konularına odaklanılmaktadır.

1.1. Çok Uluslu Şirketlerin Karbon Ayak İzine Genel Bir Bakış

ÇUŞ>ler kapsamlı küresel faaliyetleri ve kaynak yoğun faaliyetleri nedeniyle önemli bir karbon ayak izine sahiptir. Bir organizasyonun karbon ayak izi, doğrudan ve dolaylı olarak değer zinciri boyunca oluşan karbondioksit, metan ve azot oksit olmak üzere toplam sera gazı emisyonlarını temsil eder (Kolk ve Pinkse, 2004). ÇUŞ>lerin hammadde çıkarma, üretim, taşıma ve dağıtım süreçlerini içeren tedarik zincirlerinin küresel sera gazı emisyonlarına büyük katkıları vardır. Bu emisyonlarla başa çıkmak ve tedarik zinciri boyunca emisyon azaltma stratejileri uygulamak için tedarikçilerle işbirliğine ihtiyaç vardır (Zhang vd., 2020).

Çok önemli faaliyetleri olan ÇUŞ>ler emisyonları yönetmede zorluklarla karşılaşabilirler. Çünkü faaliyetleri gereği ortaya çıkan sera gazı emisyonlarından dolayı bu şirketler, daha az katı çevresel düzenlemelere sahip ülkelere emisyon yoğun faaliyetlerini taşınmasına neden olabilir (Dechezleprêtre, Gennaioli, Martin, Muûls, & Stoerk, 2022). Bu durum, ÇUŞ>lerin karbon emisyonlarının küresel etkisini hesaba katmanın ve karbon ayak izlerini doğru bir şekilde değerlendirmek için kontrol tabanlı hesaplama yöntemlerini uygulamanın önemini vurgular (Ortiz, López & Cadarso, 2020).

Ayrıca, sektörlerle ve bölgelere odaklanan çalışmalar, ÇUŞ>lerin karbon ayak izini daha kapsamlı bir şekilde anlamak için yapılmıştır. Örneğin, Lei

vd. (2017), Çin'deki ÇUŞ'lerin iklim değişikliği stratejilerini incelemiş ve hızla gelişmekte olan bir ekonomide iklim değişikliği sorunlarıyla başa çıkmak için ÇUŞ'lerin benimsediği farklı yaklaşımları vurgulamıştır. Ek olarak, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğini önleme bağlamında rekabet gücü incelendiğinde, ÇUŞ'lerin rekabet gücünü artırırken sera gazı emisyonlarının azaltılması için küresel çabalara aktif olarak katılmalarının ve ekonomik hedeflerin çevresel sorumluluklarla uyumlu hale getirilmesinin önemli bir konudur (Chakrabarty ve Wang, 2013). ÇUŞ'lerin iklim değişikliği stratejilerini etkileyen faktörleri anlamak, çevresel sürdürülebilirliği iş hedefleriyle uyumlu stratejilerin oluşturulmasında önemlidir.

ÇUŞ'lerin karbon ayak izi, küresel iklim değişikliği denkleminde önemli bir faktördür. Araştırmalar, ÇUŞ'lerin tedarik zincirleri, operasyonları ve yeni pazarlara açılma yoluyla karbon emisyonlarına önemli katkıda bulunduğunu göstermiştir. Bunun yanında, iklim değişikliği stratejilerinin faktörleri ve sektöre özgü yaklaşımları inceleyen çalışmalar, ÇUŞ'lerin çevresel etkilerini anlama ve ele alma konusunda değerli bilgiler sağlamaktadır. Bu araştırmalar, iklim değişikliğini hafifletmek için etkili politikalar, uygulamalar ve hükümetler, işletmeler ve diğer paydaşlar arasındaki işbirliği çabalarının şekillendirilmesi açısından önemlidir.

1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Faaliyetleriyle İlişkili Çevresel Risklerin İncelenmesi

ÇUŞ'lerin küresel faaliyetlerinden dolayı neden olduğu çevresel risklerin çevre, yerel topluluklar ve sürdürülebilirlik üzerine büyük etkileri vardır. Doğal kaynakların çıkarılması ve tüketimi, değeri zincir boyunca oluşan emisyonlar, doğal ekosistemlerin tükenmesine ve biyoçeşitlilik kaybına katkıda bulunur (López, Cadarso, Zafrilla & Arce, 2019). Bunun yanı sıra, madencilik ve petrol çıkarma gibi çıkarıcı endüstrilerde ÇUŞ'lerin rolü, çevresel etkileri açısından eleştiri konusu olmuştur. Bu endüstriler genellikle habitat tahribatı, su kirliliği ve sera gazlarının emisyonları gibi çevresel bozulma ile ilişkilidir (Jones ve Levy, 2007). Uduji ve Okolo-Obasi (2022), Nijerya'da iklim değişikliğine duyarlı cinsiyet odaklı tepkileri araştırmış ve ÇUŞ'lerin kurumsal sosyal sorumluluğunun petrol ev sahibi topluluklardaki çevresel risklerin ele alınmasındaki rolünü vurgulamıştır. Bu risklerin ÇUŞ'leri birçok yönden etkilediği gerçektir. Çevresel riskler, yurtdışı pazarlarda faaliyet gösteren ÇUŞ'lerin şubelerin ope-

rasyonel verimlilikleri ve finansal performansları etkileyebilir. Bu riskleri azaltmak için ÇUŞ'ler, yerel tedarikçileri ve kaynakları kullanma derecesini ifade eden girdi yerelleştirmesi ve ürün ve hizmetlerini yerel pazar koşullarına uyarlama derecesi olan pazarlama yerelleştirmesini gibi farklı stratejiler kullanabilirler (Liu, Gao, Lu & Lioliou, 2016)

ÇUŞ'ler, karbon ayak izleri, sera gazı emisyonlarına katkıları ve ilgili çevresel riskleri aracılığıyla iklim değişikliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. ÇUŞ'lerin karbon ayak izi, kapsamlı küresel operasyonlarından ve kaynak yoğun faaliyetlerinden etkilenir. Bu nedenle, tedarik zinciri boyunca emisyonları azaltmak için koordineli çabalara ihtiyaç vardır. Özellikle imalat, enerji üretimi ve ulaşım gibi sektörlerdeki faaliyetler, küresel emisyonlara önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Habitat tahribatı, kirlilik ve kaynak gaspı gibi ÇUŞ'lerin faaliyetleriyle ilişkili çevresel riskler, iklim değişikliğini ve ekosistem bozulmasını daha da artıran etmenlerdendir. Bu etkileri anlamak ve yönetmek, iklim değişikliğini hafifletmek ve ÇUŞ'lerin operasyonlarında sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmek için kritik öneme sahiptir.

2. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE KARŞI TUTUMLARI

ÇUŞ'ler, iklim değişikliğine karşı, giderek sürdürülebilirlik uygulamaları ve politikalarını benimsemektedir. Birçok çalışma bu konuyu incelemiş ve ÇUŞ'lerin iklim değişikliğine karşı tutumlarını açıklığa kavuşturmuştur.

2.1. Çok Uluslu Şirketlerin Sürdürülebilirlik Uygulamaları ve Politikalarını Benimsemesi

Sürdürülebilirlik uygulamalarının ve politikalarının ÇUŞ'ler tarafından benimsenmesi, çevresel sorunları ele almak ve kurumsal sosyal sorumluluğu teşvik etmek için kilit bir strateji olarak ortaya çıkmıştır. Akademik çalışmalar, imalat, tedarik zincirleri ve endüstriyel sektörlerde sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesini etkileyen çeşitli faktörlerin yanı sıra bu tür uygulamaların etki ve sonuçlarına ışık tutmaktadır.

Son yıllarda imalat sektöründeki sürdürülebilirlik uygulamaları, hem dışsal baskılar hem de içsel motivasyonlar tarafından desteklenerek önem kazanmıştır.

Gouda ve Saranga (2020), atık azaltma, enerji verimliliği ve çevre dostu ürün tasarımı gibi sürdürülebilir imalat uygulamalarının, düzenleyici gereksinimler ve paydaş talepleri gibi dış baskıların yanı sıra maliyet tasarrufu ve itibar geliştirme gibi iç motivasyonlara yanıt olarak benimsenebileceğini bulmuşlardır.

Ayrıca, tedarik zincirlerinin yerleştirilmesi, ÇUŞ'ler için sürdürülebilirliğin önemli bir yönü haline gelmiştir. Wu ve Jia (2018), yerel tedarikçilere destek olma ve sorumlu kaynak kullanma yoluyla tedarik zincirinin yerleştirilmesinin, tedarik zinciri boyunca sürdürülebilir uygulamaları teşvik ederek sürdürülebilirliği artırabileceğini savunmaktadırlar.

Öte yandan, ÇUŞ'lerin daha geniş sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rolü vardır. Rashed ve Shah (2021), ÇUŞ'lerin iş stratejilerini sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu hale getirerek, yenilenebilir enerjiye yatırım yaparak, cinsiyet eşitliğini teşvik ederek ve sosyal ve çevresel girişimleri destekleyerek sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabileceğini savunur.

Politika etkisi açısından, Levy ve Egan (1998), ÇUŞ'lerin ekonomik güçlerini ve lobici çabalarını politika sonuçlarını şekillendirmek için nasıl kullandığını vurgulamışlardır. Bu araştırma, ÇUŞ'lerin siyasi faaliyetlerini anlamının ve iklim değişikliği azaltma ve uyum önlemleri üzerindeki potansiyel etkilerini anlamının önemini vurgulamaktadır.

Ayrıca, araştırmalar ÇUŞ'lerin iklim değişikliğine karşı tutumlarında kurumsal sosyal sorumluluk rolünü incelemiştir. Uduji ve Okolo-Obasi (2022), biyoçeşitliliğin korunması, sağlık hizmetleri ve göç modellerinde toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili kurumsal sosyal sorumluluk programlarının, iklim değişikliğinin etkilerine maruz kalan petrol sahalarındaki çevresel risklerin ele alınmasında önemli bir rol oynayabileceğini ileri sürmektedir.

ÇUŞ'ler, sürdürülebilirlik uygulamaları ve politikalarını benimseyerek iklim değişikliğine yanıt vermişlerdir. Sürdürülebilirlik uygulamalarının benimsenmesi, politika etkisi, rekabetçilik, bölgesel stratejiler ve kurumsal sosyal sorumluluk çabalarını inceleyen çalışmalar, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğine yanıtını anlamak için değerli bilgiler sağlar. Bu bulgular, ÇUŞ'lerin çevre ile ilgili düşüncelerini iş operasyonlarına entegre etmeleri ve iklim değişikliği gibi küresel bir sorunu ele almak için çeşitli paydaşlarla işbirliği yapmaları gerekliliğini vurgulamaktadır.

2.2. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının ve Enerji Verimliliği Önlemlerinin Entegrasyonu

Yenilenebilir enerji kaynaklarının ve enerji verimliliği önlemlerinin entegrasyonu, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğine yanıtının önemli bir unsurdur. Akademik çalışmalar, ÇUŞ'lerin bu alandaki çabalarına dair önemli bilgiler sunmuş ve daha temiz enerjiye geçişin ve enerji kullanımının iyileştirilmesinin önemini vurgulamıştır.

Yenilenebilir enerjiye geçiş ve enerji verimliliği, daha geniş bir uzun vadeli enerji dönüşümünün bir parçasıdır. Erin Bass ve Grøgaard (2021), enerjinin önemli tüketicileri olan ÇUŞ'lerin, enerji kompozisyonlarına yenilenebilir enerji kaynaklarını da entegre ederek küresel operasyonları boyunca enerji verimliliği önlemleri uyguladıklarını ve böylece bu şirketlerin küresel temiz enerji dönüşümünün ilerlemesinde kritik bir rol oynayabileceklerini öne sürmektedirler. Ayrıca, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğini hafifletmede enerji verimliliği önlemlerinin önemini fark ettikleri görülmüştür. Steenbergen ve Saurav'ın (2023) yaptığı çalışma, ÇUŞ'lerin iklim değişikliği üzerindeki etkisini araştırmış ve tedarik zinciri emisyonlarının azaltılması ve yeşil teknolojilerin transferinin önemini vurgulamıştır.

Yenilenebilir enerjinin entegrasyonu ve enerji verimliliği önlemleri, boru hattı politikaları ve enerji tedarik zincirlerinin jeopolitiği bağlamında özellikle önemlidir. Yesevi (2018)'e göre, ÇUŞ'ler farklı bölgelerde farklı enerji politikaları ve kaynaklarıyla faaliyet gösterdiğinden, yerel olarak yenilenebilir enerjiyi kullanma ve enerji verimliliği uygulamalarını hayata geçirme yetenekleri, jeopolitik riskleri azaltma ve fosil yakıt ithalatına bağımlılığı azaltma açısından kritik öneme sahiptir.

Literatür, ÇUŞ'lerin yabancı doğrudan yatırım aracılığıyla yenilenebilir enerji gelişimine katkıda bulunma potansiyelini de kabul etmektedir. Sanna Randaccio (2012), ÇUŞ'lerin ev sahibi ülkelerde yenilenebilir enerji yatırımlarını ve teknoloji transferini teşvik etmede önemli bir rol oynayabileceğini öne sürmektedir, bu da iklim değişikliğiyle mücadelede küresel çabaları desteklemektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının ve enerji verimliliği önlemlerinin entegrasyonu, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğine karşı aldıkları tutumun önemli bir unsurdur.

2.3. İklim Değişikliğiyle Mücadele Etmek için Paydaşlarla İşbirliği Yapmak

ÇUŞ'lerin paydaşlarla işbirliği yapmaları, iklim değişikliğiyle mücadele çabalarında önemli bir rol oynamaktadır. Akademik çalışmalar, iklim değişikliğiyle mücadelede anlamlı ilerleme kaydetmek için harici aktörlerle işbirliğinin önemini açıklığa kavuşturmuştur.

Bouguerra, Hughes, Cakir & Tatoglu (2023), güçlü girişimcilik yönelimine sahip ÇUŞ'lerin, sürdürülebilir çözümler ve girişimler geliştirmek için paydaşlarla işbirliği arayışında proaktif olma eğiliminde olduklarını öne sürmüşlerdir. Etienne (2018), ÇUŞ'lerin kurumsal sosyal sorumluluk konusunda yerel topluluklar ve otoritelerle işbirliği yaparak, farklı bölgelerdeki benzersiz kültürel, sosyal ve çevresel bağlamlara sahip paydaşlarla etkileşimin önemini vurgular. ÇUŞ'ler kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerini özel ihtiyaçları ve endişeleri ele alacak şekilde uyarlayabilir ve böylece paydaşlarla olumlu ilişkiler kurabilirler. Gelişmekte olan pazarlarda önde gelen ÇUŞ'ler, kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerini kullanarak güven oluştururlar ve paydaşlarla ilişkileri güçlendirirler. Kurulan bu ilişkiler, ÇUŞ'lerin çatışmaları yönetmelerine ve riskleri azaltmalarına yardımcı olur (Fienhold, 2014).

Ayrıca, STK'lar iklim değişikliği alanında etkili aktörler olarak ortaya çıkmıştır. Kolk ve Pinkse (2007), ÇUŞ'lerin iklim değişikliği üzerindeki siyasi faaliyetlerini araştırmış ve ÇUŞ'ler ile STK'lar arasındaki artan etkileşime vurgu yapmıştır. Bu çalışma, STK'larla işbirliğinin, ÇUŞ'lerin toplumsal beklentilerle uyumlu sürdürülebilir stratejiler geliştirmelerine ve uygulamalarını desteklemelerine yardımcı olabileceğini öne sürmektedir. Bununla beraber, paydaşlarla işbirliğinin karşılıklı faydalı sonuçlara yol açabileceği gösterilmiştir. Patchell ve Hayter (2013), ÇUŞ'lerin iklim değişikliği ile mücadele için gereken kaynaklara, uzmanlığa ve etkiye sahip oldukları için hükümetlere bu konuda yardımcı olabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Hükümetler ve STK'lar da dahil olmak üzere paydaşlarla işbirliği, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğiyle etkili bir şekilde mücadele etmeleri için önemlidir. Akademik çalışmalar, politikaları şekillendirmede, sürdürülebilir uygulamaları savunmada ve bilgi paylaşımını teşvik etmede bu harici aktörlerle işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. Paydaşlarla işbirliği yaparak, ÇUŞ'ler stratejilerini toplumsal beklentilerle uyumlu hale getirebilir, iklim eylemini yönlendirebilir ve daha sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunabilir.

3. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DEĞİŞİMİ TETİKLEYİCİ ROLLERİ

İklim değişikliği, bu konuyla ilgili paydaşların üzerinde birlikte hareket etmeleri gereken acil bir küresel sorundur. ÇUŞ'lerin, sürdürülebilir uygulamalar, sürdürülebilir teknolojiler ve yeniliklerin teşvik edilmesi ile iklim dostu girişimlere finansal yatırımlar aracılığıyla iklim değişikliğini olumlu yönde dönüştürme rolüne sahiptir.

3.1. Çok Uluslu Şirketlerin Sürdürülebilir Uygulamalarının Sektörden Eşlerine ve Tedarik Zincirlerine Etkisi

ÇUŞ'ler, tedarik zincirleri genelinde sürdürülebilir uygulamaları yönlendirmede çok önemli bir rol oynamaktadır. Akademik çalışmalar, ÇUŞ'lerin sürdürülebilir uygulamaların sektördeki emsalleri ve tedarik zinciri ortaklarını nasıl etkilediğine dair görüşler sunarak daha çevresel ve sosyal açıdan sorumlu uygulamaların benimsenmesini teşvik etmektedir.

Calzolari, Genovese & Brint (2021), ÇUŞ'lerin sürdürülebilir uygulamaya örnek teşkil edebilecek döngüsel ekonomi uygulamalarını benimseyerek tedarik zincirlerinde değişime yol açabileceklerini ve sektörden emsallerinin benzer uygulamaları benimsemelerini teşvik eder. Steenbergen ve Saurav (2023), ÇUŞ'lerin temiz teknolojileri ve sürdürülebilir uygulamaları tedarikçilerine yayma potansiyeline dikkat çekerek değer zinciri boyunca çevresel sorumluluğu teşvik edeceğini söylemişlerdir. ÇUŞ'lerin sürdürülebilir uygulamaları sektör normları ve standartları olumlu yönde etkileyebilir. Kolk ve Pinkse (2004), ÇUŞ'lerin endüstri uygulamalarını şekillendirmedeki rolünü vurgulamaktadır. Sürdürülebilirliği benimseyen ve yenilikçi çözümler uygulayan bu şirketler, sektör eşleri için örnekler belirleyerek benzer uygulamaları benimsemelerini teşvik eder ve sektörün genel dönüşümüne katkıda bulunur. Bunun yanı sıra, akademik çalışmalar ÇUŞ'lerin sürdürülebilirlik raporlama ve açıklama uygulamalarının önemini vurgulamıştır. Comyns (2018) ÇUŞ'lerin iklim değişikliği raporlamasını inceleyen çalışması, şeffaf raporlamanın sürdürülebilir uygulamaları ve sorumluluğu teşvik edebileceği konusunda bilgi sağlar.

ÇUŞ'ler, sektörlerinde ve tedarik zincirlerinde sürdürülebilir uygulamaları etkileyerek değişimin tetikleyicileri olarak hareket edebilirler. Akademik çalışma-

lar, ÇUŞ'lerin sürdürülebilirlik çabalarının dönüştürücü etkisini vurgulamıştır. ÇUŞ'ler yüksek sürdürülebilirlik standartları belirleyerek, tedarikçilerle çalışarak ve yeşil teknoloji transferini kolaylaştırarak endüstri normlarının ve standartlarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, şeffaf raporlama ve açıklama uygulamaları, iş dünyasında sürdürülebilir uygulama ve sorumlulukların teşvik edilmesine yardımcı olur.

3.2. Çok Uluslu Şirketler Tarafından Sürdürülebilir Teknolojilerin ve Yeniliklerin Teşviki

ÇUŞ'ler, iklim değişikliği ve çevre kirliliği ile küresel mücadelede kritik bir rol oynar ve sürdürülebilir teknoloji ve yeniliklerin teşvik edilmesinde önemli bir bileşendir (Ivanaj, Ivanaj, McIntyre & da Costa, 2017). Bu şirketler, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir yeniliklere odaklanarak yeşil doğrudan yabancı yatırımlarını artırmaktadırlar. Bu yatırımlar, ÇUŞ'lerin sürdürülebilir yenilik yapma kapasitelerini güçlendirecek ve dünya çapında daha temiz enerji kaynaklarına ve sürdürülebilir uygulamalara geçiş üzerinde önemli bir pozitif etki yaratma potansiyeline sahip olacaktır (Amendolagine, Lema & Rabellotti, 2021).

Steenbergen ve Saurav (2023), ÇUŞ'lerin temiz teknolojileri yan kuruluşlarına, tedarikçilerine ve farklı bölgelerdeki ortaklarına transfer etme kapasitesine vurgu yapar. ÇUŞ'ler, sürdürülebilir teknolojilerin benimsenmesini hızlandırmak ve düşük karbon ekonomisine geçişi hızlandırmak için tedarik zincirlerinde inovasyonu desteklemek için küresel ağlarını ve kaynaklarını kullanabilir. Kolk ve Pinkse (2004), araştırma ve geliştirmeye yatırım yaparak, ÇUŞ'lerin sürdürülebilir teknolojiler ve yenilikçi çözümler geliştirmede ön planda kalabileceklerini iddia etmişlerdir. Bu şirketler, ortaklıklar yoluyla yenilenebilir enerji kaynaklarının, enerji verimli teknolojilerin ve diğer sürdürülebilir yeniliklerin geliştirilmesini ve ticarileştirilmesini hızlandırabilir.

Ek olarak, ÇUŞ'lerin sürdürülebilir teknolojilere olan bağlılıkları, iklim değişikliği konusunda iş ekosisteminde diğer aktörlere de etki edebilir. Gasbarro, Iraldo ve Daddi (2017), ÇUŞ'lerin iklim değişikliğine karşı öncü olarak hareket ederek rekabet avantajı yaratabileceğini ve diğer firmaları aynı yönde hareket ettirebileceğini savunmaktadır. Ayrıca, ÇUŞ'ler sürdürülebilir teknolojiyi teşvik etme çabalarını çok çeşitli paydaşlarla birlikte gerçekleştirebilmektedirler.

Pinkse ve Kolk (2009), yeniliği teşvik etmek ve sürdürülebilir teknolojilerin küresel ölçekte yayılmasını hızlandırmak için ÇUŞ'ler, hükümetler, araştırma kurumları ve STK'lar arasındaki ortaklıkların ve işbirliğinin önemini vurgulamaktadır.

ÇUŞ'ler, iklim değişikliğiyle mücadele için sürdürülebilir teknoloji ve yeniliğin teşvik edilmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Ar-Ge yatırımları, yeşil teknoloji transferi ve işbirlikleri sayesinde ÇUŞ'ler, tedarik zincirlerinde ve endüstrilerinde sürdürülebilir teknolojilerin geliştirilmesine ve benimsenmesine yardımcı olabilir. Liderlikleri ve sürdürülebilir uygulamalara bağlılıkları, diğer paydaşları etkileyebilir ve dünyanın düşük karbonlu ve sürdürülebilir geleceğine katkıda bulunmak için pazar talebi yaratabilir.

3.3. İklim Dostu Projeler ve Girişimlere Finansal Yatırımlar

ÇUŞ'ler tarafından iklim dostu projelere ve girişimlere yatırım yapmak, iklim değişikliğiyle mücadele ve daha sürdürülebilir bir geleceğe geçiş çabalarında giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu şirketler, yenilenebilir enerji projelerine, sürdürülebilir altyapıya ve diğer yeşil girişimlere yatırım yapacak finansal güce ve uzmanlığa sahiptir. ÇUŞ'ler bu tür projelere para yatırarak daha yeşil ve daha sürdürülebilir bir geleceğin gelişmesine katkıda bulunur. Ng, Wang ve Yu (2023) tarafından vurgulandığı gibi, şirketi karbondan arındırma, karbon ayak izini azaltmayı ve yeşil uygulamaları benimsemeyi amaçlayan bu yatırımlar, finansal kısıtlamalarla karşılaşabilir ve ÇUŞ'lerin bu zorlukları aşmak ve sürdürülebilir çabaları teşvik etmek için yenilikçi yollar araması önemlidir. Gasbarro vd., (2017), ÇUŞ'lerin iklim değişikliği stratejilerinin itici güçlerine odaklanmakta ve finansal yatırımların önemini vurgulamaktadır ve bu şirketlerin finansal kaynaklarını yenilenebilir enerji altyapısı, enerji verimliliği girişimleri ve sürdürülebilir ulaşım sistemleri gibi iklim dostu projelere yatırılabileceğini önermektedir.

Karbondan arındırma girişimlerinin yanı sıra, ÇUŞ'ler iklim uyum projelerinin finansmanında da önemli bir rol oynamaktadır. Averbchenkova, Crick, Kocornik-Mina, Leck & Surminski (2015), iklim uyum önlemlerini desteklemek için finansal kaynaklara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. ÇUŞ'ler altyapı dayanıklılığı ve afet riskinin azaltılması gibi projelere yatırım yaparak, iklim değişikliğine karşı dayanıklılığı artırabilir ve toplumun refahına katkıda bulunabilir. Goldstein, Turner, Gladstone & Hole (2019), ÇUŞ'lerin önemli finansal

yeteneklerine ve ekonomiyi etkileme potansiyellerine değinerek, bu şirketlerin iklim riski açıklamalarının ve uyum stratejilerinin iyileştirilmesine yönelik ihtiyacını vurgulamaktadır.

ÇUŞ'ler tarafından iklim dostu projelere ve girişimlere finansal yatırım yapmak, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve sürdürülebilir kalkınmanın zorluklarını aşmak için çok önemlidir. ÇUŞ'ler, yeşil bir ekonomiye geçişi sağlayacak finansal kapasiteye ve küresel etkiye sahiptir. Bu şirketler yenilenebilir enerjiye, sürdürülebilir altyapıya ve diğer yeşil girişimlere yatırım yaparak daha sürdürülebilir bir geleceğe öncülük edebilmektedirler. Paydaşlarla sınır ötesi işbirliği ve ortaklıklar, uluslararası düzeyde iklim dostu yatırımları mümkün kılmak için önemli araçlardır.

4. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜCADELESİNDE KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR ve ELEŞTİRİLER

ÇUŞ'ler tarafından iklim dostu projelere ve girişimlere finansal yatırım yapmak, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve sürdürülebilir kalkınmanın zorluklarını aşmak için çok önemlidir. ÇUŞ'ler, yeşil bir ekonomiye geçişi sağlayacak finansal kapasiteye ve küresel etkiye sahiptir. Bu şirketler yenilenebilir enerjiye, sürdürülebilir altyapıya ve diğer yeşil girişimlere yatırım yaparak daha sürdürülebilir bir geleceğe öncülük edebilmektedirler. Paydaşlarla sınır ötesi işbirliği ve ortaklıklar, uluslararası düzeyde iklim dostu yatırımları mümkün kılmak için önemli araçlardır. Çevresel raporlamasındaki şeffaflık ve hesap verilebilirlik eksikliği, yeşil aklama ve sürdürülebilirliğe yönelik yüzeysel bağlılığın varlığı, kurumsal sürdürülebilirlik çabalarının güvenilirliğini baltalamaktadır. Bu durum, çeşitli paydaşlar tarafından eleştirilmekte ve önemli zorluklar oluşturmaktadır.

4.1. Çok Uluslu Şirketlerin Çevresel Raporlamasındaki Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik Eksikliği

ÇUŞ'ler, çevresel raporlamadaki şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği, şirketlerin sürdürülebilirlik konusundaki küresel tartışmalarda önemli bir endişe olarak ortaya çıkmıştır. Belal, Cooper ve Khan (2015), ÇUŞ'lerin faaliyetlerinin çevreye ve yerel toplumlara önemli etkileri olabileceği Bangladeş bağlamında, şirketlerin çevresel performansları konusunda daha şeffaf olma ve bu gibi

savunmasız ortamlardaki eylemlerinden sorumluluk almanın acil bir ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

ÇUŞ'lerin iklim değişikliği konusundaki raporlamanın artan şeffaflığına olan ihtiyacı, paydaşların bu şirketlerin çevresel çabalarının güvenilirliğini ve bütünlüğünü değerlendirmesini engelleyebilir (Kolk ve Pinkse, 2007). Ayrıca Comyns (2018), ÇUŞ'lerin iklim değişikliği raporlamasının kalitesi ve şeffaflığının, paydaşların ÇUŞ'lerin çevresel performansını doğru bir şekilde değerlendirmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Raporlama şeffaflığına ek olarak, ÇUŞ'lerin çevreyle ilgili çabalarının hesap verebilirliği de önemli bir sorun kaynağıdır. Levy ve Egan (1998), ÇUŞ'lerin gücü ve etkisi nedeniyle gönüllü kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin ötesinde hesap verebilirlik mekanizmalarına duyulan ihtiyacı tartışmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için ÇUŞ'lerin, paydaşlarla işbirliği yapmaları gerekmektedir. Jones ve Levy (2007), ÇUŞ'ler tarafından yapılan çevresel raporlama, şirketlerin taahhütleriyle uyumlu olmasını sağlayarak şeffaflığı ve hesap verebilirliği teşvik eder.

ÇUŞ'lerin çevresel raporlamasında şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği, sürdürülebilirlik çabaları için büyük bir zorluk oluşturmaktadır. Standartlaştırılmış raporlama çerçeveleri, şeffaf açıklama uygulamaları ve güçlü gözetim ve inceleme mekanizmaları, şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmanın anahtarıdır. ÇUŞ'ler, hükümetler ve STK'lar arasındaki işbirliği çabaları, ÇUŞ'leri çevresel taahhütlerinden sorumlu tutan hesap verebilirlik mekanizmalarının oluşturulmasında önemlidir.

4.2. Yeşil Aklama ve Yüzeysel Sürdürülebilirlik Taahhüdü Eleştirileri

Yeşil aklama, somut bir eylem veya iyileştirme olmaksızın bir şirketin çevresel performansı hakkında asılsız veya abartılı iddialarla olumlu bir imaj yaratan yanıltıcı bir uygulamadır. Bu tür uygulamalar, sürdürülebilirlik taahhütleri açısından ÇUŞ'lerin paydaşlarının yanlış bir izlenim edinmeleriyle yanıltmalarına yol açmaktadır (Delmas & Burbano, 2011). Yeşil aklama, çevresel performans hakkında dayanağı olmayan iddialar yapma, çevresel girişimlerin etkisini abartma veya zararlı uygulamalardan dikkati başka yöne çekme gibi taktikleri içerir (Yang, Nguyen, Nguyen, Nguyen & Cao, 2020). Yeşil aklama ve yüzeysel sürdürülebilirlik taahhüdü eleştirileri, ÇUŞ'lerin çevresel uygulamalarıyla ilgili

tartışmalarda ortaya çıkmıştır. Bazı ÇUŞ'lerin, çevreye zarar veren uygulamalarında önemli değişiklikler yapmadan kurumsal imajlarını veya itibarlarını geliştirmek için yeşil aklama yapıldığına dair eleştiriler vardır (Yang vd., 2020). Sıkı düzenlemeler ve bağımsız doğrulama mekanizmaları, ÇUŞ'lerin yeşil aklama uygulamalarını önlemeye ve ortaya çıkarmaya yardımcı olabilir (Lyon & Maxwell, 2011).

Gelişmekte olan piyasalardaki ÇUŞ'ler, sürdürülebilirlik uygulamalarına yüzeysel bağlılıkları nedeniyle eleştirilebilmektedirler. Tashman, Marano, Kostova (2019), ÇUŞ'ler sürdürülebilirlik değerlerini uygulayacaklarına dair bu durumu topluma ilan etmelerine rağmen, bu değerleri şirketlerinde etkin bir şekilde uygulamadıklarında, sürdürülebilirlik çabalarına yönelik yüzeysel eleştirilerle karşı karşıya kalabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Yeşil aklama ve yüzeysel bağlılık olguları, bir şirketin sürdürülebilirlik çabalarının güvenilirliğini baltalar. Paydaşlar, çevreye duyarlı şirketlerden giderek daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirlik talep etmektedirler. Kolk ve Pinkse (2008), ÇUŞ'lerin iklim değişikliğini hafifletmek için sembolik jestler ve retorik yerine somut adımlar atması gerektiğini ileri sürmektedir. Somut eylemler içermeyen yüzeysel vaatler, çok uluslu kurumsal sürdürülebilirlik iddialarının güvenilirliğini baltalayabilir. Buna ek olarak, Schotter ve Goodsite (2013), ÇUŞ'lerdeki rekabetçi iklim stratejilerini incelemekte ve sadece vitrin süsü ve göstermelik sürdürülebilirlik çabalarına değil, iklim değişikliği konusunda gerçek dönüştürücü eylem ihtiyacına dikkat çekmektedir.

Yeşil aklama ve yüzeysel sürdürülebilirlik taahhüdü eleştirileri, ÇUŞ'ler tarafından gerçek anlamda dönüştürücü eyleme duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, yeşil aklama uygulamalarından kaçınmak için şeffaflığın, doğru raporlamanın ve bağımsız doğrulamanın önemini vurgulamaktadır. Somut adımlar atarak, sürdürülebilirliği temel iş uygulamalarına dahil ederek ve sorumluluk alarak, ÇUŞ'ler önemli çevresel değişikliklere katkıda bulunabilir ve eleştirmenler tarafından ifade edilen endişeleri ele alabilir.

SONUÇ

İklim değişikliği büyük önem taşıyan küresel bir sorundur ve ÇUŞ'ler de dahil olmak üzere çeşitli paydaşların işbirliğini gerektirir. Bu işbirliğini gerçekleştirirken, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğini ele almak için sürdürülebilirlik uygulamalarını ve politikalarını benimsemesi önemlidir. ÇUŞ'ler, sürdürülebilirliği temel iş uygulamalarına entegre ederek, değişimin temsilcisi olarak hareket edebilir ve olumlu çevresel sonuçlar elde edebilir. Ancak, ÇUŞ'ler tarafından çevresel raporlamada şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi zorlukların ele alınması gerekmektedir. Gelecekteki araştırmalar, şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmak için standartlaştırılmış raporlama çerçeveleri, şeffaf açıklama uygulamaları ve sağlam gözetim ve inceleme mekanizmaları geliştirmeye odaklanmalıdır. Ayrıca, ÇUŞ'ler tarafından uygulanan çeşitli sürdürülebilirlik uygulamalarının ve politikalarının etkinliğinin incelenmesi, uygulayıcılara ve politika yapıcılara değerli bilgiler sağlayabilir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarını ve enerji verimliliği önlemlerini entegre etmek, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğine tepkisinin bir başka önemli bileşenidir. ÇUŞ'ler, yenilenebilir enerji üretiminin artırılmasına ve enerji kullanımının iyileştirilmesine önemli katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Gelecekteki araştırmaların, ÇUŞ'ler tarafından yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği önlemlerinin benimsenmesinin önündeki etmenleri ve engelleri ve bu çabaların sera gazı emisyonlarını azaltma üzerindeki etkisini daha derinlemesine incelemesi yerinde olur. Ayrıca, çok uluslu tedarik zincirlerinde teknoloji transferi ve yeniliğin rolünün araştırılması, ÇUŞ'lerin düşük karbonlu ekonomilere geçişini hızlandırmak için değerli bilgiler sağlayabilir.

Hükümetler ve STK'lar gibi paydaşlarla ortaklık kurmak, ÇUŞ'lerin iklim değişikliğini etkili bir şekilde ele alması için kritik öneme sahiptir. Hükümetler, iklim değişikliği politikasını ve düzenlemesini şekillendirmede kilit bir rol oynarlar. Gelecekteki araştırmalar, ÇUŞ'lerin iklim değişikliği müzakereleri üzerindeki etkisini ve hükümetler ve STK'lar ile etkin işbirliğini kolaylaştıran faktörleri araştırmalıdır. Ayrıca, ÇUŞ'lerin sürdürülebilirlik stratejilerinin şekillendirilmesinde paydaşların rolünün ve bu stratejilerin toplumsal beklentiler üzerindeki etkisinin incelenmesi, iklim değişikliği ile mücadelede paydaş katılımının daha derinden anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İklim dostu girişimlere yapılan finansal yatırımlar, ÇUŞ'lerin iklim değişikliği ile mücadele çabalarında önemli rol oynar. Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve iklim uyumu için kaynak sağlayarak, ÇUŞ'ler sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ve ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir. Gelecekteki araştırmalar, ÇUŞ'ler tarafından iklim değişikliğini azaltma ve uyum hedeflerine ulaşmak için kullanılan farklı finansal yatırım stratejilerinin etkinliğini araştırmalıdır. Ayrıca, iklim dostu projeler için özel sektör finansmanını harekete geçirmek için yeşil tahviller gibi yenilikçi finansal mekanizmaların potansiyelini keşfetmek, politika yapımcılara ve uygulayıcılara değerli bilgiler sağlayabilir.

İlerideki araştırmalar, ÇUŞ'lerin sürdürülebilirlik çabalarıyla karşılaştığı zorluklar ve eleştirileri de incelemelidir. Yeşil aklama ve sürdürülebilirliğe yüzeysel bağlılık gibi eleştiriler, ÇUŞ'lerin çevresel iddialarının güvenilirliğine zarar verebilir. Araştırmalar, çokuluslu şirketlerin yeşil aklama uygulamalarını tespit etmek ve bunlara karşı koymak için güçlü metodolojiler geliştirmeye odaklanmalıdır.

ÇUŞ'ler aşağıdaki konularda iklim değişikliği ile ilgili olumlu farklar yaratabilirler: Sürdürülebilirlik uygulamalarının benimsenmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve enerji verimliliği önlemlerinin entegre edilmeleri, paydaşlarla işbirliği yapılması, iklim dostu projelere finansal yatırım yapılması. Bununla birlikte, şeffaflık ve hesap verebilirlik sorunları ve yeşil aklama gibi eleştirileri ele almak, ÇUŞ'lerin kurumsal sürdürülebilirlik çabalarının etkinliğini ve güvenilirliğini artırmak için kritik öneme sahiptir. Bu konular üzerinde daha derinlemesine çalışılarak ÇUŞ'lerin iklim değişikliğini hafifletme ve uyum sağlama çabalarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak çalışmalar yapılması, daha sürdürülebilir bir geleceğin oluşturulmasında önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Amendolagine, V., Lema, R., & Rbellotti, R. (2021). "Green foreign direct investments and the deepening of capabilities for sustainable innovation in multinationals: Insights from renewable energy". *Journal of Cleaner Production*, 310, 127381.
- Averchenkova, A., Crick, F., Kocornik-Mina, A., Leck, H., & Surminski, S. (2015). "Multinational corporations and climate adaptation—Are we asking the right questions? A review of current knowledge and a new research perspective." Grantham

- Research Institute on Climate Change and the Environment Working Paper, 183.
- Belal, A. R., Cooper, S. M., & Khan, N. A. (2015). “*Corporate environmental responsibility and accountability: what chance in vulnerable Bangladesh?*”. *Critical Perspectives on Accounting*, 33, 44-58.
- Bouguerra, A., Hughes, M., Cakir, M. S., & Tatoglu, E. (2023). “*Linking entrepreneurial orientation to environmental collaboration: a stakeholder theory and evidence from multinational companies in an emerging market*”. *British journal of management*, 34(1), 487-511.
- Calzolari, T., Genovese, A., & Brint, A. (2021). “*The adoption of circular economy practices in supply chains—An assessment of European Multi-National Enterprises*”. *Journal of Cleaner Production*, 312, 127616.
- Chakrabarty, S., & Wang, L. (2013). “*Climate change mitigation and internationalization: The competitiveness of multinational corporations.*” *Thunderbird International Business Review*, 55(6), 673-688.
- Comyns, B. (2018, March). “*Climate change reporting and multinational companies: Insights from institutional theory and international business*”. In *Accounting Forum* (Vol. 42, No. 1, pp. 65-77).
- Dechezleprêtre, A., Gennaioli, C., Martin, R., Muùls, M., & Stoerk, T. (2022). “*Searching for carbon leaks in multinational companies*”. *Journal of Environmental Economics and Management*, 112, 102601.
- Delmas, M. A., & Burbano, V. C. (2011). “*The drivers of greenwashing*”. *California management review*, 54(1), 64-87.
- Doyle, J. (2007). “*Picturing the clima (c) tic: Greenpeace and the representational politics of climate change communication*”. *Science as culture*, 16(2), 129-150.
- Erin Bass, A., & Grøgaard, B. (2021). “*The long-term energy transition: Drivers, outcomes, and the role of the multinational enterprise*”. *Journal of International Business Studies*, 52(5), 807-823.
- Etienne, C. (2018). “*The corporate social responsibility strategy of a French multinational: A global and local approach in China*”. In *China’s Global Political Economy* (pp. 177-202).
- Fienhold, L. (2014). *Risks of MNCs involved in international business diplomacy: the OECD Guidelines for Multinational Enterprises as a facilitator?* (Bachelor’s thesis, University of Twente).

- Gasbarro, F., Iraldo, F., & Daddi, T. (2017). "The drivers of multinational enterprises' climate change strategies: A quantitative study on climate-related risks and opportunities". *Journal of Cleaner Production*, 160, 8-26.
- Goldstein, A., Turner, W. R., Gladstone, J., & Hole, D. G. (2019). "The private sector's climate change risk and adaptation blind spots". *Nature Climate Change*, 9(1), 18-25.
- Gouda, S. K., & Saranga, H. (2020). "Pressure or premium: what works best where? Antecedents and outcomes of sustainable manufacturing practices". *International Journal of Production Research*, 58(23), 7201-7217.
- Ivanaj, S., Ivanaj, V., McIntyre, J. R., & da Costa, N. G. (2017). "MNEs and climate change: Implications for future research". *Journal of Cleaner Production*, 160, 1-7.
- Jones, C. A., & Levy, D. L. (2007). "North American business strategies towards climate change". *European Management Journal*, 25(6), 428-440.
- Kolk, A., & Pinkse, J. (2004). "Market strategies for climate change". *European Management Journal*, 22(3), 304-314.
- Kolk, A., & Pinkse, J. (2007). "Multinationals' political activities on climate change". *Business & Society*, 46(2), 201-228.
- Kolk, A., & Pinkse, J. (2008). "A perspective on multinational enterprises and climate change: Learning from "an inconvenient truth"?" *Journal of International Business Studies*, 39, 1359-1378.
- Lei, L., Voss, H., Clegg, L. J., & Wu, X. (2017). "Climate change strategies of multinational enterprises in China". *Journal of Cleaner Production*, 160, 98-108.
- Levy, D. L., & Egan, D. (1998). "Capital contests: National and transnational channels of corporate influence on the climate change negotiations". *Politics & Society*, 26(3), 337-361.
- Liu, X., Gao, L., Lu, J., & Lioliou, E. (2016). "Environmental risks, localization and the overseas subsidiary performance of MNEs from an emerging economy". *Journal of World Business*, 51(3), 356-368.
- López, L. A., Cadarso, M. Á., Zafrilla, J., & Arce, G. (2019). "The carbon footprint of the US multinationals' foreign affiliates". *Nature communications*, 10(1), 1672.
- Lyon, T. P., & Maxwell, J. W. (2011). "Greenwash: Corporate environmental disclosure under threat of audit". *Journal of economics & management strategy*, 20(1), 3-41.
- Ng, L., Wang, X., & Yu, J. (2023). "Corporate Decarbonization under Financial Const-

- rains: International Evidence*". European Corporate Governance Institute–Finance Working Paper, (877).
- Ortiz, M., López, L. A., & Cadarso, M. Á. (2020). "EU carbon emissions by multinational enterprises under control-based accounting". *Resources, Conservation and Recycling*, 163, 105104.
- Patchell, J., & Hayter, R. (2013). "How big business can save the climate: multinational corporations can succeed where governments have failed". *Foreign Aff.*, 92, 17.
- Pinkse, J., & Kolk, A. (2009). *International business and global climate change*. Routledge.
- Reckendrees, A., Gehlen, B., & Marx, C. (2022). "International business, multinational enterprises and nationality of the company: a constructive review of literature". *Business History*, 64(9), 1567-1599.
- Rashed, A. H., & Shah, A. (2021). "The role of the private sector in the implementation of sustainable development goals". *Environment, Development, and Sustainability*, 23, 2931-2948.
- Sanna Randaccio, F. (2012). "Foreign direct investment, multinational enterprises, and climate change". FEEM (Fondazione Eni Enrico Mattei), *Review of Environment, Energy and Economics* (Re3).
- Schotter, A., & Goodsite, M. E. (2013). "Interdisciplinary perspectives on competitive climate strategy in multinational corporations". *Thunderbird International Business Review*, 55(6), 629-632.
- Steenbergen, V. & Saurav, A., 2023. *The Effect of Multinational Enterprises on Climate Change: Supply Chain Emissions, Green Technology Transfers, and Corporate Commitments*, World Bank. United States of America.
- Tashman, P., Marano, V., & Kostova, T. (2019). "Walking the walk or talking the talk? Corporate social responsibility decoupling in emerging market multinationals". *Journal of International Business Studies*, 50, 153-171.
- Thompson, L. G. (2010). "Climate change: The evidence and our options". *The Behavior Analyst*, 33, 153-170.
- Uduji, J. I., & Okolo-Obasi, N. E. N. (2022). "Gender-sensitive responses to climate change in Nigeria: The role of multinationals' corporate social responsibility in oil host communities". *Journal of Global Responsibility*, (ahead-of-print).
- Wu, Z., & Jia, F. (2018). "Toward a theory of supply chain fields—understanding the ins-

- titudinal process of supply chain localization*". Journal of Operations Management, 58, 27-41.
- Yang, Z., Nguyen, T. T. H., Nguyen, H. N., Nguyen, T. T. N., & Cao, T. T. (2020). "Greenwashing behaviours: Causes, taxonomy and consequences based on a systematic literature review". Journal of Business Economics and Management, 21(5), 1486-1507.
- Yesevi, Ç. G. (2018). "Considering Pipeline Politics in Eurasia: South Stream, Turk Stream, and TANAP". Bilge Strateji, 10(18), 11-52.
- Zhang, Z., Guan, D., Wang, R., Meng, J., Zheng, H., Zhu, K., & Du, H. (2020). "Embodied carbon emissions in the supply chains of multinational enterprises". Nature Climate Change, 10(12), 1096-1101.

5. BÖLÜM

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE MATERYAL TASARIMI VE MATERYAL TASARIM KÜLTÜRÜ

Dr. Hasan BOZKAYA

Milli Eğitim Bakanlığı, Hatay,

bozkayahasan75@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1272-0921

GİRİŞ

Sosyal bilgiler dersi soyut kavramlara ve sözel verilere dayandığından, planlanan eğitim ve öğretim yapılandırmacı anlayış kapsamında ele alınarak konuların aktarabilmesindeki en temel unsur kullanılan yöntem ve tekniklerdir. Çoklu zekâ kuramına göre okullarda farklı zekâ türüne ve düzeyine sahip öğrenciler vardır. Bu durum sosyal bilgiler dersinin de tüm öğrenciler dikkate alınarak anlatılmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun için ders kitaplarındaki konular aktarılırken de zekâ düzeylerini dikkate alan farklı yöntem ve tekniklerin sosyal bilgiler dersinde kullanılması gerekmektedir (Çelikkaya & Kuş, 2009). Sosyal bilgiler dersinde kullanılan yöntem ve teknikler seçilirken ders konularına uygun olan ve verilmek istenen kazanımlara hizmet eden yöntem ve teknikler seçilmelidir. Bununla birlikte öğrencilerin bireysel farklılıkları beklentileri, ilgi ve durumlarının da dikkate alınması gerekir. Yöntem ve teknikler hazırlanırken sınıfta bulunan tüm öğrencilerin derse katılımını sağlayacak şekilde olmalıdır. Kazanımlarla uyumlu olsa dahi sınıftaki tüm öğrencilerin durumuna uygun olmayan yöntem ve teknikler, sınıfta sadece bazı öğrencilerin derslerde etkin bir rol oynamalarını sağlayacaktır. Öğrencilerin durumuna uygun yöntem seçilemez ise derslerde istenen etkileşim sağlanamamış ve durumu hazırlanan bu yöntem ve tekniklere uygun olmayan öğrencilerin eğitim ve öğretim faaliyetleri dışında

kalması kaçınılmaz olacaktır. Bu da eğitimdeki fırsat eşitliğinin önüne geçmiş olacaktır (Çiğdem, Tuncer & Karataş, 2015). “Çoklu zekâ kuramına temele alarak hazırlanan, tüm öğrencilerin derse etkin katılımını hedefleyen yöntem ve tekniklerle öğrencilerin empati kurabilmeleri de sağlanarak başarı düzeyleri artırılmış olacaktır (Çelikkaya & Kuş, 2009). Bu kapsamda yöntem kümeleri içerisinde, özelliklerine uygun olarak çok çeşitli yöntem ve tekniklere yer verilmektedir. Sosyal Bilgiler öğretiminde izlenebilen yöntem ve teknikler başlıca dört grupta ifade edilebilir. Öğretmen ağırlıklı, etkileşim ağırlıklı, bireysel ağırlıklı ve yaşantılara dayalı yöntem ve tekniklerdir. Sosyal bilgiler derinde öğretmen dersini işlerken, kendi kişiliğine, yeteneklerine, bilgi ve becerisine en uygun olan yöntemi veya tekniği seçmelidir. Öğretmen, işlediği konu ile ilgili olarak, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor (devinimsel) amaçları belirlemeli; sonra da bu amaçların (davranışların) öğrencilere kazandırılmasını sağlayacak olan uygun yöntem ve teknikleri belirlemelidir. Bununla birlikte, yöntem veya teknik seçiminde, öğrencilerinin gelişim özellikleri ile hazırbulunuşluk düzeyleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda kullanılacak belli başlı yöntem tekniklere aşağıda yer verilmiştir.”

1. PROJE TABANLI ÖĞRETİM

Eğitim sistemlerinde proje tabanlı öğretim yaklaşımlarına olan ihtiyacın giderek artması, beraberinde materyal tasarımı ve özellikle de okulda materyal tasarım kültürü düşüncesinin benimsenmesinin avantajları vardır. Pedagojik alandaki mevcut durumla ilişkili olarak planlanması gereken okulda materyal tasarım kültürünün sunduğu en önemli avantajlar ise öğrencilerin bütüncül bir anlayışla otonom keşif yapabilen ve eleştirel bakış açısıyla açık uçlu sorunların nasıl çözüleceğini, mantık çerçevesinde, yaratıcı düşünceden de yararlanarak çözebilmesidir. Bu yaklaşım, Bartlett’in “maceracı düşünme” olarak tanımlanan, görünenin ötesine geçebilme yeteneği olan, öğrencilerin sürekli olarak derse katılımını sağlayan uyarılar yardımıyla eğitilebilen bir felsefeye dayanır. Burada amaç öğrencilerin deneyerek, farklı bilim alanları arasında dolaşmalarına ve yeni keşifler yapmalarına izin veren bir ortam sağlamaktır (Bartlett, 1958). Halbuki, geleneksel okul anlayışında genellikle öğrencilere, öğretim sırasında farklı konuların hazır bir şekilde sunulduğu, önceden hazırlanmış bilgi ve basitleştirilmiş bir gerçeklik anlayışıyla, öğrencilerin “nesnelerin sadece bağımsız

bir gözlemcisi” gibi hareket ettiği görülmektedir (Scheer vd., 2012). Oysa ki okullar, çocukların mantık ve yaratıcı becerilerle donanmış daha iyi insanlar olmalarına katkı sağlamak için bütüncül bir bakış açısıyla her zamankinden daha fazla desteklemelidir. Yapılan araştırmalar, öğrencilerin farklı öğrenme yöntemleri kullanılarak eğitilmesi gerektiğini göstermektedir.

Öğrenciler, çoklu zekâ kuramında da gösterildiği gibi belirli zekâları doğal olarak diğerlerinden daha fazla kullanmaya eğilimli olabilmektedirler (Gardner, 2011; Azzali & Cristanini, 1995). Yani bazı öğrenciler mantıksal-matematiksel becerilerinden çok görsel-uzaysal veya sözel-dilsel yeterliliklerini daha çok kullanabilmektedirler. Her insan için zekanın farklı ölçülerde olması, sonsuz kombinasyona ve çok farklı öğrenme yönteminin olmasına sebep olmaktadır. Okullar bir öğretim metodoloji kullanmak yerine, bu çeşitliliği dikkate alan, öğrencilerin kendileri için daha kolay olan becerilerini kullanmalarına izin veren ve onları teorikten daha çok pratik yapmaya teşvik edecek modeller benimsemelidir (Cornoldi, 1999). Okulların işbirliğini ve grup çalışmasını teşvik etmeleri de göz ardı edilemeyecek bir diğer husustur. Çünkü öğrenme sınıfta gerçekleşmektedir bu yüzden öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair birçok araştırma yapılmıştır. Fakat “öğretmen öğrenci ilişkisi kavramının diğer sosyal ilişkilere, özellikle birlikte öğrenenleri veya akranları kapsayan pedagojik bir yaklaşım olmalıdır” (Blatchford vd., 2003). Bir sınıftaki öğrenciler arasındaki işbirliğinin hem öğrenme başarısına hem de etkinliklere karşı benimsenecek tutumu veya motivasyonu doğrudan etkilemektedir. Bu durum bize öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla işbirliğinin geliştirmenin önemini göstermektedir. Ancak böylesi kültürel bir değişimin yapılması aynı zamanda sağlam metodolojik bir yaklaşım ve öğretim programlarının yeniden düzenlenmesi, bu değişimin gerçekleşmesi için eşit derecede önemlidir.

2. OKULDA MATERYAL TASARIM KÜLTÜRÜ

Okul sistemi içinde bir materyal tasarım kültürü oluşturmak, en başta okulun kendisi için faydalı sonuçlar doğurabilecek bir olgu olarak düşünülebilir. Okulda materyal tasarım kültürü oluşturabilmek için temelde şu iki yaklaşımın olması kaçınılmazdır. Bunlardan ilki, öğrencilerin tasarım etkinlikleri gerçekleştirmeye teşvik eden proje tabanlı öğretici bir yaklaşımdır. İkincisi ise bir ma-

teryal tasarım kültürünün geliştirilmesinde bağlamsal olarak yapılacak olan iş ve işlemlerin planlanmasıdır. Bu iki yaklaşım okulda oluşturulmak istenen materyal tasarım kültürünün temelini oluşturacaktır (Julier, 2005).

Okul içinde bu iki yöndeki değişimi teşvik etmek, bir yandan öğrencilerin tasarım yoluyla öğrenme süreçleri üzerinde daha aktif bir rol sahibi olmalarını sağlarken, diğer yandan materyal tasarım metodolojilerinin kurumsal olarak özümsemesine ve okullardaki akademik başarının yolunu açacaktır. Böylece okul sürekli öğreten bir organizasyona dönüşerek öğrencilerin eğitim deneyimlerini sunma şekilleri sürekli olarak iyileşmesi anlamına gelecektir. Okulda materyal tasarım kültürü pratik olarak öğretmenlerin öğrencilere daha ilgi çekici öğrenme deneyimleri sunmalarına ve bu değişikliği kurumsal düzeyde sürdürmelerine yardımcı olabilecek bir dizi araç ve yöntemden oluşmaktadır.

Okulda materyal tasarım kültürü özellikle tasarımın sadece bir yapı, belirli bir biçim, işlev ve görsel dil ile ifade edilen bir sonuç olarak değil, bir süreç olarak önemini kabul etmek anlamına gelmektedir (Stickdorn & Schneider, 2012). Okulda materyal tasarım kültürü, daha geleneksel özellikle öğretmen merkezli bir sürecin aksine öğrenci merkezli bir yaklaşımı benimser. Aynı zamanda tasarım yapacak öğrencileri tek tek nesnelerin daha ötesine bakmaya ve içinde var oldukları karmaşık bilgi sistemini, insanlar arası ilişkileri ve bağlamsal dinamikleri keşfetmelerine yardımcı olacaktır. Bu bakış açısı, eğitimcilerin öğrenme sürecine daha fazla odaklanmalarına ve öğrencilerinin görüşlerini alarak eğitim yaklaşımlarını da geliştirecektir.

Tasarım yoluyla eğitim öğrencilerin daha yaratıcı düşüncelerine, kendilerini daha iyi ifade etmelerinin yanı sıra eleştirel düşünebilen, problem çözebilen daha bilinçli bireylerden oluşan bir neslin yetişmesine yardımcı olacaktır.

Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı, tasarım kültürünü mevcut programlarda daha yaygın olarak kullanmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı şu yönleriyle diğer öğrenme yaklaşımlarından ayrılmaktadır. Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı, davranışçılık ve gerçekçilikten türetilenlere “zıt” olarak görülse de buradaki amaç, “yepyeni” bir yöntem oluşturmak veya zaten çok kalabalık olan müfredata yeni disiplinler eklemek değil ama, farklı öğrenme yöntemlerinin kullanılmasını teşvik etmektir.

. Okulda materyal tasarım kültürü yaklaşımı çocukların bilgiyi farklı bir şekilde özümsemelerine, aynı zamanda tasarım etkinliklerine katılmalarına ve bilgi üretmelerine de yardımcı olacaktır. Tasarım kültürünün bu ön tanımlarından

yola çıkararak, okulda materyal tasarım kültürünün faydaları şu şekilde özetlenebilir.

- Okulda materyal tasarım kültürü, öğrenenlerin farklı zekaları kullanmalarını sağlayarak farklı kişisel tutumları eşleştirebilir,
- Konuların derinlemesine anlaşılmasını sağlar, neden-sonuç ilişkilerinin ve korelasyonların anlaşılmasını kolaylaştırır, farkındalığı artırır ve çocukların bir fikir oluşturmalarına yardımcı olur,
- Bireyler, akranlar ve öğretmen-öğrenci arasındaki iletişimi kolaylaştırır,
- Bilginin daha kalıcı olmasını sağlar,
- Öğrencilerin bir sorun karşısındaki çözüm önerilerinin uygulanabilirliğini değerlendirmelerine yardımcı olur.
- Empatiyi teşvik eder ve bunu uygulayanların diğer insanların bakış açılarını almalarına yardımcı olur.
- Farklı bilim alanları arasındaki bağlantıları güçlendirir (Cornoldi, 1999).

3. MATERYAL TASARIMI

Tasarım yöntemlerinin çocuklarla birlikte ve çocuklar tarafından kullanılması teşvik eden girişimler yirmi birinci yüzyılın başından kullanılmaktadır. Tasarımcıların, eğitimcilerin ve öğretmenlerin katkılarıyla desteklenen bu girişimler, okulda materyal tasarım kültürü yöntemlerini eğitim ortamlarında uygulanabilmesi amacıyla proje tabanlı öğrenme yaklaşımını benimsemişlerdir.

İlköğretim okullarında tasarım etkinlikleri genellikle yerel materyal tasarım faaliyetleri, fuar veya yarışmalar için gerçekleştirilmektedir. Genel olarak, öğrenciler tarafından gerçekleştirilecek materyal tasarımlarının hedefleri, süreleri, etkinlikler ve araçlar açısından farklılık gösteren materyal tasarım atölyeler ile okul programlarıdır. Bunun için okulda tasarım kültürü olarak benimsenecek sürecin omurgası yani materyal tasarım aşamaları şu şekildedir;

- Meydan okuma: oturum, genellikle öğrencilerin günlük yaşamlarıyla ilgili bir meydan okumanın sunumuyla başlar. Bu düzeyde, kolaylaştırıcıların rolü, çocukları empatik olarak mücadeleyi benimsemeye ve yönlendirmeye

teşvik etmek olmalıdır.

- Sorunu Anlama: çocuklar, araştırma sorularını tanımlama, çözmek için kritik noktaları bulma ve masa başı ve saha araştırması yoluyla önemli bilgileri toplama süreciyle meşgul olurlar; daha sonra öğrendikleri hakkında derinlemesine düşünerek yönlendirilirler.
- Geliştirme Bir Fikir Geliştirme: Bu, çocuklardan farklı teknikler görsel ve sözel dil karışımı kullanarak uygulanabilir çözümleri kağıda çizmelerinin istendiği manuel ve yaratıcı bir aşamadır.
- Prototip (çözüm): Çocuklar, farklı türde malzemeler ve örnekler kullanarak nesnelere, anahtar etkileşimleri veya tasarımlarının oturduğu alanları taklit ederek fikirlerine görünürlük ve somutluk kazandırır.
- Sunum (proje): Prototip hakkında geri bildirim topladıktan sonra, çocuklar projelerinin halka açık bir sunumunu düzenler, ebeveynlerine, öğretmenlerine veya diğer izleyicilere önerilerinin avantajlarını açıklar ve geçtikleri tasarım sürecinin göze çarpan yönlerini açıklarlar (Boscarino, 2004).

Materyal tasarım aşamalarında bir materyal tasarlanırken dikkat edilmesi gereken ve bir materyalde olması gereken özellikler ise şunlardır:

- Karmaşıktan basite: karmaşık kavramları daha basit gerçeklere bölmek ve çocuklara kavramları anlatmak için hikaye anlatımını kullanmak.
- Soyuttan somuta: günlük yaşam konularına ve pratik zorluklara odaklanma
- Bilgiden katılıma: Rol yapma ve oyun oynama yoluyla katılımı teşvik etmek ve harekete geçme konusunda çocuğun özbilincine ve sorumluluğuna güvenmek
- Konuşmaktan uygulamaya: elleriyle öğrenme, çocuklarda davranış değişikliğini etkinleştirme diğer yandan, yöntemler arasındaki temel fark, süre ve zamanın her bir tasarım oturumu aşamasını ve katılımcılar arasındaki etkileşimleri nasıl farklı şekilde ifade ettiğidir (Azzali & Cristanini, 1995).

4. OKUL DIŞI TASARIM UYGULAMALARI

Okul dışı tasarım uygulamaları, çocuklara ve gençlere açık etkinliklerdir ve doğaçlama ve hızlı prototip oluşturmaya güçlü bir vurgu ile karakterize edilir. Genellikle 4 saatten daha kısa sürede gerçekleştirilir ve fikirlerin test edilecek

prototiplere nasıl dönüştürüleceğini öğretmeyi amaçlar. Uygulamaların amacı, katılımcılara ürünlerin, hizmetlerin ve etkileşimlerin tasarım yoluyla iyileştirilebileceği “tasarlanmış bir ortamda” yaşadığımızı göstererek, okulda tasarım kültürü düşüncesi sürecinin temel ilkelerini denemelerine yardımcı olmaktır. Ayrıca, “diğerlerinin” ne düşündüğünü ve neye ihtiyaç duyduğunu hesaba katan, kullanıcı olarak bakış açılarını anlayan ve birden fazla aktör ve bakış açısı içeren durumların karmaşıklığını değerlendiren çözümler tasarlamaya teşvik eden bir süreçtir.

Okul dışı tasarım uygulama etkinlikleri, genellikle bir tasarımcı veya eğitici olan bir kolaylaştırıcı tarafından desteklenen, her biri 3-5 kişilik gruplar halinde yürütülür. Bu büyüklükteki grupların, dahili işbirliği ve eşler arası fikir alışverişi açısından en etkili gruplar olduğu kanıtlanmıştır; bir kolaylaştırıcının desteği ise onların süreci takip etmelerine, kararlar almalarına ve konuşmak yerine “yapmaya” odaklanmalarına olanak sağlayan uygulamalardır. Bu uygulamalarda şu aşamalar takip edilmelidir.

- Konu tanıtımı, bu uygulamaların en önemli özelliği öğrencinin konuyu oturma en başında tanıtmasıdır. Bu, tüm katılımcılardan “süper güçlerinin” ne olduğunu söylemelerinin istendiği ve daha sonra bu güçleri, tarafından özetlenen belirli bağlamda kullanmalarının istendiği bir rol yapma etkinliği yoluyla teşvik edilebilecek, çocukların verilen zorlukla duygusal olarak bağlantılı hissetmelerini sağlamanın önemli olduğu kritik bir aşamadır.
- Konu seçimi, empatiyi artırmak için kolaylaştırıcılardan da uygulamaya katılmaları istenir. Kendilerini harekete geçmeye çağrılan “kahramanlar” olarak algılamak, çocukların mücadeleyi daha hevesli bir şekilde benimsemelerine yardımcı olur. Ayrıca, günlük yaşamlarının yönlerine değinen temalar seçmek ilgi düzeyini artıracaktır.
- Konunun tartışılması, beyin fırtınası yoluyla öğrenciler verilen konuyla ilgili anlayışlarını keşfeder ve derinleştirir, fikirlerini paylaşır ve görüşmeler için bir tartışma kılavuzu oluşturmak üzere “ön bilgiler” toplamaya başlarlar. Konuyla ilgili büyük kağıtlar ve bir dizi basılı resim, tartışmada buz kırıcı görevi görür ve katılımcıların kişisel deneyimlerini paylaşmalarına yardımcı olur.
- Raporlama, mülakatlarda çocukların yetişkinlere veya akranlarına sorular sormasını ve topladıkları verileri rapor etmelerini gerektirir.
- Görüşmeler, ebeveynler ve öğretmenlerle sık sık görüşülür.

- Geri bildirim, öğrencinin geri bildirimlerini daha iyi organize etmek için yapışkan notların kullanılması teşvik edilirken, çocukların araştırmacıların rolünü yorumlamalarına yardımcı olmak için sahte mikrofonlar veya rozetler gibi aksesuarlar da kullanılabilir.
- Mülakat notları, ilgi alanlarına göre kümelenir ve sınırlı mevcut zamanda prototiplere daha kolay geliştirilebilecekleri seçmek için tartışılır.
- Prototip oluşturma, en uzun süren etkinliktir: çocuklar bu zamanı eserler yoluyla fikirlerine hayat vermek ve tüm ‘kullanıcı yolculuğuna’ odaklanarak çözümleriyle ilgili temel eylemleri/etkileşimleri gerçekleştirmek için kullanırlar. Harekete geçirmek, jestleri simüle etmek ve yüksek sesle konuşmak, çocukların deneyimin nasıl olacağını daha iyi hayal etmelerine ve daha hızlı düşüncelerine yardımcı olur. Prototipler, karton ve yapıştırıcı, renkli plastik levhalar, kumaş ve modelleme kili gibi zayıf malzemelerle yapılır.
- Sunum, sonunda, her gruptan çözümlerini tüm katılımcılardan ve ebeveynlerinden oluşan bir izleyici kitlesine, temel özellikleri ve ana etkileşimleri göstererek ve aynı zamanda Jam boyunca izledikleri süreci açıklayarak tekliflerini sunmaları istenir. Bu aynı zamanda bir öğrenme yöntemi olarak okulda materyal tasarım kültürü yaklaşımının potansiyeli hakkında bir geri bildirim anı olacaktır.

5. OKUL TASARIM ATÖLYELERİ

Tasarım atölyeleri okul içinde kurulan ve öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenebilecekleri ortamlardır. Tasarım atölyeleri okul dışı tasarım uygulamalarından şu yönleriyle farklılık göstermektedir.

- Öğretmenlerin varlığı ve katılımıyla okullarda gerçekleştirilirler.
- Farklı tasarım oturumlarından oluşurlar: 2-3 kısa karşılaşma
- Konu ilk tasarım oturumundan birkaç gün önce öğretmen tarafından öğrencilere verilir.
- Okul dışı tasarım uygulama etkinlikleri genellikle açık bir dinleyici kitlesine sunulurken, atölyeler aynı okuldan hatta tek sınıftaki çocuklara da sunuluyor. Bu nedenle öğretmenler, tasarım oturumları ile diğer müfredat etkinlikleri arasında bütünleşme olduğundan emin olarak, etkinlikleri hazırlayan ve sunan ekibin bir parçası olarak çok önemli bir rol oynar:

- Tasarım atölyelerinde, grup tartışmaları veya kısa konuşmalar yoluyla tasarım faaliyetlerine ön hazırlık yapılır.
- Tasarım atölyesinde işlenebilecek dersler de öğrencilere dayalı proje ekipleri oluşturmak için yavaş yavaş proje tabanlı bir yaklaşım sergilenir.
- Tasarım atölyelerinde kişisel tutumlar atölye sürecini kolaylaştırır, çocukların katılımını artırır ve önceki müfredat etkinlikleri veya deneyimleriyle bağlantı kurmaya veya daha belirgin hale getirmeye yardımcı olur (Robertson, 2005).

Tasarım atölyelerinde alıştırmalar, çocukları okuldaki günlük yaşamları veya deneyimleriyle ilgili bir konu etrafında uygulanabilir çözümler önermeye yönlendirmek için formüle edilmelidir: “Okul bahçesini yeniden tasarlayın” gibi somut veya “Okulda doğa sevgisini arttırmak için öğretmenlere nasıl yardımcı olunur” gibi daha somut temalar olabilir. Tasarım atölyelerinde tasarım oturumları yapılırken verilen sorumluluklar hiçbir zaman bir görev veya ev ödevi olarak görülmemeli, daha çok keşfetmeye, anlamaya, detaylandırmaya, prototip yapmaya ve sunmaya davet olarak görülmelidir. Böylece tasarım atölyeleri geleneksel öğretim yöntemlerinin ötesine geçebilir. Bu amaçla öğrencilerin işlerini kolaylaştırmak için, onlara ulaşılması gereken net ama açık bir nihai hedef ve kullanmak istediklerini seçebilecekleri bir dizi araç (araç seti) sağlanmalıdır. Araç seti, en yaygın ve kullanımı kolay okulda materyal tasarım kültürünü destekleyen araçlardan oluşmalıdır. Ayrıca araç seti öğrencilere rehberlik edecek çalışma sayfaları içermeli, eğlenceli olmalı ve bu araç seti onları tasarıma katılmaya teşvik etmek için tasarım etkinliklerini oyunlaştırarak çocuklara daha uygun hale getirmelidir (Karataş & Yapıcı 2005)..

Materyal tasarımı kavramı, çocukların kişisel deneyimlerinden ve farklı disiplinlerden daha önce öğrendikleri kavramlardan yararlanmalarını gerektirir. Okul dışı tasarım uygulamalarında olduğu gibi, diğer insanlarla röportaj yaparak veya daha az aşina oldukları konularda bir soru listesi oluşturarak, genellikle ebeveynleri ve öğretmenleri bu sürece dahil ederek değerlendirmeleri de gerekmektedir. Genel olarak, tasarım atölye süreci, araştırmadan fikir üretmeye ve paylaşmaya kadar bir okul dışı tasarım etkinliğiyle aynı aşamalarını kapsar, ancak etkinliklerin daha uzun bir süreye yayılması ve oturumlara bölünmesinin yanı sıra, çocukların etkinlikleri üzerinde derinlemesine düşünmelerini ve öğrendiklerini pekiştirmelerini sağlamak için ev içi görüşmelere ve farklı aşamalarda daha fazla grup tartışmasına zaman ayırmasını kapsamaktadır.

6. OKUL ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA MATERYAL TASARIMI

Okul programlarının özelliği, öğrenmeye bütüncül bir yaklaşım getirmek için mevcut bir öğretici program etrafında planlanmış olmalarıdır: programlar aynı anda farklı okul konularına değinir ve öğretmenlere “yaparak öğrenme” deneyimi yaratmak için yeni araçlar ve yöntemler sağlar. Bu programlar okulda bir veya birkaç aylık bir süre içinde gerçekleştirilir ve konu ve metodoloji, öğrencilerin yaşlarına ve geçmişlerine göre değişebilir. Ders anlatımı öğrenme deneyimini, davranış değişikliğini ve çocuklar arasındaki işbirliğini geliştiren bir oyun veya olay örgüsünün yaratılmasını ifade eder.

Öğretim programlarında aktif ve hevesli katılımı teşvik etmek, tasarım becerilerinin ve stratejik düşünmenin gelişimini kolaylaştırmak için tasarlanmış etkinlikler ve araçlar, fikirleri tasarlamak veya geliştirmek için kullanılacak karmaşık kavramların basit gerçeklerle aktarılmasını kapsmalıdır. Ayrıca öğrenme deneyiminin tüm paydaşların beklentilerini hesaba katan bir yaklaşım içinde olmalıdır.

Genel olarak, Okul içi veya dışı tasarım etkinlikleri çocukları ve ebeveynleri, beklenmedik zorluklarla başa çıkmalarına, kişisel görüş ve önyargılarının ötesine geçmelerine, işbirliği içinde çözümler üretmelerine ve fikirlerini bir izleyici önünde sunmalarına yardımcı olan yeni bir metodolojiye aşina hale getirmede etkili olduğu sonucuna varılabilir. Öte yandan, daha karmaşık uygulamalar hem çocuklar hem de öğretmenler ve eğitimciler için uzun süreli sonuçların oluşturulmasına olanak tanır (Çilenti, 1997).

Ancak, bu metodolojinin uzun vadedeki etkisini ölçmek için henüz çok erken. Bu çalışmada ele alınan, tasarım odaklı düşünme yaklaşımının çocukların öğrenme ve bilgiyi akılda tutma şeklini değiştirmedeki etkisini göstermiştir. Ancak faydalarını kanıtlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Yakın tarihli bir çalışmada, bu metodolojilerin STEM konularına uygulanmasıyla ilgili bazı ön çalışmalar yapılmıştır: Bu disiplinler, çocuklara prototip üretmeleri ve deneyler yapmaları için sayısız olanak sundukları için özellikle ilginç bir test alanıdır. Ancak, okulda materyal tasarım kültürünü geleneksel müfredat etkinliklerine entegre etmek için okullarla işbirliği yapmak çok önemli olacaktır.

Böylece öğrencilerin deneyimlerinden öğrenmelerine (yaparak öğrenmele-

rine), potansiyellerini korkmadan ifade etmelerine, eğitimcileri öğrenme deneyimlerinin kolaylaştırıcıları ve geliştiricileri olarak görmelerine ve sonunda onları bu dünyanın vatandaşları olmaya daha iyi hazırlayabilecek sorumlu bir düşünme biçimi geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Azzali F., Cristanini D. (1995), *Programmare oggi, le fonti, i metodi, le azioni [Programming today, sources, methods, actions]*, Fabbri Editori
- Bartlett, F. (1958). *Thinking. An Experimental and Social Study*, G. Allen, London.
- Blatchford, P., Kutnick, P., Baines, E., & Galton, M. (2003). Toward a social pedagogy of classroom group work. *International Journal of Educational Research*, 39(1), 153-172.
- Boscarino, G. S. (2004). La didattica laboratoriale [Didactics of laboratories]. *Scuola e Didattica* 2 (9).
- Çelikkaya, T., Kuş, Z., (2009) Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kullandıkları yöntem ve teknikler. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 741-758
- Çiğdem, C., Tuncer, B. & Karataş, H. (2015) Program değerlendirme sürecinde bireysel farklılıkların önemi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 4(3).
- Çilenti, Kamuran (1997); *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*. Geliştirilmiş Baskı. Ankara. Yargıcı Matbaası.
- Cornoldi C. (1999). *La diversità come fattore di apprendimento: stili cognitivi e intelligenze* in Tuffanelli L. [*Diversity as a factor of learning: cognitive styles and intelligences*], (pp.109-128), *Intelligenze, emozioni e apprendimenti*. Erickson.
- Gardner, H. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic books.
- Julier, G. (2006). From visual culture to design culture. *Design Issues*, 22(1), 64-76.
- Karataş, S. ve Yapıcı, M. (2005). Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme dersinin işlenişi ve uygulama örnekleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 236-310.
- Robertson, S. L. (2005). Re-imagining and rescripting the future of education: Global knowledge economy discourses and the challenge to education systems. *Comparative education*, 41(2), 151-170.
- Scheer, A., Noweski, C., & Meinel, C. (2012). Transforming constructivist learning into action: Design thinking in education. *Design and Technology Education: an Inter-*

Stickdorn, M., Schneider, J. (2012). *This is service design thinking: Basics-Tools-Cases.*
Bis Publishers.

6. BÖLÜM

AĞRI'DA MEDYA ORGANLARINDA ÇALIŞAN KADIN GAZETECİLERİN SORUNLARININ TESPİTİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Öğr. Gör. Dr. İkram ALPSOY

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu,

ialpsoy@agri.edu.tr

ORCID:0000-0001-6798-5180.

GİRİŞ

Kadınlar, insanlığın ilk döneminden günümüze kadar toplumların yaşamında devam eden gelişimde ev ve kamusal alanda aktif bir biçimde iktisadi hayatın içerisinde olmalarına karşın modern manada çalışma yaşamında yer alma ve ücretli iş gören olarak yer almaları 19. Yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Toplumsal hiyerarşide erkeklerden sonra gelen kadınlar önceki yıllara göre çalışma hayatında sayısal olarak daha fazla görünür olmakta, buna karşın yönetici pozisyonuna atanamama ve daha alt kadrolarda görev yapma, mesleki eğitimde yetersiz olma, sosyal haklar ve ücret hususunda eşit olmayan tutumlara muhatap olma vb. olumsuzlukları yaşamaktadır.

Kadınların çalışma hayatında muhatap oldukları cinsiyete dayalı ayırım olgusu, geçmişteki kadar yoğun olmasa da önemini devam ettirmektedir. Birçok iş dalında karşılaşılan cinsiyetçi tutuma medya alanında da rastlanmaktadır. Medyada çalışan olarak ya da haberlere konu olarak iki şekilde var olan kadınlar, haber diline yansıyan küçümseyen, ötekileştiren, görmezden gelen vb. bakış açılarını yansıtan metinlerle var olan ayrımcılığın daha da pekişmesi sorunu

ile muhatap olurken, diğer taraftan çalıştıkları yerlerde daha iyi bir göreve talip olduklarında erkek meslektaşlarının yanı sıra haber kaynakları ve kadın meslektaşlarıyla da mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar.

Bu çalışmada, yerel medya, medyada kadınlara yönelik tutum ve cinsiyetçilik temel kavramlarının ele alınması, Ağrı'da medya organlarında görev yapan kadınların karşılaştıkları sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle ilerleyen dönemde kadın gazeteciler üzerine çalışmayı planlayan araştırmacılara katkı sağlanması beklenmektedir.

1. YEREL MEDYA

Demokratik toplumların vazgeçilmezleri arasında yer alan ulusal ya da uluslararası medyanın taşradaki izdüşümü olan yerel medya (Şeker, 2007: 66), ulusal nitelikli haberlerden ziyade yerel olayların haberleştirildiği ve belirli bir bölgede yayın yapan (Girgin, 2001:160) kitle iletişim araçları olarak tanımlanmaktadır (Sarıgül, 2023). Ülkenin tamamında dağıtımı yapılmayan sadece baskısının yapıldığı ilçe, il, bölgede yaşayan okurlara ulaşması özelliği ile yöreye ait olayların geniş bir biçimde haberlere konu edildiği yerel medya/basın (Gezgin, 1998: 129), gazetecilik görevinin yanı sıra yerelde yaşayan insanların düşüncelerini aktarmasına, yöre için önemli olan erdemlerin korunmasına (Şeker, 2007: 66), yaşanılan yerin kültürel hafıza ve birikiminin yeniden üretilmesine ve geleceğe taşınmasına (İlgaz, 2003: 180), böylelikle insanların yaşadıkları yerle bütünleşmesine katkı sağlama vb. görevleri de yerine getirmektedir.

Ulusal ya da uluslararası boyutta görev ifa eden medya kuruluşlarında (Bingöl, 2023) kendine yer bulamayan yerel ölçekli istekleri, olayları, problemleri, teşebbüsleri vb. muhataplarına aktaran, mahalli idarecileri halk adına denetlenenin yanı sıra yerel halkın büyük bir bölümünün içselleştirdiği bir konuya dair düşünceyle alakalı kamuoyu oluşumunda aktif rol alabilen (Karaduman, 2017; Girgin, 2009), demokrasi, temsil ve farklılıklar yönü itibarıyla önemli olan yerel basın (Özcan, 2016: 22), bu görevlerinin yanı sıra insanlara mahalli kültür ve etki alanı bakımından gerekli gördükleri hususlarda başvuru kaynağı ve destek görevini de yerine getirebilmektedir (Arslan ve Arslan, 2016: 181).

Yerel basın, sosyal, iktisadi, kültürel, politik vb. konularla alakalı gelişmeleri bölge, il, ilçe, köyde yaşamını sürdüren insanlara ulaştırmakta, böylelikle

bünyesinde yer aldığı mahalli yapının politik, kültürel, iktisadi ve toplumsal niteliklerini aksettirmektedir. Bu yönü ile yerel medyayı iletişimciler, merkezdeki güç yetkisinin yerele taşınmasına, bireyi merkeze alan bir anlayışın oluşumuna neden olan aktif bir öge olarak değerlendirmektedir (Gezgin, 2007: 177).

Yöre insanının adeta sesi, gözü, kulağı konumunda olan yerel basın görevini başarılı bir biçimde yapabilmesinde kurumların ekonomik yapısının güçlü, çalışanların eğitim ve mesleki donanım seviyelerinin yüksek, işgörenlerin maaşlarının dolgun (Şeker, 2007: 66), çalışan sayısındaki eksikliğin giderilmiş, ekipman ve teknolojik alt yapının yeterli olmasının yanı sıra çalışanlar arasında eğitim ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın olmaması da önem arz etmektedir.

Buna karşın, mahalli idarelerde yaşayan insanlar için önemli olan yerel medyada görev yapan kadın gazeteciler zaman zaman cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalabilmektedir (Arslan ve Arslan, 2017: 223). Kadın gazeteciler, medya organlarında çalışan erkek sayısının fazla olması, taciz, ücret yapısındaki eşitsizlik, mobbing vb. hususlardan dolayı işlerinin yanı sıra sorunlarla da uğraşmak durumunda kalabilmektedir.

2. MEDYA SEKTÖRÜNDE GÖREV YAPAN KADINLAR

Kadın ve erkeğe içerisinde yaşadıkları toplumlar tarafından uygun görülen davranış biçimleri, beraberinde cinsiyet eşitsizliğini getirmektedir (Özsoy: 2016: 93). Kadınların erkeklere göre toplumun hemen her alanında görünür olması, erkek egemenliğinin ağır bastığı alanlarda özellikle Fransız İhtilali sonrası ön plana çıkan özgürlük, insan hakları, eşitlik vb. kavramlarla birlikte yaşanan dönüşümle gerçekleşmeye başlamıştır. Yakın döneme kadar bazı haklarına ulaşma imkanı bulamayan kadınlar zaman içerisinde örgütlenerek erkeklerle aynı işleri yapma iradesi göstermiş, böylelikle eğitim, ekonomi, siyaset, sağlık, iş hayatı, kültür, spor, sanat ve sosyal alanların yanı sıra medya sektöründe de yer bularak cinsiyete dayalı eşitsizliği ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

20. Yüzyılın ikinci yarısında erkeklerin ağırlıkta olduğu bir yapıya sahip medya sektöründe 1980'lerde kendilerini göstermeye başlayan kadınlar (Göncü, 2003: 24), radyo ve televizyon yayınlarıyla artan özel sermaye yapısıyla birlikte 1980 sonrası daha fazla iş bulma imkanına kavuşmuşlardır (Yazıcı, 2012: 11). 1990'lı yıllarda medya alanında yer alan şirket sayısında yaşanan

artış kadınların iş bulmasını kolaylaştırmış, bunu karşın kadınların medya alanındaki etki gücü erkekleri geçememiştir (KSGM, 2008: 11). Gazete, radyo, televizyon dergi vb. medya organlarının mülkiyet sahipliği hususunda erkeklerin çok gerisinde kalan kadınlar, işgören olarak görev yaparken de yöneticilik kademelerinde orta düzeyin üzerinde fazla yer alamamışlardır.

Kadınların medya sektöründe egemenlik alanı oluşturmamalarında medya patronlarının ve yöneticilerin büyük bölümünün erkek olmasının (Şener, vd. 2016: 180) yanı sıra gazetecilik mesleğine dair koşullar, belirli olmayan çalışma saati, ücret dengesi, sosyal güvenlik, toplumsal ayrımcılık, mobing ve meslektaşlar arasında yaşanan yoğun rekabet ortamı da etkili olmaktadır (Kuyucu, 2013: 41-43).

Öte yandan basın kuruluşlarının birçoğu kadın gazetecilerden çocuk doğuramayacakları veya doğum sebebiyle her hangi bir iş güvencesi istemeyeceklerine dair sözler istemeleri kadınların evlenmelerine veya çocuk sahibi olmalarına engel olabilmekte, bu durum da kadınlar iş ve özel yaşam arasında tercihte bulunmaya zorlayabilmektedir. Bundan dolayı kadın gazetecilerin aile olmanın gerektirdiği sorumluluğu ya da evliliği, mesleki kariyerlerinin önünde önemli bir sorun olarak değerlendirdikleri (Özsoy: 2016: 93), bu durumun da kadınların gazetecilik mesleğine olan ilgisini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Ağrı'da yerel ve yaygın basın kuruluşlarında çalışan kadın gazetecilerin iş yaşamında muhatap oldukları sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin tespiti amaçlanmaktadır. Çalışmada, Ağrı'da yerel ve yaygın medya organlarında görev yapan 3 kadın gazeteci ile görüşmeler, nitel yöntemler arasında sayılan etnografik yöntemle göre yapılmıştır. Etnografi, "Araştırmacının incelediği toplum ya da topluluğa mensup insanların yaşamına, belli bir zaman boyunca katılmayı, olup bitenleri gözlemeyi, soru sormayı ve dinlemeyi" (Sarı, 2015: 338) içermektedir. Yüz yüze görüşme tekniğinden yararlanılan çalışmada, medyada farklı kurumlarda çeşitli pozisyonlarda çalışan kadın gazetecilere 18 soru yöneltilmiştir.

4. BULGULAR

Etnografi yönteminden yararlanılan araştırmada, 3 kadın gazeteciye yüz yüze görüşme tekniği ile yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir. Konu başlıkları, kadın gazetecilerin sorulara verdiği cevaplara göre 5 başlıkta gruplandırılmıştır. Çalışmada, kadın gazetecilerden ‘K.G.’ olarak bahsedilmiş, görüşleri bu rumuzlarla yardımıyla araştırmada yer almıştır.

Yöneltilen sorulara çalışma kapsamında yanıtlar veren gazetecilerden ikisinin İletişim Fakültesi birinin ise önlisans mezunu olduğu, gazeteciliğe ilgi duyduklarından dolayı bu mesleği yaptıkları görülmektedir.

4.1. İş Yaşamında Karşılaşılan Güçlükler

Araştırmaya katılan kadın gazeteciler, kadın olarak gazetecilik görevini ifa etmenin pozitif ve negatif yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Görev yapılan şehrin ve bölgenin önemine vurgu yapan K.G.-2, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Sanırım olumsuz tek yönü Doğu’da kadın gazeteci olmak ve erkek egemenliği altında çalışmak. Olumlu yönü ise doğru bilgi ve tarafsız haber aktardığımızda insanlara faydalı birşeyler yaptığımızı düşündüğümüzde vatandaştan gelen memnuniyet.”

Kadın gazeteci olmaktan kaynaklı sorunlardan ziyade olumlu yaklaşımlarla karşılaştığını aktaran K.G.-1’e göre:

“Kadın olarak sahada yalnız çalıştığım için bazen gözler üzerimde olabiliyor. Ama daha önceki soruda da cevapladığım gibi ben daha çok olumlu etki sağladığımı düşünüyorum. İnsanların tutumu bana kolaylık sağlarken, iş için gittiğim bazı olanlarda ailelerin kızların çalışmasına yönelik negatif algısında bir yerde kırılmış oluyor.”

4.2. Haber Kaynakları İle İlişkileri

Çalışmada kadın gazeteciler, haber kaynakları ile iletişim kurarken zaman zaman erkekler tarafından görmezden gelme durumlarını yaşayabildiklerini söylemektedir. Bazı haberlerde kaynak konumunda bulunanların bu yönde tutumları ile muhatap olduğunu anlatan K.G.-3’e göre:

“Kesinlikle erkeklere göre daha az dikkate alınabilir gözle bakılmaktadır. Bu durumu özellikle yanımda erkek bir gazeteci arkadaşla haberlere gittiğimde yaşıyordum. Kadınların sanki erkeklere göre daha bilgisiz olduklarını bu nedenle zor durumda kalınmadıkça kadın muhabirlerle muhatap olunmadığını fark ettim. Tabi bu durum en fazla haber kaynağının erkek olmasından kaynaklı oluyor. Haber kaynağı kadın olduğunda ise durum tam tersine dönebilmektedir.”

Gazetecilik mesleğini icra ederken dikkatli olunması gerektiğine işaret eden K.G.-1:

“Görev yaptığım şehirde haber kaynaklarımla iletişimim çok kuvvetli. Herhangi bir olayda konuya ilişkin bilgileri kolayca elde edebiliyorum. Tabi gazetecilik mesleğinin kurallarından biri de kaynağı gizlemek olduğu için bu bilgiyi kendime saklıyorum. Bu şekilde kaynaklarımın da bana güveni artıyor.”

ifadesi ile güven temelli ilişkinin önemine dikkati çekmiş, K.G.-2 ise olumsuz durumlarla karşılaşmadığını söylemiştir.

4.3. Ailelerin ve Meslektaşların Tutumu

Gazetecilik mesleğinde çalışma saatlerinin değişkenlik gösterebilmesi, mesleğe dair koşullardan dolayı zaman zaman zorlandıklarını belirten kadın gazeteciler, ailelerinden bu konuda destek aldıklarından dolayı şanslı olduklarını düşünmektedir.

K.G.-3, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Mesleğe ilk başladığımda ailemde gazetecilik mesleğini yapan ilk kişiydim. Bu sebeple çalışma koşulları hakkında pek bir bilgileri yoktu. Bu yüzden alışmaları biraz zaman aldı. Daha doğrusu kabullenmeleri. Çünkü ilk zamanlarda kesinlikle kabul edilebilir gelmiyordu. Hatta meslekteki ilk yılımda babam benim için haberim olmadan başka bir yere iş başvurusunda bulunmuştu. Ona nedenini sorduğumda bana hem çok çalıştığımı fakat karşılığında asgari ücretin altında bir ücret aldığımı söylemişti. Tabi çok haklıydı ama bana sormadan böyle bir şey yaptığı için ona küstüğümden dolayı artık müdahale etmedi. Memnun olmadığı halde sessiz

kaldı. Zamanla arkadaşlarımla da tanışınca alıştı diyebilirim.”

Araştırmaya katılan 3 kadın gazeteci, gazetecilik gibi zor bir mesleği icra ederken özel olayların haberleştirilmesi durumları dışında erkek ve kadın meslektaşları genel olarak paylaşım yaptıklarını, ciddi olarak değerlendirilebilecek sorunlar yaşamadıklarını söylemektedir.

K.G.-2, gazetecilik mesleğinin icrası sürecinde meslektaşlar arası dayanışmayı deneyimlediğini aktarmaktadır.

Kadın meslektaşları ile çalışma fırsatı olmadığını belirten K.G.-1:

“Bu konu hakkında rasyonel bir bilgi veremem ama ancak erkek meslektaşlarımdan destek aldığım zamanlar çok oldu.”

ifadesi ile bu durumu açıklamaktadır.

K.G.-3 ise meslektaşlarıyla yaşadıklarına dair şunları söylemektedir:

“Bu durumu kadın erkek olarak ayırt etmek bana göre pek uygun olmaz. Çünkü toplumsal veya dramatik olayların yaşandığı dönemlerde bana yardımcı olan kadın ve erkek meslektaşlarım da oldu görmezden gelen yine kadın ve erkek meslektaşlarım da oldu. Yani cinsiyet ayrımı yapabileceğim bir durum yaşamadığımı söyleyebilirim.”

4.4.Meslekteki Konum, Ücret, Terfi

Çalışmaya katılan 3 kadın gazeteci de muhabir olduğunu belirtmektedir. Üç kadın gazetecinin de muhabir pozisyonunda bulunması göstermektedir ki Ağrı basınında görev yapan kadınlar yönetici pozisyonunda kendilerine yer bulamamaktadır.

Gazetecilerin maaşlarının yüksek olmamasına dikkati çeken K.G.-2:

“Gazetecilikte maalesef ki yüksek bir ücret yok ve asgari ücrete tabii tutuluyoruz. Doğuda kadın olmak ne kadar zor ise Ağrı’da gazeteci olmak bi o kadar zor. Çalıştığım 12 yıllık süreçte tanık olduğum durum, erkek çalışanların ve erkek patronların kadın gazetecileri toplumdan soyutlamak ve yaptırımlar uygulamasıdır. Her zaman kendilerinden aşağı görüp gazeteciliğin kadın işi olmadığını bizlere dayatmaya çalışmaktı.”

İş yaşamında erkeklere oranla kadınların daha kolay işten çıkarıldığını bi-

reysel tecrübesinin ışığında aktaran K.G.-3, bu durumla ilgili şunları söylemektedir:

“Gazeteciliğe başladığım ilk zamanlarda asgari ücretin aşağısında bir ücret alıyordum. Benden daha önce çalışmaya başlayan grafik tasarımcı ise iş hayatındaki 4. yılı olmasına rağmen asgari ücretin altında bir ücret karşılığında çalışıyordu. Yaklaşık 6-7 ay süren bu sürecin ardından asgari ücret almaya başladık ikimizde. Gazetede çalışmaya başladığım ilk zamanlarda 3 kadınla beraber çalışıyorduk. Erkek çalışan yoktu. Sonrasında bir iş arkadaşımızın işten ayrılmasıyla yerine erkek bir çalışan geldi. Sonrasında ben ve diğer kadın arkadaş işten işletmenin maddi durum nedeniyle küçülmeye gitmesi nedeniyle ayrıldık. Gazetede yalnızca bir erkek çalışan kaldı. Buradan kadınların iş hayatında erkeklere göre daha çabuk gözden çıkarıldığını görmek mümkündür.”

Terfi hususunda kadın olarak avantajlı olduğunu anlatan K.G.-1:

“Asgari ücret alıyorum. Terfi alma konusunda kadın olarak daha avantajlı olduğumu deneyimledim. Daha üst bir göreve yükselme konusunda çalıştığım kurum destek sağlıyor. Bu meslekte kadın olmanın devantajdan çok avantaj sağladığı görüşündeyim. İnsanlar kadın olmamdan dolayı daha kibar ve ince davrandığı için işimi yaparken bana zorluk çıkartmıyor. Bir kadın olarak kendimi bu sektörde erkeklere göre daha avantajlı buluyorum.”

4.5. Ağrı'da Kadın Gazeteciliğinin Geleceği

Kadın gazetecilerin tamamı Ağrı'da kadın gazeteci sayısındaki artışın zaman içerisinde daha da yükseleceğini, değişen şartların bu duruma zemin hazırladığını düşünmektedir.

Ağrı'da kadın gazeteci sayısında artış yaşanacağına inandığını ifade eden K.G.-1, bunu şöyle ifade etmektedir:

“Ben kadın gazetecilerin Ağrı'da daha da artacağına inanıyorum. Bunun en büyük nedenlerinden biri toplumun kadınların çalışmasına yönelik bakış açısının değişmesi ve kadınların da iş hayatına atılma noktasında daha cesaretli olması.”

Geçmişe kıyasla kadın gazeteci sayısındaki artıştan memnuniyet duyduğunu aktaran K.G.-2:

“İlk 2011’de çalıştığımda hiç kadın gazeteci yoktu ve bu durum beni çok üzmüş çok etkilemişti. Uzun bir süre çalıştıktan sonra “Yardımcım olarak çalışması için birini almamı istediler ve bende tek başıma kalmamak için kadın grafiker aldım yanıma ve zamanla kadınların daha titiz çalıştığı kabul görünce artık grafikerleri kadın olarak istihdam etmeye başladık. En önemlisi kadın gazeteciler erkeklerin egemenliği altında çalışırken Ağrı’da çok uzun yıllar sonra ilk defa İhlas Haber Ajansı Ağrı temsilciği kadın gazeteci arkadaşımızın yönetimine geçti ve bu gurur duyulacak bir olay oldu. Çok zorluklarla geçti ama kadınların isteyince ne kadar güçlü olabileceğini bir kez daha görmüş olduk.”

K.G.-3’ye göre ise:

“Bana göre Ağrı’da kadın gazeteciliğin önü açılmış durumda. Bundan sonra mutlaka sahada en az bir veya iki tane kadın gazeteci olur. Önceden kimse olmadığı için tek kadın olarak Ağrı gibi kapalı bir toplumda gazetecilik yapmak kadınlara zor gelebilmekteydi. Ama bu durum son 5 yıldır değişmiş vaziyette.”

SONUÇ

Ağrı yerel ve yaygın medya organlarında çalışan kadınların iş yaşamında karşılaştıkları problemlerin tespitinin amaçlandığı çalışmada, kadın gazetecilerin sorunları çözme becerileri ile birlikte iktisadi, sosyal, kültürel, ekonomik vb. hususlarda sergiledikleri tutumlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmaya katılan kadın gazetecilerden tamamının muhabir olması, kadınların halen daha yönetim kademelerinde görev alamadığını ortaya koymaktadır. Üst düzey konumlara ulaşmada kendilerine sorun teşkil eden herhangi bir mani olmadığını belirten kadın medya çalışanları, bu konuda şanslarının erkek gazetecilerden farklı olmadığını düşünmektedir.

Medya alanında görev yapan kadınlar, farklı sektörlere göre daha fazla sorunla muhatap olmaktadır. Mesai saatlerinin uzun ve düzenli olmaması, iş ortamının her an değişkenlik göstermesi, resmi ve dini bayram, hafta sonu, özel

gün vb. tatillerin kesintiye uğrama ihtimalinin bulunması kadınları fedakarlıkta bulunmaya zorlamaktadır.

Meslekten kaynaklanan zorluklarla birlikte kadın olduklarından dolayı çeşitli sorunlarla da muhatap olan kadın gazeteciler, görevlerini yerine getirirken haber kaynakları tarafından görmezden gelinebilmekte, böylelikle ikinci planda konumlanabilmekte, bu durum da iş motivasyonunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kadın gazetecilerden biri ise görev yaptığı şehirdeki yaygın olumsuz bakış açısına karşın kadın olduğu için sorun yaşamaktan ziyade haber kaynaklarının davranış konusunda daha özenli olduğunu belirtmektedir.

Kadın gazeteci oranının medya sektöründe geçmişe oranla artması değişen toplumsal şartlara bağlanmakta, ilerleyen yıllarda daha fazla kadının gazetecilik mesleğini yapacağı görüşü kadın gazeteciler tarafından benimsenmektedir.

Sonuç olarak yönetim kademesinden gerekli desteğin alınamaması, heyecanlı bir şekilde başlanan işte motivasyonun birçok etmeden dolayı azalması, medya sektöründen sadece muhabir olarak emekli olunabileceği düşüncesi kadınların gazetecilik mesleğini icra etmede karşılaştıkları sorunlar olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. ve Arslan, B. (2017). Local Press And Women Workers In The Context Of Gender Inequality. *Current Debates In Public Relations Cultural & Media Studies*, 9, 217-238.
- Bingöl, R. (2023). Özelleştirmenin Yazılı Basında Temsiliyle İlgili Haberler. (Ed. Mete KAZAZ). İletişim ve Medya içinde. Eğitim Yayınevi. 101-122.
- Gezgin, S. (1998). *Basın Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Gezgin, S. (2007). *Türkiye’de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Girgin, A. (2001). *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gönenç, A.Y. (2013). Günümüz Türkiye’inde Kadın Gazeteciler. İÜ İletişim Fakültesi Dergisi, 17, 23-29
- İlgaz, C. (2003). Türkiye’de Yerel Gazetecilik. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi

- Dergisi. 16, 177-184.
- KSGM (2008). Kadın ve Medya, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Kuyucu, M. (2013). Medyada Kadın Olmak: Medya İşletmelerinde Çalışan Kadınların Sorunları. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 2,(6), 29-62.
- Özsoy, S. (2016). Gazeteci Adayların Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Spor Medyasına Bakışı. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 26, 85-102.
- Sarıgül, A. (2023). Sosyal Medya ve Örgütsel Eylemler. (Ed. Müjdat Avcı ve Ergün Kara), *Birey Örgüt ve Toplum* içinde. Eğitim Yayınevi. 15-26.
- Şeker, M. (2007). *Yerel Gazeteler*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Şener, G. Çavuşoğlu, Ç. ve İrklı, H.İ. (2016). Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları. (Hazırlayan: Feryal Saygılıgil). Dipnot Yayınevi.
- Yazıcı, Ö. (2012). Yerel Medyada Çalışan Kadın Gazeteciler ve Karşılaştıkları Zorluklar: Antalya Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. BÖLÜM

AKSARAY İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. İsmail KILINÇ

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

anadolu51@gmail.com.

ORCID: 0000-0002-2998-9073

GİRİŞ

Eğlenme, dinlenme, yeni yerler, insanlar ve kültürler keşfetme, sportif ve bilimsel etkinliklere katılma gibi nedenlerle insanlar farklı ülke ve bölgeleri ziyaret etmektedir. İnsanın keşfetme güdüsü insanlığın tarihi kadar eski olsa da turizm hareketleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmeye başlamıştır (Kozak ve Bahar, 2012:37). Teknolojik gelişmeler, ulaşım ve iletişim imkanlarının artması, uçakla ulaşımın yaygınlaşması, çalışma sürelerinin kısalması gibi faktörler turizmin gelişimini hızlandırmıştır.

Turizm insanlar için eğlenme, dinlenme, hoş vakit geçirme, yeni yerler ve insanlar keşfetme imkânı sağlarken turizm arzını sağlayan ülke ve bölgeler için iktisadi gelir anlamına gelmektedir. Turizmin döviz kazandıran, doğrudan ve dolaylı iktisadi katkıları olan önemli bir sektör olduğunun anlaşılması üzerine bu alanda özel sektör ve kamu yatırımları artmış; bugün turizm global ölçekte en hızlı gelişen hizmet sektörlerinden birisi olmuştur (Kozak ve Bahar, 2012:37).

Turizm, doğrudan ve dolaylı etkileriyle birçok ülke için iktisadi kalkınma ve istihdam oluşturmada öncü sektörlerden birisidir. Öyle ki Çin'e bağlı Makao Özerk Bölgesi'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının %48,4'ü turizm gelirlerinden

oluşurken bu oran Maldivler için %25,2 olmaktadır. 2019 yılında global düzeyde uluslararası turizm ve seyahat gelirleri 1,7 trilyon dolara çıkmışken bu rakam Kovid 19 salgını etkisiyle 2020 yılında 638 milyar dolara kadar düşmüştür (UNWTO, 2022:4). 2021 yılı için kişi başına ortalama turizm geliri 1.391 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Akdeniz çanağında yer alan, zengin tarihi, kültürel ve doğal kaynaklara sahip bir ülke olmasına rağmen Türkiye 1980'lere kadar turizm sektöründe ciddi bir gelişme gösterememiştir. 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu sonrasında (Roney, 2011:138 Turgut ÖZAL hükümetinin liberal politikaları turizm sektörünün gelişimini hızlandırmıştır. 1980 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı sadece 1.288.060 kişi iken bu rakam 1990 yılında 5.389.308 kişi olarak gerçekleşmiştir (KTB, 1993:89). Turizmdeki gelişme devam ederek 2000 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 10.428.153 kişi olmuştur (Roney, 2011:147).

Türkiye'de turizm sektörü dikkat çekici gelişmeyi 2000 yılı sonrasında göstermiştir. Türkiye'ye gelen turist sayısı 2005 yılında 24.124.501 kişi olurken 2010 yılında bu rakam 33.027.943 olmuş, 2015 yılında ise 41.617.530 kişi olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise rekor kırarak 51.860.042 kişiye ulaşmıştır (TÜİK, 2023). 2019 sonrasında Kovid 19 salgınının etkisiyle dünya genelinde turizm sert bir düşüş göstermesine rağmen sektör 2021 yılında toparlanmaya başlamıştır. Toparlanma 2022 yılında da devam ederek sektör Türkiye'de en parlak dönemlerinden birisini yaşamıştır. 2022 yılında Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin sayısı bir önceki yıla göre %75 artarak 51,37 milyon kişi olurken, turizm geliri ise 2021 yılına göre %53,4 artarak 46,28 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023). Türkiye için bu değerler yadsınamaz bir başarıdır.

1. AKSARAY İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ

Kamu tarafından sağlanan desteklerin yanında coğrafi olarak yatırıma uygun konumu, organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi siteleri benzeri sanayiye uygun yatırım alanları, tarım ve hayvancılığa uygun verimli araziler, termal su kaynakları Aksaray'ın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İlde bulunan Aksaray Üniversitesi de nitelikli iş gücünün yetişmesini sağlayarak şehrin gelişimine katkıda bulunmaktadır (Er, 2022:55).

Aksaray'da yakın zamana kadar tarım ve hayvancılık iktisadi hayatta önemli yer tutarken son dönemde SÜTAŞ, LC Waikiki, BRİSA, Balküpe Şeker gibi büyük ölçekli şirketlerin yatırımıyla sanayi şehri olma yolunda hızla ilerlemektedir (Er, 2022:55). Bunun yanında Aksaray İhlara Vadisi, Narlı Göl, Hasandağı gibi doğal güzellikleri, Sultanhan, Aksaray Ulu Cami, Selime Katedrali, Yılanlı Kilise gibi tarihi ve kültürel zenginlikleriyle önemli bir turizm potansiyelini barındırmaktadır.

İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Aksaray, coğrafi, tarihi ve kültürel açıdan Kapadokya Turizm Bölgesi'nin devamı niteliğindedir. Turizm Strateji Belgesi'nde Kapadokya Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi ilan edilmiştir (KTB, 2007:73). Buna ilaveten 1990 yılında Aksaray Hasandağı Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi olarak tespit edilirken, 1998 yılında Narlıgöl ve Iısu'nun çevresindeki Narlıgöl Iısu Termal Bölgesi Turizm Merkezi olarak ilan edilmiştir (KTB, 2022).

Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir ve Kırıkkale bölgesini kapsayan TR71 Düzey 2 Bölgesi Bölge Planı 2014-2023'te Aksaray'ın turizm gelişme eksenleri A1 ve A4 bölgeleri olarak ele alınmıştır. Buna göre Aksaray merkezde yer alan A1 Bölgesi; kış turizmi, kırsal turizm, inanç turizmi, yol boyu turizmi ve doğa yürüyüşü için gelişme alanı olarak tespit edilmiştir. Aksaray merkezin doğusunda yer alan A4 Alt Bölgesi doğa turizmi ve termal turizm potansiyeli açısından zengindir. Bu bölgede sağlık turizmi, kırsal turizm, inanç turizmi ve doğa yürüyüşü odaklı turizm aktiviteleri geliştirilecek turizm alanları olarak belirlenmiştir. Tarihi İpekyolu'nun üzerinde bulunan bu bölgelerin İpekyolu'nu yeniden canlandırmaya yönelik faaliyetlerden olumlu yönde etkilenmesi öngörülmektedir (AHİKA, 2016:105).

Tarihi binlerce yıl öncesine uzanan Aksaray, çok sayıda tarih öncesi medeniyete, Hristiyan ve İslam kültürüne ev sahipliği yapmıştır. Bölgede yaşayan medeniyetlere ait çok sayıda höyük, tarihi kilise, manastır, yeraltı şehri, cami, türbe, han, hamam, kervansaray ve medrese bulunmaktadır. Bölgede yer alan tarihi ve kültürel eserler çok sayıda yerli ve yabancı turisti bölgeye çekmektedir.

Kapadokya bölgesi peribacaları, balon uçuşu ve yeraltı şehirleriyle yerli ve yabancı turistlerin dikkatini çekmektedir. Kültürel ve coğrafi bakımdan Kapadokya'nın devamı niteliğinde olan Aksaray ilinde de çok sayıda yeraltı şehri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Saratlı Kırkgöz Yeraltı Şehri ile Aziz Mercurius Yeraltı Şehri ve Kilisesi'dir. Bunun haricinde Gaziemir, Çukurören,

Gülpınar, Bekarlar ve Erdoğan yeraltı şehirleri bölgede yer almaktadır. Anadolu'da yaşayan eski uygarlıklar tarafından barınma, korunma, ahır, kilise ve mezar olarak kullanılan (Demirtaş, 2015:62-66) yeraltı şehirleri bugün tarih ve kültür meraklısı turistlerin heyecanla gezdiği mekanlar arasında yer almaktadır.

Tedavi, ruhen ve bedenen sağlıklı olma ihtiyacı insanların seyahat nedenlerinden birisidir. Termal sular ve çamurlar insanların bu ihtiyacını karşılamada çağlar öncesinden bugüne kullanılagelen bir yöntem olmuştur. Bazı termal kaynaklar içilebilirken bazı kaynaklar termal banyo şeklinde kullanılarak insanların şifa bulmalarına yardımcı olmaktadır. Aksaray da zengin termal su kaynaklarıyla termal turizm potansiyeline sahip bir şehirdir. Ziga Kaplıcaları, Ilısu termal kaynakları ve Narlıgöl Aksaray'ın termal turizm açısından öne çıkan termal kaynakları arasında yer almaktadır.

Kadim şehir Aksaray, şehri ziyaret edecek misafirlere geniş bir sportif aktivite yelpazesi sunmaktadır. Kente gelen turistler atlı turdan bisiklet turuna, dağ turmanışından foto safariye, tekne turundan kayağa, balonla uçuştan yamaç paraşütüne birçok sportif aktiviteyi yapabileme imkânına sahip olmaktadır. Ziyaretçiler aynı zamanda Tuz Gölü'nde ve İhlara Vadisi'nde yürüyüş etkinliklerine katılabilirler.

Bir destinasyondaki tarihi ve kültürel öğeler bölgeyi ziyaret edecek turistlerin ilgisini çekmekte, turistler kendilerine yabancı olan toplum ve kültürleri tanımak amacıyla farklı ülke ve şehirleri ziyaret etmektedir (Kaymaz, 2018:136). Bir toplumun konuştuğu dil, kullandığı yazı, inandığı dinî değerler, bilimsel uğraşlar, sanatlar ve yaşadığı mekanlara ait özellikler o toplumun kültürel değerlerini oluşturmaktadır (Gözcü, 2008:229-230). Tarihi binlerce yıl öncesine dayanan Aksaray; sivil mimarisi, el sanatları, mutfak ürünleri ve giyim-kuşam kültürü bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Şehirde mimari açıdan Ulu Cami, Eğri Minare, Sultanhan gibi yapılar öne çıkarken, el sanatları olarak halı ve hasır dokumacılığı, sele ve sepet örmeciliği, iğne oyaları, çömlek-testi ve çini yapımıcılığı öne çıkmaktadır. Bunun yanında Aksaray, İç Anadolu Bölgesi'nin giyim ve yemek kültürünün yansıtan unsurlara sahip bir şehirdir.

2. AKSARAY'DA TURİZMİN GELİŞME EKSENLERİ

İnsanların büyük gruplar halinde katıldığı kitle turizmi çoğunlukla deniz-kum-güneş üçlüsü ekseninde gelişmekte ve gerçekleşmektedir. Bu nedenle kitle turizmi denize kıyısı olan Antalya, Muğla gibi şehirlerimizde oldukça gelişmiştir. 2022 yılında sadece Antalya'yı 13,5 milyon turist ziyaret etmiştir (Genç, 2023). Bir şehir için bu çok önemli bir değerdir.

Aksaray'ın denize kıyısı olmaması nedeniyle deniz-kum-güneş odağında gelişen kitle turizmi potansiyeli bulunmamaktadır. Kitle turizmine alternatif diğer turizm türleri dikkate alınmalı ve incelenmelidir.

Kadim şehir Aksaray, milattan öncesine uzanan tarihi, doğal ve kültürel güzellikleriyle önemli bir alternatif turizm potansiyeline sahiptir. Bisiklet turu, dağcılık, foto safari, trekking gibi sporlar Aksaray'da yapılabilir turistik aktiviteler olsa da bu ve benzeri aktiviteler ülkemizin hemen her şehrinde yapılabilmektedir. Diğer bir ifade ile bölgeye özgü, bölge için rekabet gücü yüksek olan aktiviteler değildir.

Yapılan literatür incelemesinde Aksaray'da turizmin gelişme eksenleri olarak kültür turizmi, inanç turizmi, dağ ve spor turizmi, termal turizm ve kırsal turizminin öne çıktığı görülmektedir (Dursun, 2021:76-79). İhlara Vadisi ve bölgedeki kiliseler kırsal turizm, kültür ve inanç turizmi açısından öne çıkarken Aksaray'da bulunan müze ve ören yerleri, tarihi ve mimari eserler, yeraltı şehirleri de kültür ve inanç turizmini besleyen önemli ve kıymetli turistik değerler olarak öne çıkmaktadır. Foto safari, atlı tur, doğa yürüyüşü ve dağ tırmanışı, yamaç paraşütü, tekne turu, kuş gözlemciliği, ATV safari gibi sportif etkinlikler spor turizminin gelişimine katkı sağlarken ahşap oyma, patik ve yün çorap örümü, bez bebek yapımı, çinicilik ve çömlekçilik, halı ve hasır dokumacılığı ve iğne oyası gibi el sanatları, giyim kuşam kültürü ve mutfak kültürü Aksaray'da kültür turizmini beslemekte ve geliştirmektedir. Aksaray ilinde turizmin gelişme eksenleri aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

3. IHLARA VADİSİ VE KİLİSELER

Aksaray’ın en önemli turistik değerlerinden birisi Ihlara Vadisi ve vadi içinde bulunan tarihi kiliselerdir. Güzelyurt ilçe sınırları içinde bulunan vadi, Türkiye’nin en büyük kanyonları arasında yer almaktadır. Binlerce yıllık süreçte vadinin bugünkü şeklini almasını sağlayan Melendiz Çayı, vadi içinde menderesler çizerek ilerler ve sonrasında Mamasın Barajı’na dökülür.

Tarihi ve doğal güzellikleriyle ziyaretçilerin dikkatini çeken Ihlara Vadisi 14 kilometrelik bir uzunluğa sahiptir. Her mevsim ayrı bir güzelliğe sahip olan vadi açık hava müzesi gibidir. Doğal güzelliğinin yanında Ihlara Vadisi önemli tarihi ve kültürel değerleri de barındırmaktadır. Vadinin de içinde bulunduğu Güzelyurt ilçesi, Hristiyanlığın gelişim döneminde önemli bir dini merkez konumunda olmuştur. Mezhep kurucuları olan Kayserili Basilius ve Nazians’lı Gregorius gibi Hristiyan din adamları bu bölgede yaşayarak Hristiyanlığın gelişmesinde ve Anadolu’da yerleşmesinde rol oynamıştır (Yıldız ve Derman, 2018: 232).

Vadi yamaçlarındaki tuf kayaların kolay oyulabilmesiyle oluşturulmuş çok sayıda manastır, kilise ve şapelin 14 tanesi günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Ağaçaltı Kilisesi (Daniel Pantonassa), Ala Kilise, Bahattin Samanlığı Kilisesi, Direkli Kilise, Eğritaş Kilisesi, Pürenliseki Kilisesi, Karagedik Kilisesi, Saint Georges Kilisesi, Sümbüllü Kilise ve Yılanlı Kilise Ihlara Vadisi’nde bulunan önemli kiliselerdendir. Bu kiliselerde yer alan freskler yöre tarihi ve kültürüne ışık tutan önemli birer sanat eseridir. Çok iyi korunmuş olan bu tavan süslemelerinde “Hz. İsa’nın Doğumu”, “Son Akşam Yemeği”, “Müjde”, “Mısır’a Kaçış”, “Yusuf’un Rüyası”, “Doğum” ve “Ziyaret” gibi konular tasvir edilmiştir (Yıldız ve Derman, 2018:233-236).

Tarihi ve doğal güzellikleriyle Ihlara Vadisi yerli ve yabancı turistler için önemli bir cazibe merkezi konumundadır. 2021 yılında 404 bin 676 ziyaretçi ağırlayan Ihlara Vadisi Türkiye genelinde en çok turist alan müze ve ören yerleri arasında 8. sırada yer almıştır (Arkeofili, 2022). Yerli ziyaretçiler kadar yabancı turistlerin de ilgi gösterdiği vadi ve ören yerine Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Uzak Doğu ve Güney Amerika ülkelerinden ziyaretçiler gelmektedir.

Bakanlar Kurulunun 22.10.1990 tarih ve 90/1117 sayılı kararı ile ‘Özel Çevre Koruma Bölgesi’ ilan edilen Ihlara Vadisi’nin koruma statüsü yeniden

değerlendirilerek 06.04.2022 tarihinde 5400 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile ‘Kesin Korunacak Hassas Alan’ ilan edilmiştir. Kararla bölgedeki doğal yapı, tarihi ve kültürel eserler korunarak gelecek nesillere aktarılması sağlanmış olacaktır (Karadavut, 2022a).

4. MÜZELER VE ÖREN YERLERİ

Tarihi ve kültürel değerler birçok turizm destinasyonu için önemli cazibe unsurları arasındadır. Kitle turizminin kültür ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri, ekolojik denge ve çevrenin korunmasına ilişkin tartışmalar, başka toplum ve kültürlerle olan ilginin artıyor olması kültür turizmine ilgiyi artırmakta ve gelişmesini sağlamaktadır (Emekli, 2005: 101).

Müzeler ve ören yerleri tarihi ve kültürel değerleri yansıtan, bizden önce yaşamış medeniyetler hakkında bilgi veren kıymetli eserleri görebileceğimiz önemli yerlerdir. Tarihi ve kültürel değerlere yönelimin artması belirli bir tarihi ve kültürel değere sahip müze ve ören yerlerine ilgiyi de artırmıştır (Boyar, 2006:28-29). Müze ve ören yerlerinin tanınırlığı arttıkça bulunduğu ilin ve bölgenin tanınırlığı da artmaktadır (Korkmaz, 2017:89).

Aksaray Müzesi, Azm-i Millî Müzesi ve Somuncu Baba Minyatür Müzesi Aksaray’da öne çıkan müzeler arasındadır. Aksaray Müzesinin serüveni 1969 yılında Zinciriye Medresesi’nin müze olarak kullanılmaya başlamasıyla başlamış, 2006 yılında şu an bulunduğu yeni müze binasına taşınmasıyla devam etmiştir (Kutlu, 2012:197-202). 2014 yılında müzede yeniden teşhir tanzim çalışması yapılmıştır.

Aksaray Müzesi 10.200 m² açık alana, 2.400 m² kapalı alana sahip olup 5 farklı teşhir salonu bulunmaktadır. Arkeolojik eser gurubunda Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı gibi tarih öncesi dönemlerden kalma eserler yer alırken Orta Tunç, Geç Tunç, Demir, Helenistik, Roma, Geç Roma ve Anadolu Selçuklu dönemlerinden de çok sayıda tarihi eser müzede sergilenmektedir. Cam objeler, takılar, pişirme kapları, heykelcikler, çeşitli tip ve boyutlarda çömlekler bunlardan bazılarıdır. Müzede bulunan tarihi eser sayısı 15.354 adettir. Müzede sergilenen eserlerden en eskilerinin tarihi M.Ö. 8500’lere kadar uzanmaktadır (KTB, 2023).

Etnografik eserler olarak Aksaray’ın tarih ve kültürünü yansıtan günlük kul-

lanım malzemeleri, nişan, düğün ve bayramlarda kullanılan takı, giyim eşyası gibi eşyalar; pala, kılıç, tüfek ve silah gibi savaş malzemeleri ile tartı, dirhem, sarraf terazisi ve kantar ağırlığı gibi zamanın ticaret hayatında önemli yere sahip araçlar sergilenmektedir. Bunlara ilaveten el yazması Kur'an, kahve kültürünü yansıtan objeler, hamam kültürünü yansıtan havlu ve nalın gibi eşyalar ile oyali yazma, peşkir gibi el işlemleri sergilenmektedir.

Müzedeki Helenistik Dönem, Roma Dönemi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait altın, gümüş ve bronz sikkeler de teşhir edilmektedir. Müzenin bahçesinde bir de pithos¹ alanı yapılmıştır. Müslümanlara ait tarihi mezar taşları ve kitabelerin de bulunduğu Aksaray Müzesi'nde sergilenen mumyalar da oldukça ilgi çekicidir. Yaklaşık bin yıla tarihlenen insan, bebek ve kedi mumyasının da görülebildiği müzede bir kadına ait kafatası da sergilenmektedir. Aşıklı Höyük'te bulunan bu kafatası dünyada yapılan ilk beyin ameliyatına işaret eden önemli bir kalıntıdır (Karadavut, 2021a). Görülmeye değer çok sayıda tarihi eser ve kalıntının sergilendiği Aksaray Müzesi, yılda yaklaşık 15.000 yerli ve yabancı misafiri ağırlamaktadır (Karadavut, 2022b).

Ihlara Vadisi; doğal güzelliklerinin yanında aynı zamanda da çok önemli bir ören yeri olup tarihi milattan önceye ulaşan bir yerleşim yeri, Hristiyanlığın ilk döneminden itibaren önemli bir dini merkezdir (Yıldız ve Derman, 2018: 232). Bölgedeki en önemli ören yerlerinden birisi olan vadide çok sayıda kilise, manastır ve şapel mevcut olup buralardan 17 adet mumya, çok sayıda pithos ve arkeolojik eser çıkarılmıştır. Buradan çıkartılan tarihi eserler Aksaray ve Niğde müzelerinde sergilenmektedir.

Aksaray'da bulunan diğer önemli bir müze Somuncu Baba Minyatür Müzesi'dir. Aksaray Belediyesi tarafından tadilatı yapılarak hizmete açılan Minyatür Müzesi'nde tasavvuf ehli ve Safevî şeyhi Somuncu Baba'nın hayat hikayesi minyatür ve figürlerle anlatılmaktadır. Somuncu Baba Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşamış İslam alimlerinden olup Hacı Bayram Veli'nin şeyhi ve hocasıdır (Şahin, 1989: 377-378). İsmi Aksaray şehriyle özdeşleşen ve şehrin manevi yaşamında önemli izler bırakmış olan Somuncu Baba'nın hayatını yansıtan müze 2020 yılında maket müzeleri arasında 'en iyi müze' ödülünü almıştır. Somuncu Baba'nın yaşadığı manevi havanın rehber eşliğinde ziyaretçilere aktarıldığı müzeyi 2021 yılında yaklaşık 500.000 kişi ziyaret etmiştir (Ha-

1 Antik çağda ahşap ya da genellikle pişmiş topraktan yapılmış, içine zeytinyağı, şarap, zeytin ve tahıl konan büyük küplere pithos denilmektedir.

bertürk, 2019).

Ihlara Vadisi haricinde Aşıklı Höyük, Acemhöyük, Manastır Vadisi, Antik Nora Şehri ve Musular Aksaray'ın tarihine ışık tutan önemli ören yerleridir. Aşıklı Höyük; yaklaşık 10.000 yıl önce göçebe yaşamı terk ederek yerleşik yaşama geçen insanların yaşadığı, ilk evcilleştirme deneyimi, ilk madencilik faaliyetleri, ilk tarım deneyimi ve höyükteki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yerleşim alanları ile Anadolu konut geleneğinin ilk örneklerinden birisi olması nedeniyle arkeoloji ve medeniyetler tarihi açısından önemli bir yere sahiptir (Özbaşaran vd., 2010:216-217). Diğer ören yerlerinde ortaya çıkarılan Sarıkaya Sarayı, Hatipler Sarayı gibi mimari yapılar, çivi yazılı tabletler, kıymetli taşlardan yapılmış aplikler, vazolar, bakır külçeler, madeni silahlar, fildişi eşyalar gibi arkeolojik buluntular insanlık tarihine ışık tutmaktadır (Kuzuoğlu, 2015:1).

Manastır Vadisi, Aksaray il merkezine 50 km uzaklıkta, Güzelyurt'un doğu tarafında 4-5 km uzunluğunda harika bir vadidir. Vadi Güzelyurt ilçesinin aşağı tarafından başlar ve Sivrihisar köyüne kadar devam eder. Vadide bulunan çok sayıda kilise, kayadan oyma ev ve yeraltı şehri görülmeye değer güzelliktedir. Bölgede 50'ye yakın kilise ve manastır bulunur. Güzelyurt, Hristiyanlıkta "Tesslis" düşüncesini savunan önemli din adamı ve Konstantinopolis patriği aziz Nenezili Gregorius'un doğduğu yerdir. Manastır yaşamı burada ortaya çıkmış, Ortodoks düşüncesinin temelleri burada şekillenmiştir (Ter ve Erdoğan, 2022:3). Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan Manastır Vadisi ve civarı yılda yaklaşık 600.000 turist tarafından ziyaret edilmektedir (Karadavut, 2021b).

5. TARİHİ VE MİMARİ ESERLER

Bir şehrin veya bölgenin turistik cazibe merkezi olmasında tarihi ve mimari eserlerin önemli bir yeri vardır. Birçok Anadolu şehri gibi Aksaray da tarihi ve mimari eserler bakımından çok zengindir. Aksaray Ulu Camii, Sultan Han, Kilise Cami, Selime Katedrali, Eğri Minare, Zinciriye Medresesi, Paşa Hamamı, Cıncıklı Hacı Yusuf Mescidi, Aksaray evleri, Gelveri evleri ve Demirci evleri Aksaray'ın öne çıkan tarihi ve mimari eserleri arasında yer almaktadır.

Aksaray Ulu Cami, Aksaray'da bulunan en önemli Selçuklu dönemi eserlerinden birisidir. Aksaray il merkezinde bulunan cami Osmanlı arşiv kayıtlarında Karamanoğlu Mehmed Bey Camisi olarak geçer. Anadolu Selçuklu Sultanı

Rükneddin Mesud tarafından yaptırılan camide farklı zamanlarda genişletme ve onarım yapılmıştır. Mimar Mehmet Firuz Bey tarafından düzgün kesme taşlardan yapılmış olan cami kareye yakın dikdörtgen planlı bir eserdir (Kurtbil, 2012: 83-84).

Selçuklu mimari estetiğini ve süslemelerini yansıtan camiye batı cephesindeki ihtişamlı taş kapıdan girilir. Taç kapı muhteşem bir taş işçiliğiyle süslenmiştir. Caminin iç mekânı önemli ölçüde orijinalliğini korumuştur. Üzerinde ayet, hadis ve güzel sözlerin yazdığı çeşitli kitabe ve süslemelerin bulunduğu Aksaray Ulu Cami’de abanoz ağacından yapılmış harika bir tarihi minber bulunur. Caminin ahşap minberi Selçuklu Dönemi ahşap işçiliğini yansıtan bir şaheserdir. Dönemin en meşhur ahşap işi ve süsleme ustalarından Nüştekin’ül Cemali tarafından yapılan ve süslenen minberde; ince ağaç işçiliği ve süslemesinin, yazı ve sedef kakmacılığının en ince, en zarif örnekleri kullanılmıştır (Kurtbil, 2012: 83-84).

Anadolu Selçuklu Dönemindeki ticaret hayatının en önemli iki unsuru ticaret yolları üzerindeki köprü ve kervansaraylardır. Sultanhan da Selçuklu Dönemi kervansaraylarından birisi olup Anadolu’daki en büyük kervansaraydır (Görür, 2007:524). Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad tarafından 1229 yılında yaptırılan Sultanhan, 4.800 m² alana yerleşik olup Sivas’ta bulunan Gök Medrese’ye çok benzemektedir (Uluçam, 2009:503). Aksaray’ın Sultanhanı ilçesinde bulunan tarihi kervansaray, tarih ve kültür meraklısı ziyaretçileri cezbetmektedir.

Sultanhan, inşa edildiği tarihten günümüze sağlam bir şekilde gelebilmiş olmasının yanında hem ana girişte hem de iç kısımda dört kemer üzerine dayanan mescitte görülen harika taş süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Kervansaray, üstü açık yazlık bölüm ile kapalı kışık bölümden oluşur. Yazlık bölümdeki avlunun ortasında bir de küçük mescit bulunur. Kervansarayın girişinde bulunan taç kapı ve avlunun ortasında bulunan mescit Selçuklu Dönemi taş işleme sanatının en iyi örneklerini yansıtır. Aksaray Ulu Cami gibi Sultanhan da dönemin mimari özelliklerini ortaya koymakta; ihtişamlı görünümü, taş işçiliği ve süslemeleriyle dönemin sanat ve zerafetini yansıtmaktadır. Özellikle giriş taç kapısı üzerindeki on altı kollu yıldız tasviri dikkat çekmektedir (Uluçam, 2009:503-504).

Aksaray’daki önemli mimari eserlerden birisi de Güzelyurt Kilise Cami’dir. 1924 yılına kadar bölgedeki Rumlar tarafından kullanılan Aziz Gregorius Kilisesi, Rumların Yunanistan’a göç etmesinden sonra camiye çevrilerek Güzel-

yurt halkı tarafından kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde cami olarak kullanılan Aziz Gregorius Kilisesi, Hristiyan din adamı Aziz Gregorius Theologos adına Roma İmparatoru Theodosius tarafından 385 yılında inşa ettirilmiştir (Çelebioğlu vd., 2008:113-115).

Kapadokya bölgesindeki Erken Hristiyanlık Dönemine ait en güzel mimari eserlerden birisi olan Kilise Cami, Güzelyurt ilçe merkezinde olup Aksaray il merkezine 38 km uzaklıktadır. Güzelyurt Kilise Cami, Ortodoks Hristiyanlar için tarihi öneme sahip bir eserdir. Hristiyanlığın erken döneminden kalan ve günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilen tarihi eser, ‘Küçük Ayasofya’ olarak da anılmaktadır. Mihrap tarafında güzel ağaç işi süslemelerin görüldüğü ibadethane içerisindeki bezeme ve freskler koruma amaçlı kapatılmıştır (Türkiye Kültür Portalı, 2022).

Yukarıdaki eserlere ilaveten Selime Katedrali, Eğri Minare, Zinciriye Medresesi, Paşa Hamamı, Cıncıklı Hacı Yusuf Mescidi, tarihi Aksaray evleri, Gelveri evleri ve Demirci evleri görülmeye değer mimari eserler arasında yer almaktadır.

6. SPORTİF ETKİNLİKLER

Aksaray’da özellikle Ihlara Vadisi, Manastır Vadisi, Hasandağı ve yakın çevresinde yapılabilecek çok sayıda sportif etkinlik bulunmaktadır. Atlı tur, dağ tırmanışı ve doğa yürüyüşü, bisiklet turları ve foto safari, Hasandağı’nda kayak, Hirfanlı Baraj Gölü’nde tekne turu, yamaç paraşütü ve Tuz Gölü’nde yürüyüş ve kuş gözlemciliği, ATV safari bölgede yapılabilecek sportif etkinlikler arasında yer almaktadır. Sportif etkinlikler için Hasandağı, Ihlara Vadisi ve Manastır Vadisi oldukça zengin bir potansiyele sahiptir.

Bölgeyi ziyaret eden turistler Güzelyurt ilçesinde düzenlenen atlı turlara katılma imkânı bulabilirler. Ihlara Vadisi, Güzelyurt ve Hasandağı çevresini içeren tarih, kültür ve doğa ile iç içe atlı turlar yapılmaktadır. Mayıs-Eylül döneminde eğitilmiş atlarla yapılan turlar Sivrihisar’dan başlayarak Ihlara, Ilısu, Selime, Hasandağı ve Antik Nora Kenti’ni kapsamaktadır. Atlı turlara katılan turistlerin Ihlara Vadisi tabanında akan suyun kuş seslerine eşlik ettiği muhteşem manzara eşliğinde eğlenceli vakit geçirme imkanları bulunmaktadır.

Birçok Anadolu şehrinde olduğu gibi Aksaray’da da çeşitli trekking (doğa

yürüyüşü) rotaları vardır. Ihlara Vadisi, Manastır Vadisi, Harun Vadisi, Hasandağı, Güzelyurt, Selime, Yaprakhisar, Ilisu, Sivrihisar ve Bellisırma bölgeleri doğaseverler için harika bir görsel şölen sunmaktadır. Ihlara Vadisi Türkiye'nin en iyi trekking alanlarından birisi olup 14 km uzunluğundadır. Uzun veya kısa mesafeli çok sayıda doğa yürüyüşü parkuruna sahip olan vadiye yürüyenler kuş sesleri eşliğinde harika bir doğa yürüyüşü deneyimlerken vadinin her iki tarafındaki kayadan oyma mekanları ve oyma kiliseleri görebilmektedirler. Kültürel ve coğrafi olarak Kapadokya bölgesinin bir parçası olan Ihlara Vadisi ve çevresinde çok sayıda tarihi kilise, manastır ve kayadan oyma mekanlar gezilebilir, Hasandağı'nda doğa yürüyüşü ve dağ tırmanışı yapılabilir, Selime civarında peribacaları görülerek harika fotoğraflar çekilebilir.

Hasandağı 3.268 metre yüksekliğinde olup zirve tutkunu sporsever dağcılarının dikkatini çekmektedir. Amatör ve profesyonel dağcılar için uygun ve güvenli tırmanma parkurları sunan Hasandağı, dört mevsim boyunca zirve tutkunu sporcuları kendine çekmektedir. Dağın zirvesine ortalama 6 saatlik bir tırmanış ile ulaşılabilmekte ve zirvesinden Erciyes Dağı, Ekecik Dağları ve Tuz Gölü görülebilmektedir. Dağın zirvesine ulaşabilmek için teknik tırmanışa ihtiyaç yoktur. İlkbahar ve yaz mevsiminde çiçekler ile kekik kokusu sporcuların tırmanışına eşlik ederken fotoğraf sevenler için de harika fırsatlar sunmaktadır. Kayak tesisi olmasa da aralık ve nisan ayları arasında Karbeyaz Oteli ve Dağevi civarında kayak yapılabilmektedir (Eskin vd., 2017:20-23).

Hasandağı'nda dağcılık ve trekking sporları haricinde yamaç paraşütü de yapılmaktadır. Hasandağı ve çevresindeki hava şartlarının yamaç paraşütü sporuna çok uygun olması burasını ekstrem sporlar için cazibe merkezi haline getirmiştir. Burada Türkiye Hava Sporları Federasyonu'nun öncülüğünde yamaç paraşütü yarışmaları düzenlenmektedir. Bu yarışmalardan birisi de Uluslararası Hasandağı Yamaç Paraşütü Şampiyonası olup her yıl eylül ayında gerçekleştirilir. 2021 yılında Türkiye Yamaç Paraşütü Mesafe Şampiyonası Hasandağı'nda yapılmış olup yarışmaya 120 yarışmacı katılmıştır (Koçak, 2023).

Güzelyurt ve Ihlara Vadisi'nde 2016 yılında sıcak hava balon uçuşları yapılmaya başlamıştır. Bu bölge sıcak hava uçuşları için ideal bir atmosfer sunmaktadır. Balon turuna katılan ziyaretçiler Hasandağı manzarası eşliğinde Manastır Vadisi, Ihlara Vadisi ve Selime bölgesini havadan izleme imkânı bularak bölgenin muhteşem manzarasıyla büyülenmektedirler. Bugün sıcak hava balonu uçuşları çok yoğun olmasa da Aksaray'ın turizm geleceği için önemli bir potan-

siyeli barındırmaktadır.

Güzelyurt, Hasandağı, Gülağaç ve İhlara Vadisi sporseverlerin bisiklet turuna çıkararak güzel vakit geçirebileceği alanlar arasında yer almaktadır. Profesyonellerin yanında amatör bisikletçiler de bölgede bisiklet turuna katılarak tarihi ve doğal güzellikleri keşfetme imkânına sahiptir. Periyodik olarak haziran ayında Güzelyurt'ta düzenlenen bisiklet festivaline yaklaşık 300 sporcu katılım sağlamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Bisiklet Turu rotasına Aksaray'ın da dahil edilmesi şehrin bisiklet sporcuları arasında bilinirliğini artırmasına katkı sağlayacaktır.

Aksaray ilini ziyaret edecek olan turistler Sarıyahşi ilçesi sınırları içinde bulunan Hirfanlı Baraj Gölü'nde düzenlenen tekne turuna katılabilir, Tuz Gölü'nde yürüyüş yaparak harika fotoğraflar çekebilir. Yılın her mevsimi ziyaret edilebilen ve bozkırın ortasında her saat farklı bir görsel şölen sunan Tuz Gölü manzarasıyla ziyaretçileri hayran bırakmaktadır. Tuz Gölü'nün yanında Narlıgöl, İhlara Vadisi, Hasandağı, Manastır Vadisi, Aksaray Ulu Cami, Sultanhan, Güzelyurt çevresindeki tarihi kiliseler, Selime Katedrali, Güzelyurt Kilise Cami, Eğri Minare gibi doğal güzellikler ve tarihi eserler fotoğraf seven ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

7. YERALTI ŞEHİRLERİ

Aksaray'ın Gülağaç ilçesi, tarihi ve kültürel zenginliğinin yanında yeraltı şehirleriyle de yerli ve yabancı turistlerin dikkatini çekmektedir. Sönmüş yanardağ olan Hasandağ ve Melendiz Dağı'ndan çevreye yayılan lavların oluşturduğu tüfler yumuşak ve kolay oyulabilir, işlenebilir bir taş türüdür (Beekman, 1966:93). Zamanla insanlar tarafından fark edilen bu özellik sayesinde korunmak, barınmak ve hayvanların barınmasını sağlamak için kayalar oyularak çeşitli yaşam ve ibadet alanları oluşturulmuştur. Bu yaşam alanları genellikle yerin altında olduğu için 'yeraltı şehri' olarak isimlendirilmektedir.

Özellikle Erken Hristiyanlık Dönemi'nde yoğun olarak kullanılan yeraltı şehirleri birbirlerine tünel ve dehlizlerle bağlı, yükseklikleri 1 metreden 4 metreye kadar ulaşabilen onlarca oda ve bölümlerden oluşmaktadır. Bölgede bulunan yeraltı şehirleri Roma döneminde, Bizans İmparatorluğu zamanında, Anadolu Selçuklu döneminde ve Osmanlı zamanında aktif olarak kullanılmıştır. Bizans döneminde bölgede yaşayan Rumlar, güvenlik nedeniyle ve geçmişten

gelen alışkanlıkların da etkisiyle yeraltı şehirlerini kullanmışlardır (Gökcan, 2010: 32-37).

Gülağaç ve çevresinde çok sayıda yeraltı şehri bulunmasına rağmen Saratlı Kırkgöz Yeraltı Şehri ve Aziz Mercurius Yeraltı Şehri en çok dikkat çeken ve en çok ziyaret edilen yeraltı şehirlerindedir. Saratlı Kırkgöz Yeraltı Şehri Aksaray il merkezine 25 km, Nevşehir'e 50 km uzaklıktadır. Toplamda 7 katlı olduğu tahmin edilen yeraltı şehrinin 3 katı temizlenip düzenlenerek turizme açılmıştır. Yapılış tekniği ve plan özellikleriyle Bizans dönemine tarihlenen Saratlı Kırkgöz Yeraltı Şehri'nin içerisinde yaşam alanı olarak kullanılan odalar, kiler dam-ları, mutfak, ocak ve tandıra ilaveten, tuvalet, ahır ve su kuyuları bulunmakta, bu mekanlar birbirine dehlizlerle bağlanmaktadır (Turkish Museums, 2023).

Roma döneminden kalma bir yeraltı şehri olan Saratlı tehlike anında insanların sığındığı tam teşekküllü bir korunma ve yaşam alanı olmuştur. Anadolu'da yaşayan Erken Dönem Hıristiyanları Roma zulmü ve baskısından kurtulmak için Kapadokya, Gülağaç ve Ihlara bölgesine sığınmışlar; kendilerini savaştan korumak için de Saratlı benzeri yeraltı şehirleri yapmışlardır. Saratlı Yeraltı Şehri'nde dışarıdan gelebilecek düşmanların içeriye girebilmesini engellemek için içten sürgülü emniyet kapıları kullanılmış olup bu emniyet kapıları dışarıdan gelen insanların kolaylıkla anlayamayacakları şekilde, sağlam yontma değirmen taşlarından yapılmıştır (Zengin, 2020).

Kapadokya'nın batısında İpekyolu üzerinde bulunan Saratlı Kırkgöz Yeraltı Şehri'nin ışıklandırması ve çevre düzenlemesi yapılmış olup ziyaretçiler tarafından kolaylıkla gezilebilmektedir. Bir bütün halinde ve iyi korunmuş olması, kolaylıkla gezilebilmesi, Ihlara Vadisi gibi turistik bir alana yakın olması nedeniyle ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

Bölgedeki diğer önemli bir yeraltı şehri ise Saratlı Kasabasındaki Aziz Mercurius Yeraltı Şehri ve Kilisesi'dir. Yeraltı şehri, Hristiyanların baskı altında olduğu M.S. 250'li yıllarda sığınak olarak kullanılmıştır. Roma zulmünden kaçan ilk Hristiyanlar Kapadokya bölgesine sığınmışlar, tehlikeden korunmak için de yeraltı şehirlerini kullanmışlardır (Ötüken, 1990:6). Aziz Mercurius Yeraltı Şehri toplamda 7 katlı olmasına rağmen ancak 3 katı temizlenip düzenlenerek turizme kazandırılmıştır.

Aziz Mercurius Yeraltı Şehri, kilisenin yanında toplu mezarı, tandır ve ocakları, su kuyuları, sürgü taşları, güvercinlikleri ve kilerleriyle ziyaretçilerini harika bir yolculuğa çıkarıyor. İç kısımlarına dar ve engebeli koridorla ulaşılan

yeraltı şehrinde bulunan kilisenin tabanında kaya oyma toplu mezar da bulunmaktadır (Hürriyet, 2017).

Bölgedeki yeraltı şehirlerinin çoğunda kilise bulunurken Aziz Mercurius Yeraltı Şehri'ndeki kilise daha büyük olup daha çok katedrali andırmaktadır. Kilise yeraltı şehrine mistik bir atmosfer katarken kilise tabanında bulunan ve çoğu bebeklere ait kaya oyma mezarlar gizemli havasıyla insanlara farklı duygular yaşatmaktadır.

Aziz Mercurius Yeraltı Şehri ve Kilisesi'nde kiler, banyo ve tuvaletin de bulunduğu 40 oda bulunmaktadır. Bunlara ilaveten harika bir havalandırma sistemi ve kayaya oyulmuş su kuyusu da mevcuttur. Tüm geçitlerin kiliseye bağlandığı yeraltı şehrinde yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda erzak küpü ve günlük kullanım malzemeleri açığa çıkarılmıştır. Bazı duvarlarda kuğu veya ördek benzeri kabartmaların yer aldığı Aziz Mercurius Yeraltı Şehri ve Kilisesi, Kapadokya ve İhlara Vadisi bölgesinde turistlerin ilgi gösterdiği alanlar arasında yer alır (Hürriyet, 2017).

Saratlı Kırkgöz Yeraltı Şehri ile Aziz Mercurius Yeraltı Şehri ve Kilisesi haricinde bölgede çok sayıda yeraltı şehri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; bir tür kervansaray mantığında yapılan Gaziemir Yeraltı Şehri, dönemin insanının hemen her ihtiyacını karşılayabilecek kompleks bir yapıda yapılan Çukurören Yeraltı Şehri, odalarının genişliği ile dikkati çeken Gülpınar Yeraltı Şehri ile Bekarlar, Erdoğdu, Ersele ve Topakkaya Urumdüğün yeraltı şehirleridir.

8. KÜLTÜREL DEĞERLER

El sanatları, giyim kuşam nesnelere ve mutfak kültürü bir toplumun somut olmayan kültürel miras değerleri arasında yer almaktadır. El sanatı objeleri, giyim-kuşama dair nesnelere ve mutfak kültürüyle ilgili değerler aynı zamanda turizm destinasyonunun cazibesini destekleyen önemli unsurlardır. Binlerce yıllık tarihi ve kadim kültürüyle Aksaray oldukça zengin bir kültürel mirasa sahiptir.

Ahşap işçiliği ve oyma sanatı, bez bebek yapımı, patik ve yün çorap örümü, çömlekçilik ve çini sanatı, el halısı ve hasır dokumacılığı, iğne oyası yapımı, sele sepet örmeciliği, semercilik ve yorgancılık Aksaray'da öne çıkan el sanatları arasında yer almaktadır (AHİKA, 2016:59).

Orta Asya'dan Anadolu'ya, Anadolu'da Beylikler döneminden günümüze

Ahşap işçiliği ve oyma sanatı Türklerin yaşam ve sanat kültürünün önemli bir parçası olagelmıştır. Zamanla değişen ve gelişen ahşap işçiliği ve oymacılık tabak, kaşık ve basit el aletlerinin yapımının yanında cami ve medrese gibi mimari yapıların süslenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Anadolu’da künde-kârî tekniği oldukça gelişmiş olup bunun en iyi örneklerinden birisi de Aksaray Ulu Cami’nin minberidir. Künde-kârî tekniğiyle abanoz ağacından yapılmış olan minber, bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Sedef kakma ve kabartmanın en iyi örneklerinin görüldüğü şaheser Selçuklu dönemi ahşap işçiliğinin en iyi örneklerindedir (Kurtbil, 2012:83-84).

Aksaray’da dikkat çeken diğer el sanatları; iğne oyası, bez bebek yapımı, patik ve yün çorap örücülüğüdür. Çorap ve patik örümü Anadolu el sanatları kültürünün önemli bir parçası olup bugün Aksaray ve köylerinde bu gelenek devam etmektedir. Günümüzde patik örücülüğü çorap örücülüğünden daha yaygındır. Evlenecek kız çeyizlerini süsleyen çeşit çeşit iğne oyaları ve rengarenk patikler örme yün çoraba göre daha fazla ilgi görmektedir. El örgüsü patik ve çoraplarda en çok rastlanan motifler uğur böceği, kelebek, lale, pıtrak ve suyolu, kilim motifleri, baklava deseni, örümcek ve göz deseni ile çeşitli çiçek desenleridir (Karatay ve Oyman, 2017:106).

Aksaray’a gelen turistlerin ilgisini çeken el sanatlarından birisi de Gülağaç ilçesi Saratlı beldesinde yapılan bez bebeklerdir. Hikayesi 7-8 yıl önce başlayan kitre bebekler ‘Kapadokya Barbisi’ olarak da bilinmekte ve bölgede yaşayan kadınlara gelir kapısı olmaktadır. Kadınlar eskiyen yöresel kıyafetleri kesip biçerek gazoz kapağı, tel ve koyun yünü kullanarak bez bebek üretmekte ve bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlere satışını yapmaktadırlar. El yapımı olarak üretilen bez bebekler aile ekonomisine katkı sağlarken diğer taraftan da eskiyen elbise kumaşlarının geri dönüşümüne katkıda bulunmaktadır (Altuntaş, 2022).

Halı dokumacılığı da Aksaray’ın öne çıkan el sanatları arasında yer almaktadır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde Aksaray genelinde yaygın olarak dokunan Aksaray halıları bugün sadece köylerde dokunmaktadır. Aksaray halılarının Konya ve Kırşehir halılarından etkilendiği görülür. Geleneksel kök boyasıyla el işi olarak dokunan Aksaray halıları bugün özellikle Taşpınar, Kutluköy, Yeşilova ve civar köylerde yoğun olarak görülmektedir (Deniz, 1998:102). Aksaray halıları bugün ‘Taşpınar halısı’ olarak bilinmektedir. Taşpınar halılarında yıldız, koç boynuzu, yaprak, sekizgen, göz, pıtrak, hatai ve penç gibi geometrik ve bitkisel motiflerin kullanımı yaygındır (Kılıç Karatay, 2021:8).

Giyim kuşam kültürünün önemli bir yansıması olan giysi ve takılar bir toplumun maddi kültür unsurları arasında sayılabilir. Kıyafet ve takılar insanoğlunun kadim örtünme ve güzel görünme dürtüsünün bir yansıması olduğu kadar aynı zamanda toplumdaki cinsiyet ve sosyal statüsünün de bir göstergesidir. Aksaray ilinin yöresel kıyafetleri incelendiğinde Aksaray kadınının günlük kıyafetleriyle nişan, düğün ve bayram gibi özel günlerde kullandığı kıyafetlerin farklılık gösterdiği görülür. Günlük kıyafetler daha basit ve sade iken özel günlerde kullandığı kıyafetler daha süslü ve işlemelidir (Türkiye Kültür Portalı, 2023).

Aksaray'ın geleneksel kıyafet kültüründe erkeklerin başlarına fes, şapka ve fötr şapka taktıkları görülürken kadınların çoğunlukla fes ve yazma giydiği görülmüştür. Fesi süslemek için altın, gümüş paralar ile yemeni kullanılırdı (Türkiye Kültür Portalı, 2021).

Aksaray'da hem kadınlar hem de erkekler tarafından yaygın kullanılan geleneksel kıyafetlerden birisi de şalvardır. Bugün dahi kırsal kesimde kadınların şalvar kullandığı görülürken erkeklerde şalvarın artık sadece bazı yaşlılar tarafından tercih edildiği görülür. Kadınların kullandığı şalvar ile erkeklerin kullandığı şalvarlar kumaş ve renk olarak oldukça farklıdır. Kadınların şalvarı daha çok basma ve pazen gibi renkli kumaşlardan oluşurken erkeklerin şalvarları daha çok siyah ve sade tonlardan oluşur (Oyman, 2021).

Aksaray'ın geleneksel kıyafetleri olarak İç Anadolu'nun genelinde olduğu gibi yelek, cepken (salta), hırka, entari, şal (bel kuşağı), dizlik yaygın kullanılan kıyafetlerdir. Ayakta ise çorap ve patik, çarık, yemeni, mes ve lastik papuç giyilirdi. Takı ve aksesuar olarak erkeklerde köstekli saat, hamaylı ve silahlık görülürken kadınlarda beşibiryerde, genellikle gümüşten bilezik, yüzük, gümüş tokalı takılar ve örme boncuk kemerler kullanılırdı (Oyman, 2021).

Aksaray mutfak kültürü incelendiğinde küçük farklar olsa da genel olarak İç Anadolu Bölgesi mutfak kültürü ile çok benzerlik gösterdiği görülür. Aksaray mutfak kültürünü oluşturan yemek türleri çorbalar, sebzeli ve sulu yemekler, et ve ot yemekleri, hamur işleri, pilavlar, sarma ve dolmalar, et ve süt ürünleri, kurutulmuş ürünler, pekmez ve reçeller, tatlılar, hoşaf, sirke ve turşulardan oluşmaktadır (Erol, 2018:56-61).

Aksaray mutfağı ülke genelinde ön plana çıkacak üne sahip olmasa da yemek çeşitliliğinde oldukça zengin olduğu görülmektedir. Yöresel lezzetler olarak et yemeklerinde 'Aksaray Tava', 'Tavuk Dolma' ve 'Sulu Köfte' öne çıkarken sebze yemeklerinde 'Kabak', 'Soğan' ve 'Bamya' yemeklerinin ön plana çıktığı gö-

rülür. ‘Sıkma’, ‘Mantı’, ‘Su Böreği’ ve ‘Kapak Böreği’ yaygın kullanılan hamur işleri olarak öne çıkarırken ağırlıklı olarak unlu tatlıların yapıldığı ve pekmezli tatlandırıcı olarak yaygın kullanıldığı görülmektedir. ‘Pelte’, ‘Pelize’, ‘Aside’, ‘Sarığ Burma’, ‘İncelek’ ve ‘Sini’ yörede yaygın olarak yapılan tatlılar arasında yer almaktadır (Doğan, 2019:1975).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Aksaray’ın ekonomisi önemli ölçüde tarım ve hayvancılık ekseninde etrafında gelişmesine rağmen son yıllarda sanayi sektörünün de hızla geliştiği görülmektedir. Tarım ve sanayinin yanında turizm sektörü Aksaray ilinde gelişen diğer önemli sektörlerden birisidir. İhlara Vadisi ve bölgede bulunan tarihi kiliseler, müzeler ve ören yerleri, tarihi ve mimari eserler, sportif imkanlar, yeraltı şehirleri ve yörenin kültürel değerleri Aksaray’da turizmin gelişimini sağlayan ve geliştiren önemli faktörler arasında yer almaktadır. Aksaray şehrinin binlerce yıl öncesine uzanan tarihi, kadim kültür ve gelenekleri, tarihi ve mimari yapıları, doğal güzellikleri şehrin çekiciliğini artırmakta ve turizmin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Aksaray’da turistlerin ilgisini çekebilecek çok sayıda turistik değer olmasına rağmen bunlar arasında en çok öne çıkanlardan birisi İhlara Vadisi’dir. 14 kilometrelik bir uzunluğa sahip olan İhlara Vadisi tarihi, doğal ve kültürel güzellikleriyle açık hava müzesi gibidir. Hristiyanlığın gelişim döneminde önemli bir dini merkez konumunda olan İhlara Vadisi, Hristiyanlık tarihi açısından ayrı bir öneme sahip olup vadi içinde çok sayıda tarihi kilise ve manastır bulunmaktadır (Yıldız ve Derman, 2018: 232). Yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken İhlara Vadisi’ne 2023 yılında 1 milyon 500 bin ziyaretçi gelmesi beklenmektedir. (Ulukaya, 2023).

İhlara Vadisi, Bellisırma ve Selime’nin de içinde bulunduğu Güzelyurt ilçesi Kapadokya’nın önemli bir parçası olup yer şekilleri, doğal güzellikleri, yeraltı şehirleri, tarihi kiliseleri ile tipik Kapadokya özelliklerini yansıtmaktadır. Güzelyurt ve çevresi, coğrafi özellik ve kültürel öğeler olarak da Kapadokya ile ortak özelliklere sahiptir. Güzelyurt ve çevresindeki turizm bölgeleri Nevşehir’de bulunan ve peribacalarının bulunduğu Kayalık Kapadokya’nın çektiği turist sayısının oldukça gerisinde kalmaktadır. Güzelyurt odağındaki bölgeye gelen

turistlerin sayısını artırabilmek için planlı ve etkin tanıtım önemlidir.

Aksaray Ziga, Narlıgöl ve Ilısu gibi termal kaynaklara sahiptir. Bu kaplıca alanları termal turizm potansiyeline sahip olsa da altyapı ve üst yapı yetersizlikleri nedeniyle beklenen ilgiyi görmemektedir. Bölgede yer alan termal kaynaklar yoğunluklu olarak yöre insanı tarafından kullanılmaktadır. Altyapı ve üst yapı eksiklerinin giderilmesi ve etkin bir tanıtım ile ziyaretçilerin ilgisini çekmek mümkün olacaktır.

Turizm, Aksaray için potansiyel arz eden sektörlerden birisi olup şehri ziyaret eden turist sayısı her geçen gün artmaktadır. Buna rağmen sektörün karşılaştığı önemli sorunlar da mevcuttur. Geniş kitleleri cezbedecek turistik ürünlerin kısıtlılığı, tanıtım eksikliği, turizmden elde edilen gelirin geniş kitlelere yayılmaması, hizmet kalitesinin beklenen düzeyde olmaması, sektörde yetişmiş işgücü eksikliği turizm sektöründe karşılaşılan temel sorunlar arasında yer almaktadır. Aksaray'da turizm faaliyetlerinde beklenen gelişmenin sağlanabilmesi için turistik ürünlerde çeşitliliğin sağlanabilmesi, sektörde üretilen katma değer artırılması ve elde edilen gelirlerin tabana yayılması önem arz etmektedir (AHİKA, 2016: 90-99).

Aksaray'da potansiyel arz eden birçok turistik ürün olsa da ana çekim noktası Ihlara Vadisi ve Güzelyurt bölgesindeki yeraltı şehri, tarihi kilise ve ören yerleridir. Atlı tur, bisiklet turu, dağcılık, foto safari, trekking, tekne turu, yamaç paraşütü gibi sportif aktivite imkânlarının yanında zengin sayılabilecek bir yöre mutfağı olmasına rağmen bu turistik kaynaklar geniş turist kitlelerini harekete geçirmek için yeterli olamamaktadır. Örneğin çok çeşitli yemeklere sahip bir mutfak kültürü olmasına rağmen Hatay ve Gaziantep gibi il sınırlarını aşan bir üne sahip değildir. Bu nedenle Aksaray'da turizm sektörünün ana gelişme eksenini olan Ihlara Vadisi ve yakın çevresi ana cazibe noktası olarak ele alınmalı, diğer turistik ürünler bu eksen çerçevesinde değerlendirilmeli ve geliştirilmelidir.

Destinasyon bir bütün olarak ele alınmalı, temel cazibe noktaları ve yardımcı unsurlar doğru tespit edilmelidir. Ihlara Vadisi ve Güzelyurt bölgesi Aksaray'daki turizm hareketinin ana cazibe noktaları konumundadır. Halihazırda Gülağaç ilçesi ve Ihlara Vadisi çok sayıda yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir. Bölgeyi günübirlik ziyaret eden turistlerin konaklamalarını sağlayacak, konaklayan turistlerin de geceleme sayısını artıracak planlama ve tanıtım faaliyetleri yapılmalıdır. Tanıtımlarda Aksaray'ın Kapadokya Bölgesi'nin küçük ve alt ziyaret noktası olarak konumlandırılmasının önüne

geçilmeli, en az iki-üç gün konaklama yapılabilecek önemli bir destinasyon olarak konumlandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, E. (2022). *Kapadokya Barbiesi' Kadınların Umudu Oldu*. <https://www.dha.com.tr/gundem/kapadokya-barbiesi-kadinlarin-umudu-oldu-1855612>. (Erişim Tarihi: 22.10.2022).
- Arkeofili (2022, 18 Ocak). *Türkiye'deki Müze ve Örenyeri 2021 Ziyaretçi Sayıları Açıklandı*. <https://arkeofili.com/turkiyedeki-muze-ve-orenyeri-2021-ziyaretci-sayilari-aciklandi>. (Erişim Tarihi: 25.05.2022).
- Beekman, P. H. (1966). Hasan Dağı-Melendiz Dağı Bölgesinde Pliosen ve Kuaterner Volkanizma Faaliyetleri. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 66(66), 88-103. <https://dergipark.org.tr/pub/bulletinofmre/issue/3892/51964>.
- Boyar, H. (2006). *Bilgi Toplumu Oluşumu ve Küreselleşmenin Kentsel Mekâna Etkilerinde Müzeler Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara.
- Çelebioğlu, B., Tuncer, Ö. F., ve Ağaryılmaz, İ. (2008). Aksaray Güzelyurt'ta Büyük Kilise Camii (Hagios Gregorios Theologos Kilisesi). *Sigma*, (1), 113-119.
- Demirtaş, İ. (2015). *Kaymaklı Yeraltı Şehri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Deniz, B. (1998). Geçmişte ve Günümüzde Aksaray Halıları- I (Eski Aksaray Halıları). *Arış Dergisi*, (4), 90-103. DOI: 10.34242/akmbaris.2019.116.
- Doğan, S. (2019). Turizm Haftası Etkinlikleri Kapsamında Yöresel Yemek Yarışmaları: Aksaray Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(3), 1958-1982. DOI: 10.21325/jotags.2019.457.
- Dursun, Z. Ş. (2021). *Aksaray İlinin Alternatif Turizm Destinasyon İmajının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Emekli, G. (2005). Avrupa Birliği'nde Turizm Politikaları ve Türkiye'de Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, (14), 99-107.
- Er, F. (2022). *TR71 Bölgesi Sektörel Rekabet Edebilirlik Analizi*. Nevşehir: Ahiler Kalkınma Ajansı.

- Erol, H. (2018). *Aksaray MutfaK Kültürü ve Yöresel Yemekleri*, Kültür Yayınları Serisi 16, Aksaray: Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Eskin, B., Tuncer, M., ve Demirçivi, B. M. (2017). Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Ekolojik Turizm: Hasan Dağı Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 15-26.
- Genç, D. (2023). *Antalya ve Muğla'ya 2022'de 16 Milyonun Üzerinde Turist Geldi*. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/antalya-ve-muglaya-2022de-16-milyonun-uzerinde-turist-geldi/2780195#:~:text=Antalya%20ve%20Mu%C4%9Fla%2C%20sahil-leri%2C%20iklimi,bin%20593%20yabanc%C4%B1%20turist%20geldi.> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- Gökcan, F. S. (2010). *Gülşehir Karşı Kilise (St. Jean Kilisesi) İkonografisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir Nisan 2010.
- Görür, M. (2007). *Anadolu Selçuklu Donemi Kervansarayları Kataloğu*. H. Acun (Ed.), Anadolu Selçuklu Donemi Kervansarayları içinde (ss.473-529). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gözcü, A. (2008). *Tarih Yaşanmış Hayattır- Şerafettin Turan ile Söyleşi*. İzmir: Şenocak Yayınları.
- Habertürk (2019, 05 Kasım). *Somuncu Baba'nın minyatür müzesini yılda 500 bin turist ziyaret ediyor*. <https://www.haberturk.com/aksaray-haberleri/73159789-somuncu-babanin-minyatur-muzesini-yilda-500-bin-turist-ziyaret-ediyor>.
- Hürriyet (2017, 20 Eylül). *Türkiye'nin en gizemli yeri: Aziz Mercurius Yeraltı Şehri*. <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/turkiyenin-en-gizemli-yeri-aziz-mercurius-yeralti-sehri-40582500>.
- Karadavut, Z. (2021a). *Aşıklı Höyük'te 9 Bin 500 Yıllık, Beyin Ameliyatlı Kafatası Bulunan Kadın 'Canlandırılacak'*. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/asikli-hoyukte-9-bin-500-yillik-beyin-ameliyatli-kafatasi-bulunan-kadin-canlandirilacak/2345496>. (Erişim Tarihi: 25.08.2021).
- Karadavut, Z. (2021b). *Açık Hava Müzesini Andıran Manastır Vadisi Ziyaretçilerini Tarihte Yolculuğa Çıkıyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/acik-hava-muzesini-andiran-manastir-vadisi-ziyaretci-lerini-tarihte-yolculuga-cikariyor/2263569> (Erişim Tarihi: 02.12.2022).
- Karadavut, Z. (2022a). *Ihlara Vadisi'nin 'kesin korunacak hassas alan' ilan edilmesi sevinçle karşılandı*. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/ihlara-vadisinin-kesin-korun>

- cak-hassas-alan-ilan-edilmesi-sevinc le-karsilandi/ (Erişim Tarihi: 23.11.2022).
- Karadavut, Z. (2022b). *Mumyalarıyla Ünlü Aksaray Müzesi'ni Yılda 15 Bin Kişi Ziyaret Ediyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/mumyalarıyla-unlu-aksaray-muzesini-yilda-15-bin-kisi-ziyaret-ediyor/> 2634680. (Erişim Tarihi:08.03.2023).
- Karatay, S. K. ve Oyman, N. R. (2017). Aksaray İlinde Çorap ve Patik Örucülüğü. *Journal of Awareness*, 2 (3S), 103-116. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joa/issue/31802/348670>.
- Kaymaz, Ş. (2018). Unutulmaya Yüz Tutmuş Yöresel Öğelerin Kültür Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi: Denizli İlinin Kültür Öğeleri Örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 134-149. DOI: 10.32572/guntad.345091.
- Kılıç Karatay, S. (2021). Aksaray Yöresi Halı, Kilim, Çorap ve Patik Örneklerinde Kullanılan Geleneksel Motifler. *Sanat ve İkonografi Dergisi*, (1), 7-18.
- Koçak, A. (2023). *Türkiye Yamaç Paraşütü Mesafe Şampiyonası Aksaray'da Başladı*. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkiye-yamac-parasutu-mesafe-sampiyonasi-aksarayda-basladi>. (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- Korkmaz, Ö. (2017). Kültür Turizminde Müzelerin Yeri: Baksı Müzesi ve Bayburt Ekonomisine Etkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 12(45), 32-47. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jyasar/issue/31219/339655>.
- Kozak, M. ve Bahar, O. (2012). *Turizm ve Rekabet*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kurtbil, H. Z. (2012). "Ulucami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt:42, 83-84. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutlu, İ. (2012). Aksaray Zinciriye Medresesi. *Dini Araştırmalar*, 15(41), 197-216.
- Kuzuoğlu, R. (2015). Acemhöyük'ten Eski Asur Dönemi'ne Ait İki Çivi Yazılı Belge. *Höyük*, (8), 1-15. DOI:10.37879/hoyuk.2015.01.
- Oyman, N. R. (2021, 23 Mart). *Aksaray Yöresel Kıyafetleri*. E-Aksaray Ansiklopedisi, Aksaray Üniversitesi. <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/03/23/aksaray-yoresel-kiyafetleri/>.
- Ötügen, S. Y. (1990). *Ihlara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Teksöz, D. ve Omacan, S. (2010). Yaşayan Geçmiş: Aşıklı Höyük. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (8), 215-228.
- Roney, S. A. (2011). *Turizm: Bir Sistemin Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şahin, H. (1989). "Somuncu Baba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 37,

- 377-378. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- T.C. Ahiler Kalkınma Ajansı (AHİKA). (2016). *TR71 Düzey 2 Bölgesi, Bölge Planı 2014-2023*, Nevşehir.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB). (1993). *Turizm İstatistikleri Bülteni 1993*, Ankara.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB). (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013*, Ankara.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB). (2022). *Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri*. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9669/ktkgb-ve-turizm-merkezleri.html>. (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB). (2023, 25 Haziran). *Aksaray Müzesi*. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44057/aksaray-muze-mudurlugu.html>. (Erişim Tarihi: 25.06.2023).
- Ter, Ü. ve Erdoğan, E. (2022). *Change and Continuity in Traditional Environments: Case of Güzelyurt (gelveri-kalvari)-Turkey*. <https://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB17905.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.12.2022).
- The World Tourism Organization (UNWTO). (2022). *Global and Regional Tourism Performance*. <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>. (Erişim Tarihi: 02.11.2022).
- Turkish Museums (2023). *Aksaray Saratlı Kırkgöz Yeraltı Şehri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://turkishmuseums.com/museum/detail/22325-aksaray-saratli-kirkgoz-yeralti-sehri/22325/1>. (Erişim Tarihi: 25.06.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023), Çıkış Yapan Ziyaretçi İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>. (Erişim Tarihi: 02.03.2023).
- Türkiye Kültür Portalı (2021, 30 Kasım). *Aksaray Yöresel Giyimi / Erkek Giysileri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aksaray/kulturatlasi/erkek-giysileri>. (Erişim Tarihi: 13.04.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2022, 10 Nisan). *Kilise Cami (Aziz Gregorius Kilisesi) – Aksaray*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aksaray/gezilecekyer/kilise-cami-aziz-gregorius-kilisesi>. (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2023, 1 Ocak). *Aksaray Geleneksel Kadın Giysileri – Aksaray*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aksaray/>

- kulturatlası/kadin-giyisileri. (Erişim Tarihi: 01.01.2023).
- Uluçam, A. (2009). “Sultan Hanı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 7, 503-504. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ulukaya, A. E. (2023, 11 Mayıs). *Ihlara Vadisi'nin ziyaretçi sayısı karşılama merkeziyle artırılacak*, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/ihlara-vadisinin-ziyaretci-sayisi-karsilama-merkeziyle-artirilacak/2894632>. (Erişim Tarihi: 05.05.2023).
- Yıldız, S. ve Derman, E. (2018). Kapadokya'daki Bizans Eserlerinin Turizm İçindeki Yeri: Ihlara Vadisi Örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 4(18), 230-238.
- Zengin, E. (2020). *Saratlı Yeraltı Şehirleri*. <https://erdemzengin.com.tr/index.php/2020/06/24/saratli-yeralti-sehirleri/>. (Erişim Tarihi: 3.09.2020).

8. BÖLÜM

YENİLENEMEYEN ENERJİ KAYNAKLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA

Khalil Mhimd IBRAHİM
Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
khalilebrahim@hotmail.com
ORCID: 0009-0002-5374-6378

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
hmpaksoy@yahoo.com
ORCID:0000-0001-7975-1795

GİRİŞ

Günümüzün en önemli konularından olan enerji kaynaklarının kullanım şekilleri tüm dünya da üzerinde durulmuş ve durulmaya devam edecektir (Pelc ve Fujita, 2002: 471). Dünya da fosil yakıtların kullanım oranı yüksek düzeyde olmasına rağmen artık birçok devlet tarafından bu yakıtların çevreye zarar verdiği ve günün birinde bitecek olduğu bilinmektedir. Fosil yakıtların bitecek olması enerjiye olan ihtiyaç ile ters orantılı seyir etmektedir. Bilinmektedir ki küreselleşme ile birlikte enerjiye olan ihtiyaç durağansız artış gösterirken fosil yakıtlardan olan kömür, petrol ve doğalgaz ise zaman içerisinde tükenecektir.

1. ENERJİ KAVRAMI

“Enerji medeniyetin yakıtıdır” (Lüdeke- Freund ve Opel, 2014: 429). Eski Yunan’da “işe dönüştürülen şey” (Pekmezci, 2020: 7) anlamında kullanılan enerji kavramı temel de yunanca “en” ve “ergon” sözcüklerinin birleşmesi ile elde edilen “energeia” sözünden gelmektedir (Adıyaman, 2012: 6). Dolayısı ile “iş” ve “enerji” anlamdaş olarak kullanılmaktadır (Lüdeke- Freund ve Opel, 2014: 432).

Enerji, “bir sistemin kendisi dışında etkinlik üretme yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Şengelen, 2016:4). Yine enerji, “maddenin sahip olduğu iş yapabilme gücü ya da kapasite” olarak da tanımlanmaktadır. Enerji birimi uluslararası birimler sisteminde “Joule” dur ve bu birim İngiliz fizikçi olan James Prescott Joule’un adından alınmıştır (Ciylan, 2009: 4). Enerji, yaşam kalitemizi sağlamak ve ekonomimizin diğer tüm unsurlarını desteklemek için toplumumuz için gereklidir. Bireyler yemek yerken, hareket ederken, konuşurken bile enerji kullanmaktadır. Bununla birlikte ihtiyaçlarımız doğrultusunda edindiğimiz malzeme ve araçların üretiminde de enerji bulunmaktadır. Aslında enerji, insan yaşamının daha kaliteli olması ve toplumsal gelişmişlik için gereklidir ve her dönemde enerjiye gereksinim duyulmuştur (Bull, 2001: 1216; Mirza vd., 2007: 1989).

2. YENİLENEMEYEN ENERJİ KAYNAKLARI

Yenilenemeyen enerji kaynakları doğa da var olan kendi kendini sürekli yenileyemeyen ve kullanımının çok olmasına da bağlı olarak yakın bir gelecekte tükenebileceği tahmin edilen enerji kaynakları olarak ifade edilmektedir (Koç vd., 2013: 33). Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artış göstermesine rağmen yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı devam etmektedir (Demirarslan ve Kaya, 2017: 23).

Fosil kaynaklı olan yenilenemez enerji kaynaklarının ise petrol, kömür ve doğal gaz olduğu (Korkmaz ve Develi, 2012: 2; Adaçay, 2014: 89) ve bu enerji kaynakları dünya enerji arzının asıl kaynakları olarak görülmektedir. Enerji talebinin gelecek yıllarda da devam edeceği ve 2030 yılında talep edilen enerjinin yaklaşık olarak %84’ünü fosil yakıtlardan karşılanacağı öngörülmektedir (Shafiee ve Topal, 2009: 181).

2.1. Kömür

Kömür, “çoğunlukla karbon, hidrojen ve oksijenden oluşan az miktarda kü-kürt ve nitrojen içeren, kimyasal ve fiziksel olarak farklı yapıya sahip bir maden ve kayaç” olarak ifade edilmektedir (Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü, 2020: 1). Yenilenemeyen kaynaklar içerisinde zengin bir enerji kaynağı olarak görülen kömürün (Lin ve Liu, 2010: 512) çevreye ve insan sağlığına olumsuz etkileri bulunmaktadır (Yağüe vd., 2018: 2). Ancak yine de 2042 yılından sonra fosil yakıt olarak sadece kömürün var olacağı tahmin edilmektedir (Shafiee ve Topal, 2009: 181).

Sosyo-ekonomik anlamda kalkınabilmek için enerjiye ihtiyaç vardır (Özsoy ve Dinç, 2016: 13). Bilinmektedir ki enerji kaynaklarının kullanımının artması o ülkelerin gelişmeleri ile ilgili olduğu, yani ülkelerin enerjiye ihtiyaç duyma oranları ile gelişmişlik düzeylerinin doğru orantılı olduğu tespit edilmektedir (Sevim ve Karaman, 2019: 98; Adaçay, 2014: 87).

İşletilebilir kömür rezervi dünya da toplam 1,07 trilyon tondur. Bu rezervlerin %70’i antrasit ve bitümlü kömür, %30’u da alt bitümlü kömür ve linyit şeklindedir (Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü, 2020). Kovid-19 salgını tüm dünya ülkelerinde sağlık sisteminde sıkıntılara neden olurken bir yandan da yaşanan kısıtlamalar birçok ülkenin ekonomik durumunu da olumsuz yönden etkilemektedir. Yaşanan bu durumlar kömür talebini de etkileyerek 2020 yılında 2. Dünya Savaşı’ndan bugüne önemli düşüş yaşanarak kömür talebi %4 azalmıştır (<https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021/coal>).

Kömür rezervlerine dünya üzerinde en çok sahip ülke %23 ile ABD, ikinci sırada %15 Rusya, üçüncü sırada %14 ile Avusturalya olduğu tespit edilmiştir. Üretimi ve tüketimi hem kolay olan hem de güvenilir yenilenemez enerji kaynağı olan kömür tüm dünyada yaygın şekilde kullanılmaktadır (Bayraç, 2009: 117).

2.2. Petrol

“Petrol, nefit ya da yer yağı, hidrokarbonlardan oluşmuş, sudan yoğun kıvamda, koyu renkli, arıtılmamış, kendisine özgü kokusu olan, yer altından çıkarılmış doğal yanıcı mineral yağı”dır. 1859 yılında ABD’nin Pennsylvania eyaletinde ticaret amaçlı kullanılmaya başlayan petrol hâkimiyeti, 2. Dünya savaşı

sonrasında Ortadoğu'nun petrol bakımından zenginliği keşfedilse de hâkimiyet batılı devletlerin elinde olmaya devam etmiştir. 1960 yılında kurulan OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) batılı petrol şirketlerine karşı ilk girişim olarak kurulmuştur (Özel, 2003: 3-4). Petrol tüm dünyada kullanım ağı açısından geniş yer almaktadır. Sanayide, ulaşımda, elektrik üretiminde ve daha birçok alanda kullanılan petrolün (Gökçe, 2014: 144) en fazla kullanıldığı alan ise taşıma sektörü olarak tespit edilmiştir (Çepik, 2015: 104). Ülkelerin sahip oldukları petrol rezervlerine baktığımızda 2012 yılına kadar Suudi Arabistan birinci sırada iken, Venezuela'da keşfedilen yeni kaynaklar ile 2013 yılından sonra Suudi Arabistan yerine Venezuela geçmiş ve dünyanın en fazla petrol rezerv sahibi ülke olmuştur (<https://www.enerjiatlası.com/>).

Petrol rezervlerinin ömrü, “mevcut teknolojilerle ekonomik olarak üretilebilen ispatlanmış rezervlerin, mevcut üretime bölünmesiyle (Rezerv/Üretim) elde edilen bir değer” olarak ifade edilmektedir (TPAO, 2020: 9). Petrol rezervlerinin ömrü çıkarılan rezervden farklı olarak, 2019 yılı dünyadaki ham petrol rezervi 1,73 trilyon varil iken, 2019 yılı rezerv ömrü 50 yıl olarak tespit edilmiştir. Petrol rezerv dağılımında ilk sırada Orta Doğu ilk sırada iken, rezerv ömrü bakımından Orta ve Güney Amerika ilk sıradadır (TPAO, 2020: 9).

2.3. Doğalgaz

Bir diğer yenilenemez enerji kaynağı da doğalgazdır. Doğal gaz, “organik maddelerin yeryüzünün alt katmanlarında milyonlarca yıl süren doğal dönüşümü sonucunda basınç ve ısı altında değişikliğe uğrayıp bugünkü durumlarına gelmeleri ile oluşmuş” yenilenemeyen enerji kaynağı olan bu enerji kaynağı aynı zamanda temiz ve çevreyi kirletmeyen bir yakıttır (Avcı, 2009: 54). Yine doğalgaz “%95 metan, az miktarda da etan, propan atom, bütan ve karbondioksitten oluşan renksiz, kokusuz ve havadan hafif bir gaz”dır (Vefa Doğan, 2009: 4). Yaşanan petrol krizleri nedeniyle yeni enerji kaynağı arayışına giren dünya 1973 yılı sonrasında doğalgazı bulmuştur (Yıldız, 2006: 20). Doğalgaz tarihsel olarak gübre üreticileri ve enerji santralleri kullananlara ilk olarak sunulmuş enerji kaynağıdır (Corbeau, 2010: 9). Günümüzde ısıtma ve elektrik açısından da kullanılmaya başlaması ile önemi artış göstermiş olan doğalgaz daha birçok sektörde tüketilmektedir (Sarıbaş, 2015: 33). Tüketim oranının artması ile birlikte ülkeler daha fazla rezerv keşfetmeye çalışmaktadırlar. Bazı yıllar düşüş

bazı yıllar artış yaşansa da tüm dünya potansiyel olarak kaynakları keşfedip kullanmak için gereken çalışmaları yürütmektedirler. Bu keşifleri yıllar ile ifade etmeye çalıştığımızda, doğalgaz ve petrol keşfi 2019 yılında 60-40 iken, bu oran 2020 yılında 63-37 olarak tespit edilmiştir (TPAO, 2020: 19). 2019 yılı en fazla doğalgaz rezervi bakımından ilk sırada yer alan ülke 38 trilyon m3 ile Rusya'dır. İkinci sırada 32 trilyon m3 ile İran bulunmaktadır.

Son yıllarda önemi artan doğalgazın günün birinde bitecek olması nedeniyle rezervlerinde ömürleri bulunmaktadır (Uslu, Sözen ve Çelik, 2007: 94). 2019 yılında var olan doğalgaz rezervi 198,8 trilyon m3 iken rezervin ömrü ise 49,8 yıl olarak hesaplanmaktadır (TPAO, 2020: 20). Dolayısı ile ne kadar yüksek rezerve sahip olunursa olunsun rezervin ömrü bir gün bitecektir. Bölgeler açısından bakıldığında 2019 yılında dünya doğalgaz rezerv ömrü 109 yıl ile Orta Doğu olarak tespit edilmiştir (TPAO, 2020: 20).

KAYNAKÇA

- Adıyaman, Ç. (2012). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikaları (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Adaçay, F. R. (2014). Türkiye İçin Enerji ve Kalkınmada Perspektifler. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 87-103.
- Avcı, Ö. (2009). Türkiye-Avrupa Birliği Enerji Üretim ve Tüketiminin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi), Yök Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından Erişildi. (Tez No: 244292).
- Bayraç, H. N. (2009). Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), 115-142.
- Bull, S. R. (2001). Renewable Energy Today and Tomorrow. Proceedings Of The Ieee, 89(8), 1216-1226.
- Çepik, B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Politikaları (Doktora Tezi), Yök Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından Erişildi (Tez No:399753).
- Ciylan, B. (2009). Termoelektrik Modüller İçin Mikrodenetleyici Kontrollü Yeni Bir Test Sisteminin Tasarımı ve Gerçekleştirilmesi (Doktora Tezi), Yök Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından Erişildi (Tez No: 245587).

Corbeau, A. S. (2010). Natural Gas In India.

Demirarslan, K. O. & Kaya, A. (2017). Kömür Madenciliği Kaynaklı Hava Kirliliği: Partikül Madde ve Metan Emisyonları Üzerine Literatür Araştırması. Bilimsel Madencilik Dergisi, 56(1), 23-31.

IEA, Kömür, Erişim Adresi: <https://www.iea.org/fuels-and-technologies/coal>

Enerji Atlası (2021). Ülkelere Göre Petrol Rezervi, Erişim Adresi: <https://www.enerjiatlas.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>.

Gökçe, C. (2015). Önemli Bir Enerji Girdisi Olan Petrolün Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 143-154.

Koç, E., & Şenel, M. C. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme. Mühendis ve Makina, 54(639), 32-44.

Korkmaz, Ö. & Develi, A. (2012). Türkiye’de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Gsyih) Arasındaki İlişki. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(2), 1-25.

Lin, B. Q. & Liu, J. H. (2010). Estimating Coal Production Peak And Trends Of Coal Imports In China. Energy Policy, 38(1), 512-519.

Lüdeke-Freund, F., & Opel, O. (2014). Energie. In Nachhaltigkeitswissenschaften (Pp. 429-453). Springer Spektrum, Berlin, Heidelberg.

Mirza, U. K., Ahmad, N., & Majeed, T. (2008). An Overview Of Biomass Energy Utilization In Pakistan. Renewable And Sustainable Energy Reviews, 12(7), 1988-1996.

Özel, P. (2003). Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. DPT.

Özsoy, C. E. & Dinç, A. (2016). Türkiye’nin Fosil Enerji Kaynaklı Sorunlarına Düşük Karbonlu Bir Çözüm: Yeşil Ekonomi. Econworld2016@ Imperialcollege Proceedings, 1-15.

Pelc, R. & Fujita, R. M. (2002). Renewable energy from the ocean. Marine Policy, 26(6), 471-479.

Sarıbaşı, E. (2015). Türkiye’deki Enerji Kaynakları ve İzlenen Enerji Politikaları (Yüksek Lisans Tezi), Yök Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından Erişildi. (Tez No: 392387).

Şengelen, H. (2016). Yenilenebilir Enerji Kaynakları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi İle İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), Yök Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından Erişildi. (Tez No: 451503).

- Sevim, U. & Karaman, G. Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Yatırımları ve Finansman Yöntemleri: Geçmişten Günümüze Eğilimlerin İncelenmesi. *Asya Studies*, 2(8), 97-109.
- Shafiee, S., & Topal, E. (2009). When Will Fossil Fuel Reserves Be Diminished?. *Energy Policy*, 37(1), 181-189.
- Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü, 2020 Yılı Taşkömürü Sektör Raporu.
- Türkiye Petrolleri A.O. (2020). Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Erişim Adresi: Sektör Raporu (Tpao.gov.tr)
- Uslu, K. Sözen, İ. ve Celik, A. (2007). Enerji Kaynaklarından Petrol ve Doğalgazdaki Tekel Oluşumları. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 82-107.
- Vefa Doğan, T.B. (2009). Türkiye Birincil Enerji Kaynakları Piyasasının Zaman Serileri ile İstatistiksel Analizi (Yüksek Lisans Tezi), Yök Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından Erişildi. (Tez No:239930).
- Yagüe, S., Sánchez, I., Vigil De La Villa, R., García-Giménez, R., Zapardiel, A., & Frías, M. (2018). Coal-Mining Tailings As A Pozzolanic Material İn Cements Industry. *Minerals*, 8(2), 46.
- Yıldız, M. (2006). Dünyada ve Türkiye’de Alternatif ve Fosil Enerji Kaynaklarının Geleceğe Yönelik Etüdü. (Yüksek Lisans Tezi), Yök Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından Erişildi. (Tez No: 182952).

9. BÖLÜM

A BRIEF STUDY ON DIORAMAS AND “HISART LIVE HISTORY AND DIORAMA MUSEUM (ISTANBUL)”¹

Doktora Prog. Öğr. Mehmet İlhan GÜL
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım
mehmetilhangul@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Hikmet AYDINGÜLER
İstanbul Topkapı Üniversitesi, Plato Meslek Yüksekokulu

Doç. Dr. Burak BOYRAZ
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi
baroq86@hotmail.com

INTRODUCTION

The term “Diorama” is used for miniature models that depict a particular event or site in three dimensions (Kamcke & Hutterer, 2015). Its historical origins date back to the 19th century. Since these dates, they are mostly used in educational activities. With the 20th century, the interactive learning model has become widespread. Thus, dioramas became popular. In order to better understand the purposes of use, it is necessary to first touch on the process of making a miniature model. The production process starts with the creation of a space/ plane. Thematic models, figures and accessories are placed in the created space/ plane. In the process of making the models, attention is paid to the fact that the

¹ This chapter was written within the scope of the *General Research Project* with the code *SBA-2023-5758* supported by *Yıldız Technical University (YTU), Scientific Research Projects Coordination Unit*.

story is told realistically and that the story is gripping. Details are important in meticulously prepared dioramas. Because every detail strengthens the message given by the diorama and the story it wants to tell. Diorama contains many different disciplines together. They address more than one field, including history, literature, science and art (Kerby et al, 2017).

Pioneering examples of dioramas are a demonstration tool. These are quite large. However, today's dioramas are smaller in scale. They are also box-shaped. Box-dioramas are highly developed both in terms of construction and in terms of display. Since these models save time during the construction process, they are produced more. In addition, with the development of technology and the integration of three-dimensional (3D) printers into diorama production, the production process has accelerated and costs have decreased (See. Picture 1).



Picture 1. Today, there are scientific projects investigating the effects of three-dimensional (3D) printers on diorama production. *Picture 1* shows a diorama item produced with a three-dimensional printer. See. *SBA-2023-5758* supported by *Yildiz Technical University (YTU), Scientific Research Projects Coordination Unit.*

Especially the emergence of box-dioramas has presented some innovations in the field of education. Scientific researches reveal that three-dimensional models increase the learning experience. The use of various sensory organs together makes the learning experience most effective. Dioramas are visual, auditory and tactile instruments. This ensures that the subject to be explained is better understood and kept in mind. Another benefit is to encourage individuals to think critically and to learn actively in this way. The use of observation and analysis methods through dioramas triggers brain development from an early age and differentiates the perspective developed against events (Marandino, et al. 2015).

The chapter has an approach that examines these features of dioramas through examples in Hisart Live History and Diorama Museum (İstanbul). In this sense, sections from dioramas in Hisart Live History and Diorama Museum are presented in the following parts of the chapter.

1. DIORAMAS AS AN EXPOSITION COMPONENT

Dioramas, which depict certain scenes with three-dimensional models, have become an important part of museum exhibitions internationally. Among the numerous inventories found in museums, dioramas are displayed as powerful tools used to convey historical scenes. These models, which re-enact historical scenes and environments in the form of miniature scenes, also attract the attention of museum visitors. With the increase in the use of three-dimensional modeling in museums, the time and interest of the audience in museums increase at the same rate. The reason for this is that the closeness of the scenes to reality increases with the detailed approach used in the dioramas produced. Due to the fact that the object seen by the museum visitor is high, it is seen that he establishes a different bond with the object (Enti et al. 2010). This type of modeling evokes an emotional reaction in the visitors. Establishing an emotional bond with the object maximizes the proximity of the visitors to the museums. The attention given to the details, the figures used and the sound effects used to increase the realism of the scene during the diorama production activate the imagination and cause the visitors to have an experience between the past and the future. Through their experiences, visitors are able to better understand the political and cultural events in different parts of history (Cypher, 1942).

The development of technology in recent years has led to the differentiation of exhibition techniques used in museums. In the light of the developments experienced, the possibilities of using dioramas in museums have expanded and many innovations have emerged for the exhibition methods of models. This has become an advantage for museums. For example, the combination of dioramas and Augmented Reality (AR) applications offers museum visitors special experiences (Díaz-Kommonen, 2017). Such as, if it is thought that the modeling of a historical event is done, it is seen that the scene comes to life when the camera of a phone with an AR application is held for the modeling. The audience, who sees the three-dimensional version of the scene through the diorama, also witnesses the animated version of the scene with the application of AR. This significantly affects the visual memory of the visitor and provides a clearer understanding of the subject to be conveyed. Especially in recent years, the works carried out for the museum visitor to interact with the museum and spend more time in the museum have become more advantageous with the use of dioramas and new technological developments (Insley, 2008).

Dioramas can be seen in museums with different contents in different parts of the world. Three-dimensional models, especially used in history museums, natural history museums, art museums, and science museums, are presented to visitors as part of the museum inventory in many different museums. Dioramas in history museums are about wars and important commanders that have an important place in the historical process. The museums, which contain many scenes from ancient civilizations to modern wars, mostly include the Second World War scenes in this area. Providing an immersive and tangible experience for visitors, history museums also establish a strong cultural bond between the public and the state (Schwarzer & Sutton, 2009). Visitors, who can see historical events from the past to the present, have the opportunity to understand the achievements and sacrifices made by witnessing the important moments for the nations. It is necessary to give a few examples of museums of the world that contain History Dioramas. First of all, when we look at the museum examples in Europe, the French Army Museum can be considered. Located in Paris, the capital of France, the museum has an important military history collection. The diorama collection, which includes a series of historical scenes, can also be seen in the military history collection. Many historical events from the Ancient Roman period to the First World War are exhibited in the museum as diorama.

Apart from France, it is possible to see a history museum with a diorama in its collection in Germany, England, Portugal and many countries in Europe. Another example is the Military Medical Museum located in Keogh barracks in England. In the museum, the medical interventions made on the battlefields throughout the history of war are explained through dioramas (AIM25, 2023).

After mentioning the history museums, it is necessary to deal with the natural history museums where diorama examples are seen a lot. Natural history museums present the diversity of life on Earth and geological formations to their visitors, explaining the process of forming the beauties of the natural world. Museums focus on the use of diorama in order to increase the visual impact of natural history. With the dioramas presented to the visitors, events such as the formations of the ancient world, representations of prehistoric creatures and the formation of ecosystems are reflected in three dimensions (Hutterer, 2015).

(Since the Hisart Live History and Diorama Museum in Istanbul will be viewed from a wide-ranging perspective, museum examples around the world are kept short just to give an idea).

One of the most important advantages of using diorama in natural history museums is to enable visitors to observe and understand the complex relationships between organisms and their environment, and to grasp ecosystems in all their details. Dioramas created in this type depict the living spaces of various regions in detail and accurately. Natural history museums also offer dioramas of extinct species to the visitors, allowing them to have an idea. It is aimed that the living spaces of extinct creatures and some objects belonging to these creatures are reflected in three dimensions, so that visitors can have a different experience by going to the prehistoric period. Visitors gain a cultural background by seeing millions of years ago through dioramas. Unlike other museums, storytelling gains importance in natural history museums. Museum curators are required to conduct scientific research in order to convey the prehistoric period of the objects in the diorama in detail. The delicate balance of nature and the awareness of environmental responsibility are planned to be presented to the visitors in the best possible way (Livingstone, 2015). In particular, the figures and sound effects used in the dioramas should enable the visitor to interact and thus facilitate a connection with the past. An example of a natural history museum with a diorama collection is the Bell Museum at the University of Minnesota in the United States of America. The museum, which was opened in 2018, also

includes animal specimens from different parts of the world. The museum, which includes various ecosystems of Minnesota, provides important data about ecological heritage (Friendshuh, 2011). Bell Museum is an important example for our subject. The museum, which has a large-scale diorama inventory, has a very important place in terms of both cultural accumulation and education. As mentioned, there are many natural history museums around the world. Many of these museums also have diorama samples in their collections. After looking at diorama examples in history museums and natural history museums, it is necessary to examine diorama examples in science museums.

Science museums are museums created to explain scientific concepts with visual objects. Due to the complexity of scientific phenomena, museums want to direct the perception of visitors with simplified visual elements. Science museums bring together the discoveries and inventions experienced throughout the historical process with the visitors through dioramas (Schiele, 2008). Acting as a bridge between imagination and education, these museums offer a concrete representation of scientific principles. Science museums collaborate with scientists to present groundbreaking discoveries and innovations in the field to their visitors. This is because scientific knowledge is a changing phenomenon. The museums established in this direction also update their own inventory by updating the information. If it is necessary to explain the diorama inventory in science museums through examples, the British Science Museum can be considered. The British Science Museum presents the process from the industrial revolution to the present in the light of scientific and technological developments. The museum, which conveys the formation stages of the modern world very clearly, reveals the creativity and application methods of scientists. In the museum, dioramas are exhibited interactively with the visitors. In this way, the museum, which allows visitors to experiment and interact with scientific concepts, makes curiosity and the basic principles of science more understandable (Science Museum Group, 2023).



Picture 2. A diorama, depicting 11th century Iran, shows the scene of a patient being treated for a cataract (1979).

Diorama, depicting 11th century Iran, shows the scene of a patient being treated for a cataract. Cataract, which emerges as an eye disease as a result of clouding of the lens of the eye, is a disease that has undergone surgical intervention for about two thousand years. The treatment is also seen in the diorama scene. Scientific dioramas produced on this theme in order to understand the scientific developments of the past periods are also very important in terms of education. The Diorama made by UK was produced in 1979 (See. Picture 2).



Picture 3. Another example. Rene Laennec, the inventor of the stethoscope, examining a patient at Hopital Necker in Paris.

Another diorama (See. Picture 3) depicts the scene of Rene Laennec, the inventor of the stethoscope, examining a patient at Hopital Necker in Paris in 1816

(sciencemuseumgroup, 2023). The rise of clinical medicine is touched upon by the use of the newly invented stethoscope on stage. Listening to the patient's back with his invention, R. Laennec sheds light on the present with his invention. The invention of the stethoscope facilitated the diagnosis of many diseases and brought a new breath to the field of medicine. As seen in the diorama, the detailed visual richness of the ancient times activates the imagination of the visitors.



Picture 4. A doctor and nurse administering anesthesia to a woman who has given birth.

Diorama, made in 1979, depicts birth in a home in the mid-19th century (See. Picture 4). The model shows a doctor and nurse administering anesthesia to a woman who has given birth. In the back, a servant with a teapot is seen entering the room. As in the other two dioramas, the progress of science is discussed here by demonstrating the method of anesthesia. As seen in the diorama examples, the British Science Museum has frequently included dioramas to reflect the scientific history. In this direction, it is possible to say that three-dimensional models are one of the most important elements supporting the narrative of history (Lopez, 2010).

There are many museums around the world that support storytelling with dioramas. In this direction, museum examples can be multiplied. In the text, some diorama examples from history museums, natural history museums and science museums are presented. The museum samples presented are not only museums that have dioramas in their inventory, but also museums that host many colle-

ctions and support these collections with dioramas. When we look at the national and international area, it is seen that the number of museums offered to visitors under the name of diorama museum is low. To make a suggestion while concluding the section; In order not to end and develop the three-dimensional storytelling presented with dioramas, it is necessary to open museums where only modeling collections are presented. Thus, dioramas, which came to life as of the 19th century, will be an indispensable teaching tool for museum visitors (Marandino et al. 2015).

2.DIORAMA EXAMPLES IN HISART LIVE HISTORY AND DIORAMA MUSEUM (İSTANBUL)

The history of ancient Istanbul goes back centuries. The city was a Greek colony in ancient times. The beginning of its establishment is based on the first settlements of the Greek communities in this geography, which is located between two continents and provides some advantages in fishing and trade. When these communities come under the patronage of the Roman Empire, the city becomes a omphalos. After Emperor I. Constantine (See. Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus) moved the capital to these lands, the population increased (330 AD). The economy is gains momentum. Public regulations are made and central authority is strengthened. For this reason, after his death, the name of Emperor I. Constantine was given to the city (Clark, 2012). Ancient Byzantium is now known as Constantinople (Latin: Cōnstantīnopolis, Greek: Κωνσταντινούπολις). As time progressed, it became the capital of the Byzantine Empire (See. Eastern Roman Empire). Its development continues due to both this situation and the fact that it contains the intersection points of the known trade routes of the period. It is now a wealthy and ostentatious capital. Moreover, it is a capital with geostrategic value. Therefore, it witnesses either looting or invasion attempts at different periods of the history. To mention a few; Arab attacks begin in the 7th century (Foss, 1990). Long after that, during the Crusade of the 13th century, the dominance of the Latin Empire appears. The administrative power passes back to the main empire in the second half of the same century. The city is defended for a long time. It remained the capital of the Byzantine Empire until the Ottoman Empire's conquest in the 15th century (Kubat, 1999).

After the conquest, Istanbul does not lose its quality. It is now the capital of the Ottoman Empire. Thus, it begins to host a cultural diversity that includes rare examples of Eastern and Western cultures on the scale of movable and immovable properties. After the World War I ended with the defeat of the Ottoman Empire, it was ruled by the Allies until the establishment of the "Turkish Republic" (Rozen, 2015). After the declaration of the republic in 1923, it continues to have the importance it had until that time. The city hosts many important events and global organizations throughout the 20th century. It was chosen as the European Capital of Culture in 2010. It is still one of the most important cities of Turkey with its widespread transportation infrastructure, rich accommodation opportunities, architectural heritage and plenty of options for daily life (Rozen, 2015).

Today's Istanbul is a museum-city due to its historical past. Covering the ancient Roman, Byzantine and Ottoman empires and finally the Republican era, Istanbul's museums have a treasure trove of artifacts that tell the story of its past with its extensive collection. Especially the region covering the historical peninsula offers a unique historical collection for Istanbul. As the process progressed, especially with the development of technology, the excavations in Istanbul yielded faster results and many artifacts that could change the historical narrative were added to the museum inventories. Istanbul museums can be divided into Archeology Museums, Art Museums, History Museums, Military Museums, Painting Museums, Ethnography Museums, Modern Museums and many more, according to their collections. In addition to its own density, the city reaches a high number of tourists in most months of the year in order to see the museums. So much so that Istanbul museums offer a wide variety of learning experiences, from ancient archaeological treasures to contemporary art exhibitions. Students, academics and experts benefit from these experiences to explore the city's rich cultural heritage (Orlandi & Ivkowska, 2021).

Hisart Live History and Diorama Museum is the first diorama museum opened in Istanbul and also in Turkey using the name "Diorama". Opened by a businessman, Nejat Çühadaroğlu, the museum has a rich history collection. Objects placed in five floors together with the ground floor are presented to the visitor in a historical order. First of all, there are many inventories of the Great Roman Empire, Byzantine Empire, Anatolian Seljuk State and Ottoman Empire on the ground floor. There are dioramas in the collection that convey the weapons, clothes and historical ambience of the period. Especially the diorama, in which the Conquest of Istanbul is

depicted, attracts the attention of visitors with its detailed details. When we look at the first floor of the museum, it is seen that there are mostly works belonging to the Ottoman Empire. This section, which describes the process until the early 1900s, contains many objects from the Ottoman period. The second floor of the museum is one of the sections where the dioramas take place the most. The last periods of the Ottoman Empire, the First World War, The Battle of Gallipoli and the wars that took place during this period are explained in this section. In addition, there are three different Mustafa Kemal Atatürk modelings to show the clothes M. K. Atatürk wore in different wars. In this section, the war scenes were explained with dioramas and the three-dimensional depictions of the wars were conveyed with the details. When it comes to the third floor, this section mainly deals with the subjects of Second World War and the War of Independence. Part two which contains various dioramas of wars. It also dealt with First World War and Second World War. Dioramas containing various stories about Second World War were exhibited. The fourth floor of the museum is mainly narrated the Second World War and also brought together events such as the Cyprus Peace Operation and the Korean War, which deal with the recent period, with the visitors. On the last floor of the museum, dioramas of popular movies such as Indiana Jones, The Lord of the Rings, and Star Wars are exhibited, along with the decor inside the cafe.

If we examine the some dioramas describing the important moments of history placed in five floors;

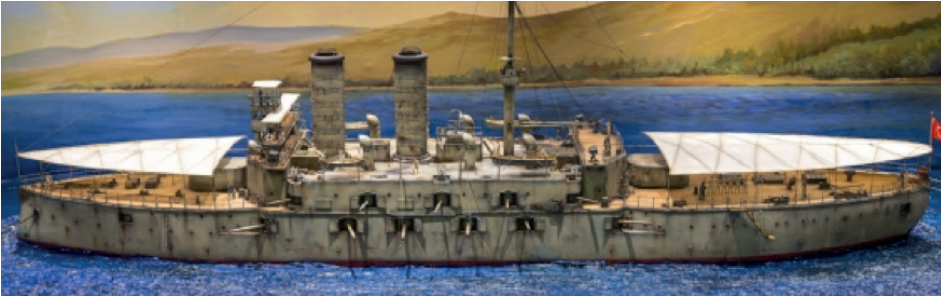


Picture 5. A diorama example, Hisart Live History and Diorama Museum; “The Beginning of the New Age, Conquest 1453”.

A Diorama (See. Picture 5), which is exhibited with the name of “The Beginning of the New Age, Conquest 1453” is located on the ground floor. Diorama, which describes the Conquest process of Istanbul, draws attention with the details and figures used. The following lines are included as the sub-text of the diorama by the museum;

“Having a great political, geographical, economic and religious importance, Istanbul was conquered by the Turks on 29 May 1453 after a 54-day siege. This event, which raised the Ottoman Empire to an empire, ended the Middle Ages and started the New Age, and created a change in the political structure of Europe, is very influential in Turkish and World History (Hisartmuseum, 2023).

Another diorama, a depiction of the “Mesudiye” ship, located on the second floor of the museum, highlights realism with the details used in ship and sea construction (See. Picture 6). Particularly, the ship, which served in the 1878-1978 Ottoman-Russian War and the Balkan Wars, known as the 93 War, was also used in the First World War to prevent foreign ships from entering The Battle of Gallipoli.



Picture 6. “Mesudiye”, Hisart Live History and Diorama Museum.

Third example (See. Picture 7). It is about the capture of a German warplane by Russian troops during Second World War. The work is located on the fourth floor of the museum.



Picture 7. Capture of a German warplane. Hisart Live History and Diorama Museum.

Seyit Corporal (See. Seyit Onbaşı) is a soldier who played an important role on behalf of the Ottoman Empire in the First World War (See. Picture 8). During the 1915, as a result of the British warship hitting an ammunition depot in Kilitbahir with a cannonball, Seyit Corporal lifted the 275 kg cannonball and put it in a cannon and fired it. This extraordinary power has been the subject of stories and movies for many years. Hisart Live History and Diorama Museum exhibits a model of Seyit Corporal as a diorama.



Picture 8. Seyit Corporal (See. Seyit Onbaşı) is a soldier who played an important role on behalf of the Ottoman Empire in the First World War. Hisart Live History and Diorama Museum.

The Pearl Harbor air attack was an attack by the Imperial Japanese Navy on the US Fleet at Pearl Harbor in 1941. About 350 Japanese aircraft launched a barrage of bombardments targeting US fleet, airfields and military installations in and around Pearl Harbor. After this attack, USA entered Second World War and declared war on Japan. It can be seen in museums, exhibitions, movies, etc. in many parts of the world. In areas where Pearl Harbor was discussed. The Hisart Live History and Diorama Museum has also added this attack to its collection as a diorama (See. Picture 9).



Picture 9. A Pearl Harbor diorama. Hisart Live History and Diorama Museum.

Last example, which is about Second World War, depicts Adolf Hitler's speech to his soldiers around a table (See. Picture 10). Especially most museums around the world. It used the scenes of Second World War as the subject of his models. Hisart Live History and Diorama Museum has included dioramas with this content on the last two floors of the museum.



Picture 10. A. Hitler’s speech to his soldiers around a table. Hisart Live History and Diorama Museum.

We presented pictures and information about the examples. The first thing that can be said is that the Hisart Live History and Diorama Museum has a rich collection of dioramas. In this context, it can be said that the dioramas in the institution are mostly box-dioramas. This type of dioramas are quite old. It is also unique. Many depict battle scenes like their Western counterparts. The materials used in the depictions are resin, plastic, textile and paint-based materials. From the thematic point of view, there are depictions that look close to fiction. Events are served through the third person eye. In this respect, it can be said that the institution is one of the only institutions in Istanbul for diorama-oriented research.

CONCLUSION

At this stage, a current and popular trend can be shown for to complete the text. We presented some information about dioramas and we presented sections on a specific sample. Then we asked artificial intelligence (ChatGBT) to describe the effect of three-dimensional printers on dioramas. We compiled the results as follows:

“Dioramas serve as immersive platforms that engage viewers by presenting a three-dimensional representation of a particular scene or concept. The incorporation of three-dimensional print technology into diorama construction has revolutionized the way these models are created and displayed. For example, one

of the primary advantages of three-dimensional printers in diorama construction is its ability to achieve high levels of accuracy and realism. Traditional diorama construction methods often require manual sculpting, which can result in human errors and limitations. With three-dimensional printers, intricate details, textures, and complex shapes can be accurately reproduced, ensuring a more faithful representation of the intended scene or concept. On the other hand, three-dimensional printers allows for a high degree of customization and flexibility in diorama creation. Designers and artists can easily modify and adjust elements of the diorama, experiment with different sizes and scales, and even incorporate movable parts. This enables the creation of interactive dioramas that engage viewers on a deeper level and provide a more dynamic experience. There is also an educational aspect to the subject. In educational settings, dioramas have long been used as tools for teaching and learning. three-dimensional printers enhances the educational value of dioramas by allowing educators to create accurate and visually appealing models that can be used to explain complex concepts in various subjects, such as biology, geology, history, and architecture. Students can interact with the dioramas, enhancing their understanding and retention of the material. From an artistic point of view; Artists and designers have embraced three-dimensional printers as a means of pushing the boundaries of their creative expression within diorama construction. The technology offers artists the opportunity to explore complex forms, experiment with unconventional materials, and create intricate and visually stunning dioramas that were previously challenging to achieve. This opens up new avenues for artistic exploration and innovation. If we complete it, The integration of three-dimensional printing technology into diorama creation has brought numerous benefits and advancements. The enhanced accuracy, customizability, educational applications, artistic possibilities, and historical preservation opportunities afforded by three-dimensional printing make it a valuable tool in the diorama construction process. As technology continues to advance, we can expect further innovations that will revolutionize the field and inspire new creative possibilities within the realm of dioramas" [15.07.2023].

After this determination made on ChatGBT, a more subjective point of view can be presented. Today's technologies are getting closer and closer to the use of artificial intelligence (AI). In this context, it is quite possible that three-dimensional printing technology will establish a stronger connection with artificial

intelligence in the future. When this is the case, it can be much more practical to obtain unique exhibition tools such as dioramas that are difficult to produce. Because the three-dimensional printers of the future will be much faster. The materials (filaments) used will vary. This will pave the way for more practical applications for companies providing exhibition services and museum designers.

REFERENCES

- AIM25. “**Royal army medical corps muniments collection**”. www. aim25.com. [14.07.2023].
- Clark, P. (2012). “**Istanbul: a cultural history**”. Interlink Publishing.
- Cypher, I. F. (1942). **the development of the diorama in the museums of the united states**. New York University.
- Diaz-Kommonen, L. (2017, October). **Interactive diorama: A virtual reality (VR) reconstruction of the anatomy lesson of doctor Nicolaes Tulp by Rembrandt, 1632**. In 2017 IEEE International Symposium on Mixed and Augmented Reality (ISMAR-Adjunct): 258-261.
- Enti, M. Brako-Hiapa, G. Adu-Agyem, J. Osei-Poku, P. & Steiner, R. (2010). **Diorama Art—A Potential Medium For Museum Education**. Journal of Science and Technology (Ghana), 30(2).
- Friendshuh, J. R. (2011). **The Bell Museum: a significant modern building**.
- Foss, C. (1990). **Byzantine Malagina and the lower Sangarius**. Anatolian Studies, 40, 161-183.
- Gül, M.İ & Boyraz, B. (2022). “**Tarih Anlatımından Sanat Nesnesine Uzanan Bir Serüvenin Öyküsü: Dioramalar**”, Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar – V, (ed. Emre Kuzugüdenli) İstanbul: Artikel Yayınevi. 31-45.
- Hisart Muesum. Eserler. www.hisartmuseum.com. [14.07.2023].
- Hutterer, R. (2015). **Habitat dioramas as historical documents: A case study. Natural history dioramas: History, construction and educational role**, 23-32.
- Insley, J. (2008). **Little landscapes: dioramas in museum displays**. Endeavour, 32(1), 27-31.
- Kamcke, C. & Hutterer, R. (2015). **History of dioramas**. Natural history dioramas: History, construction and educational role, 7-21.

- Kerby, M. MacDonald, A. McDonald, J. & Baguley, M. (2017). **The museum diorama: Caught between art and history.** *Australian Art Education*, 38(2), 354-371.
- Kubat, A. S. (1999). **The morphological history of Istanbul.** *Urban Morphology*, 3(1), 28-41.
- Livingstone, P. (2015). **Imaginary places: Museum visitor perceptions of habitat dioramas.** *Natural History Dioramas: History, Construction and Educational Role*, 195-208.
- Lopez, C. I. (2020). **New technology for old models: can dioramas resonate with a modern audience?**
- Marandino, M. Achiam, M. & de Oliveira, A. D. (2015). **The diorama as a means for biodiversity education.** *Natural history dioramas: History, construction and educational role*, 251-266.
- Orlandi, L. & Ivkowska, V. (2021). **From galata to pera: shifting borders in ottoman society (1453–1923).** In *The Dialectics of Urban and Architectural Boundaries in the Middle East and the Mediterranean*. Cham: Springer International Publishing. 79-95.
- Rozen, M. (2015). **Studies in the history of istanbul jewry, 1453-1923: a journey through civilizations.** Brepols Publishers.
- Science Museum Group. [10.07.2023]. **Collection.** [sciencemuseumgroup.org.uk](https://www.sciencemuseumgroup.org.uk)
- Schiele, B. (2008). **Science museums and science centres.** *Handbook of public communication of science and technology*, 27.
- Schwarzer, M. & Sutton, M. J. (2009). **The diorama dilemma: A literature review and analysis.** Unpublished manuscript.

10. BÖLÜM

KARTON AMBALAJ ÜRETİMİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Pelin HAYTA

Sinop Üniversitesi Gerze Meslek Yüksekokulu

phayta@sinop.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1613-0785

GİRİŞ

Ambalaj, Fransızca “emballage” kelimesinden Türkçe’ye geçmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe sözlüğe göre; “Bir malı veya ürünü sarmak ve korumak için kullanılan mukavva, kâğıt, tahta, plastik, cam metal vb. malzeme” olarak tanımlanmıştır. Ambalajın; tüketicilere sunulacak olan ürünleri nem, su, su buharı, güneş ışığı, ısınma, düşme, çarpma, çizilme, ezilme, ıslanma, bozulma gibi zarar verici dış etkilere koruma; ürünün taşınmasını kolaylaştırma ve estetik dış görünüşü ile tüketicilerin göz zevkine hitap ederek, satın almaya karar verme sürecini hızlandırma işlevleri vardır. Ürünün taze, hijyenik, kaliteli ve bütün şekilde korunmasını sağlar.

Ambalajlar; mamullerin muhafaza edilmesi, taşınabilmesi, düşük maliyetle bozulmadan son tüketiciye ulaştırılmasını sağlayan şekillendirilmiş çeşitli kaplardır. Başka bir tanıma göre ise; ambalajlama mal ve mamullerin korunabilmesi, tanınabilmesi, taşınabilmesi ve kullanımlarının kolaylaştırılabilmesi için çeşitli hammaddelerden işlenerek üretilen araçlardır. Tüm bu tanımlamalar göstermektedir ki; ambalaj bir ürünün satışı ve alımı için taşıma, koruma, tanıtma fonksiyonlarına sahip bir gereksinimdir (Sertbakan, 2003). Ambalaj mamulünün koruma, taşıma, tanıtma işlevlerinin yanı sıra satış artırıcı reklam

ve tanıtım işlevleri de vardır;

- Ambalaj, satıldığı yerde reklam aracıdır.
 - Tüketicinin ilgisini çeker ve içindeki mamule ilişkin bilgilendirme yapar.
 - Mamulün kullanılmasında, onunla ilgili imaj ve tutumları güçlendirir.
 - Ambalaj görsel yolla yapılan satış artırıcı sessiz bir iletişim aracıdır.
- Ambalajlar üretildikleri malzeme türlerine göre farklı sınıflarda yer alırlar.



Şekil 1. Ambalaj üretim malzemeleri.

Ambalaj türleri arasında en eski ve en yaygın kullanım alanı olan ambalajlardan birisi kağıt/karton ambalajlardır. Kağıt ambalajlar M.Ö. birinci ve ikinci yüzyılda dut ağacı kabuğu kullanılarak Çinliler tarafından üretilmiştir. Kağıt ambalaj üretim teknikleri 1300'lü yıllarda ilk olarak Orta Doğu ardından Avrupa son olarak İngiltere'ye ulaşmış Amerika ise 1600'lü yıllarda kağıt ambalajla tanışmıştır (Dabak, 2009). Ticari olarak ilk kağıt poşetler 1884 yılında İngiltere'nin Bristol eyaletinde üretilmiş, kısa bir süre sonra 1852'de Francis Wol-

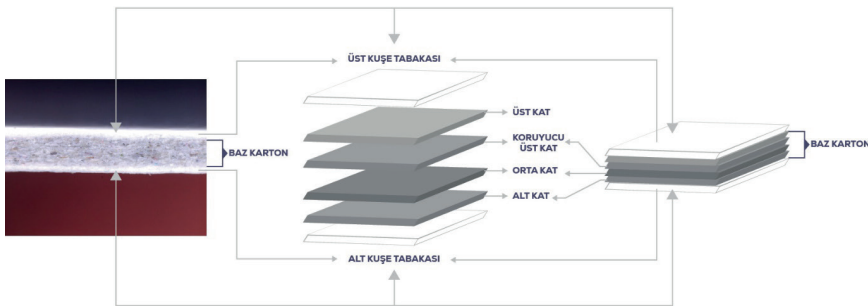
le, Amerika Birleşik Devletleri'nde kağıt çanta yapımı makinesi icat etmiştir. 1870'lerde Brooklyn'de bir matbaacı ve kese kağıdı üreticisi olan Robert Gair yarı esnek ambalaj olarak anılan ilk otomatik karton üretimini gerçekleştirmiştir (Berger & Welt, 2002; Twede, 2012).

Kartonlar ekonomik, hafif, taşınması kolay malzemelerdir ve laminasyonla bariyer özelliği sağlanarak sıvı ürünlerin ambalajlamasında dahi kullanılabilirler. Bu gibi avantajları nedeniyle birçok alanda üreticiler karton ambalajları tercih etmektedirler.

1. KARTON

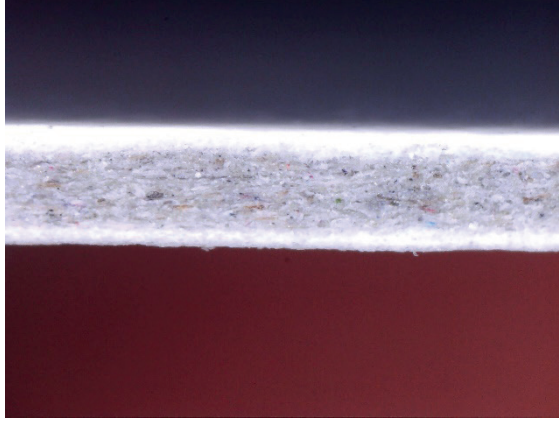
Karton ambalajlar yenilenebilir ve dayanıklı bir malzeme olan selüloz, odun hamuru (birinci elyaf) ve eski kağıttan (ikinci elyaf) üretilirler (Uzman, 2002; Çalış, 2013). Karton üretiminde kullanılan selülozlar değişik ağaç türlerinden elde edilirler. Birincil veya ikincil olması durumuna göre odun hamurunun boyu 1 mm'den 4 mm'ye, eni 0.02 mm'den 0.07 mm'ye kadar olabilir (Çalış, 2013). Kartunun 1 metrekaresinin gram olarak ağırlığı kartonun gramajını oluşturur ve g/m^2 olarak tanımlanır (Oktav & Gençoğlu, 2002).

Yüksek gramajı, kalınlığı ve mukavemeti fazla olan tek veya çok katlı kağıtlar kartonun yapısını oluşturmaktadırlar (Özomay, 2016). $10 g/m^2 - 150 g/m^2$ arasındaki ürünler kağıt, $150 g/m^2 - 450 g/m^2$ arasındaki ürünler kartondur (Özdemir, 2021). Kartonların üst yüzeyi baskıya uygun olarak, orta ve alt yüzeyleri ise sertlik, kalınlık ve dayanıklılık özellikleri dikkate alınarak üretilirler (Hayta, 2015).



Şekil 2. Kartonu oluşturan katmanlar

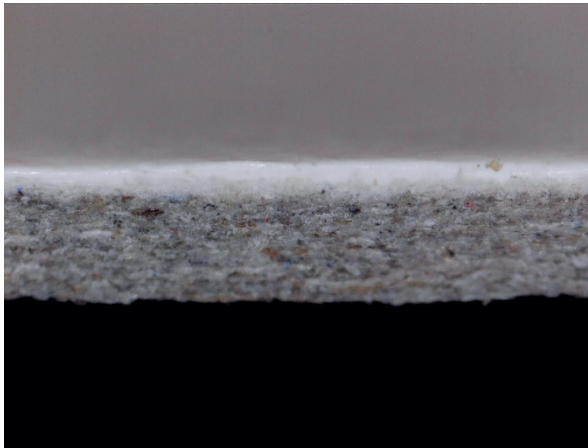
Alt ve Üst Kat: Kutunun iç ve dış kısmını oluşturur. Direncin yüksek olması ve görüntünün düzgün hacmi olması için, yapımında oluklu mukavva hamuru ve mekanik odun hamuru ile üretilmiş dönüşüm atıkları kullanılır (Holik, 2006).



Şekil 3. Altı ve üstü kaplanmış ambalaj kartonu kesiti mikroskopik görüntüsü

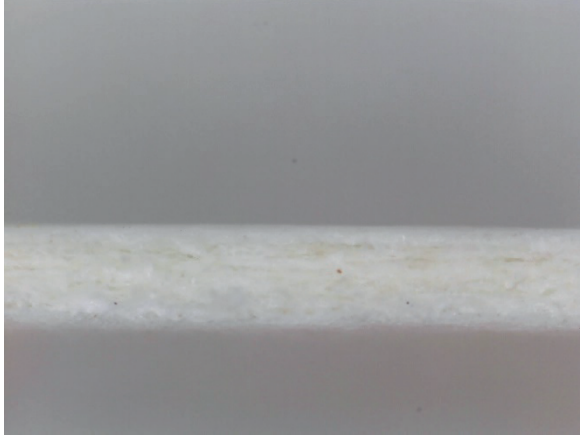
Orta Kat: Kartonun asıl hacmini oluşturan kısımdır. Tek kat olabildiği gibi birden fazla kattan oluşabilir. Bu katmanda oluklu mukavva, kraft, ve mekanik odun hamuru yoğun geri dönüşümlü atıklar kullanılır.

Koruyucu Üst Kat: Bu katman, iç katmanlardaki griliği kapatmayı amaçlar. Üst katın beyaz olabilmesi için temizlenmiş atık 1. hamur kâğıt kullanılır.

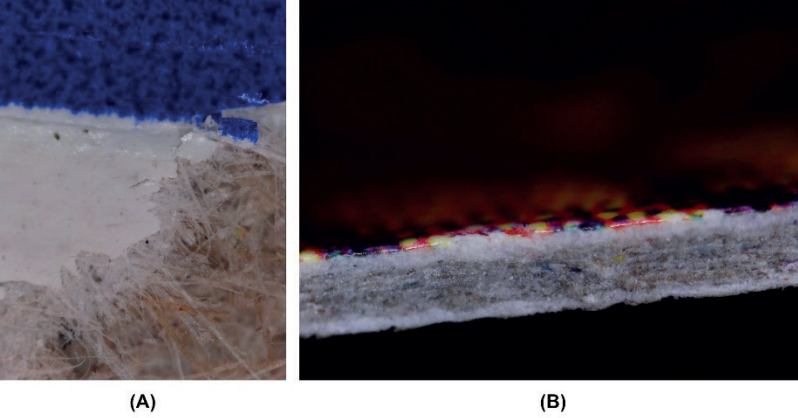


Şekil 4. Üst yüzeyi kaplanmış ambalaj kartonu kesiti mikroskopik görüntüsü

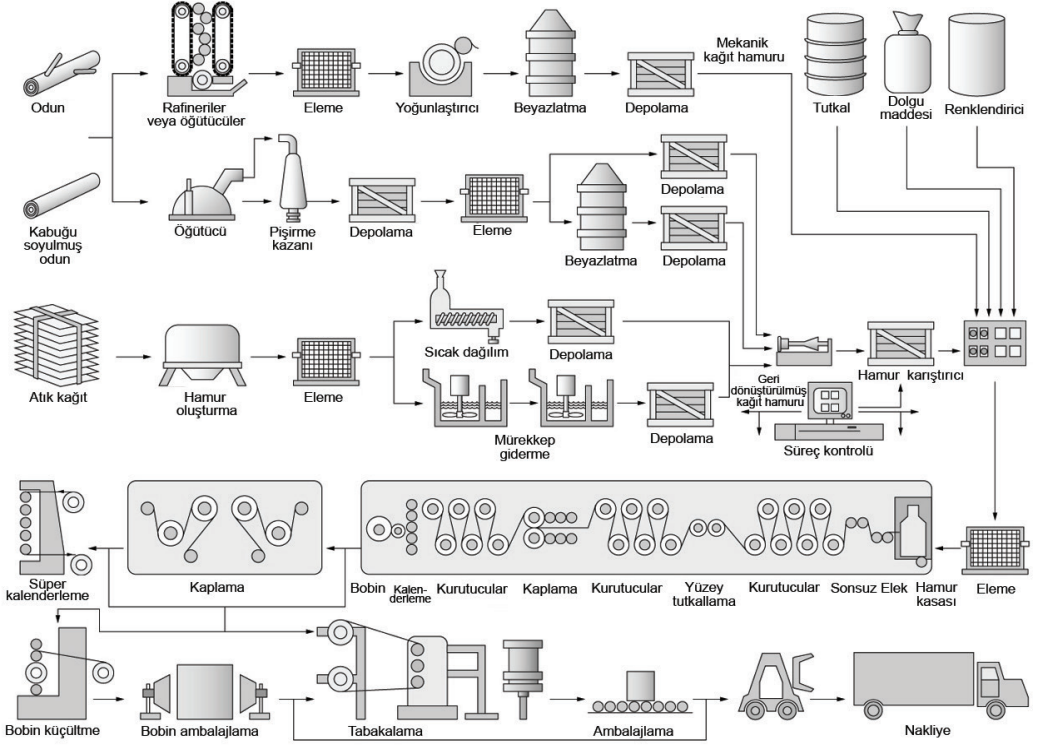
Üst/Alt Kuşe Tabakalar: Dayanıklı ve albeni sağlayan kutunun temas edilen dış kısmını oluşturan bu kat, kartonun yüzeyinin düzgünleşmesini sağlar. Baskıda mürekkebin emilimini kolaylaştırır, kartonun basılabilirlik, işlenebilirlik ve baskı sonrası yüzey kaplama özelliklerini geliştirir. Tek kat kuşe yapılabildiği gibi, istenen kaliteye göre birkaç kat kuşe uygulanabilir (Gül, 2001; Ülgen vd., 2008).



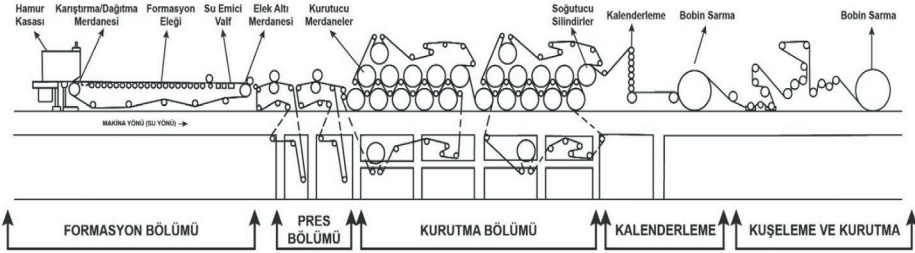
Şekil 5. Altı ve üstü kaplanmış Bristol kartonun kesitinin mikroskopik görüntüsü



Şekil 6. A) Alt tarafı baz karton ve üstü kuşe kaplanmış mavi zemin baskılı kartonun katmanlarının yüzey görüntüsü. (B) İki yüzeyi kaplanmış kartonun yüzeyine trigromi baskı kesiti.



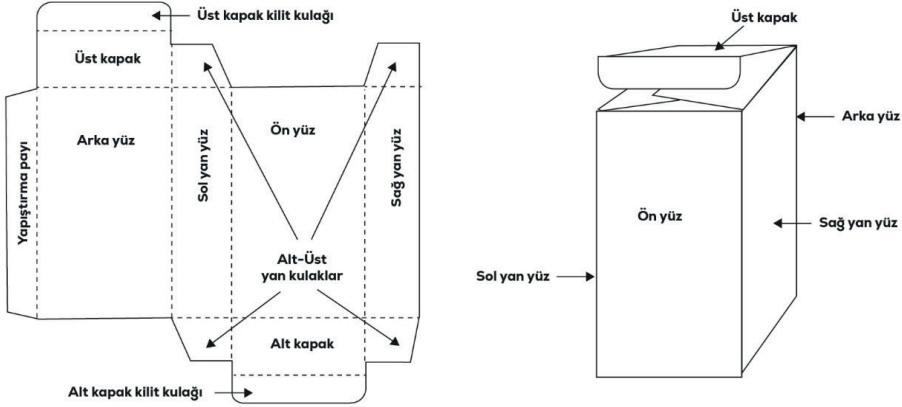
Şekil 7. Karton üretim süreci (Teschke, 2011)



Şekil 8. Karton üretim makinesinin bölümleri (Ülgen vd., 2008)

2. KARTON KUTULAR

Karton kutular ambalaj amaçlı çok geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Kuru gıdalar, dondurulmuş gıdalar, toz deterjan, oyuncak, parfümeri, tekstil, deri ürünleri gibi birçok mamulü taşımak, korumak, tanıtmak ve satışı attırmak amacıyla kullanılırlar. Baskılı karton ambalaj üretiminde kullanılan kartonun yüzey özellikleri önemli unsurdur (Hayta vd., 2023). Karton kutu üretiminde; çeşitli yüzey özelliklerine sahip ve farklı kalınlıklarda kartonlar hammadde olarak kullanılırlar. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ilk ilkel kartondan günümüze, karton kutu üreticisine büyük imkânlar ve kolaylıklar sağlayan kartonlar üretilmiştir. Neme karşı dayanıklı, kolay işlenebilir, gıda mevzuatına uygun, beyazlatıcı kullanılmadan üretilmiş; PE (polietilen), PP (polipropilen) ya da PET (polietilentetraftalat) film sıvanarak lamine edilmiş hazır kartonlar mevcuttur. Endüstriyel ormanlarda özel olarak yetiştirilmiş uzun elyaflı ağaçlar kullanılarak üretilen kartonlar, klasik kartonlardan daha düşük gramajdadır.



Şekil 9. Karton kutu şeması

3. KARTON AMBALAJ

İlk ilkel karton, 1879 yılında New York'ta bir fabrikada Robert Gair tarafından üretilmiştir. 1896'da, bu kartonlar ilk olarak bisküvi ve krakerleri paketlemek için ambalaj malzemesi olarak kullanıldı. 1920'lerde krakerler ve kahval-

tılık tahıllar, kartonlarda en yüksek hacimli marka isimlerine sahipti (Twede, 2012). Bu hacim zamanla artarak karton ambalajların birçok üründe kullanılması ve üretim sürecinin gelişmesine neden olmuştur. Günümüzde karton ambalajların üretimi aşağıda yer alan işlem basamaklarıyla gerçekleştirilmektedir;

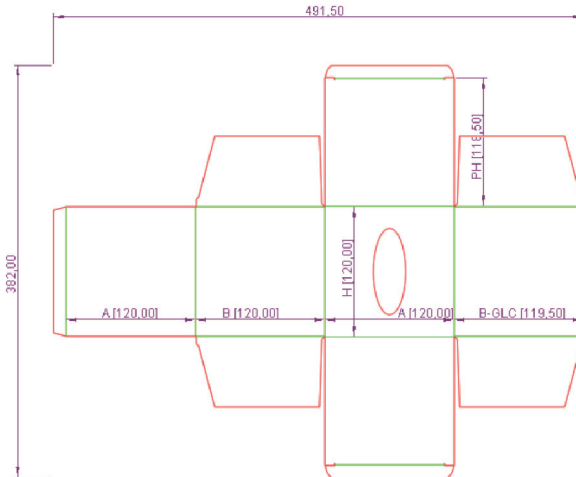
- **Kutu Tasarımı:** Kutunun kullanılacağı alan ve içerisine konulacak ürünün şekli, ağırlığı ve boyutlarına göre taşıyıcı ve koruyucu nitelikte tasarımı gerçekleştirilir.
- **Ambalaj Tasarımı:** Kutu tasarımına bağlı olarak dış yüzeyinde grafik tasarım gerçekleştirilir. Grafik tasarım programları yardımıyla kutu üzerinde istenilen fotoğraf, şekil, yazı vb. öğeler ambalajın tanıtım ve içerik özelliği dikkate alınarak tasarlanır.
- **Malzeme Seçimi:** Grafik sanatlarda kullanılan kağıt ve kartonlar iki ana kategoriye ayrılabilir: kaplanmış veya kaplanmamış mekanik odun hamursuz kağıt/kartonlar ve mekanik odun hamurlu kağıt/kartonlar. Bu kağıt ve kartonlar parlak ve mat gibi farklı yüzeylerde ve ağırlık olarak da farklı gramajlarda mevcuttur. Karton kutu üretimi için genellikle birinci sınıf yüzeyi kaplanmış karton kullanılır. Yüzeyi kaplanmış Bristol karton (Şekil 5), güçlü, dayanıklı ve baskıya elverişli bir malzemedir. Kutunun türüne ve kullanım amacına bağlı olarak farklı kalınlık ve dayanıklılıkta karton seçilebilir (Sappi, 2004).
- **Baskı Hazırlığı:** Tasarımın baskıya uygun hale getirilmesi için baskı öncesi hazırlık yapılır. Tasarımın renk ayarları ve montajı yapılır. Ayrıca grafiklerin çözünürlüğü, vektörler, fontlar ve fotoğraflar kontrol edilerek tasarım ofset baskıya uygun formata dönüştürülerek kayıt edilir. Tasarımın ofset baskıyla basılabilmesi için ofset baskı kalıbına pozlandırma işlemi gerçekleştirilir. Bu işlemde baskısı yapılacak her bir renk için ayrı kalıplar pozlandırılır.
- **Ofset Baskı:** Baskı öncesi hazırlık sürecinde pozlandırılmış olan kalıplar ofset baskı makinesinde ilgili üniteye yerleştirilir. Ofset baskı, bir baskı kalıbının silindirler yardımıyla mürekkeplendirilerek daha sonra baskı malzemesine (kartona) aktarılması prensibine dayanır. Bu yöntem, yüksek kaliteli ve net baskılar sağlar.
- **Kesim ve Katlama:** Baskı işlemi yapılmış olan karton malzemenin kutu tasarımına göre şekilli kesimi yapılır. Bunun için genellikle otomatik ke-

sim ve katlama makineleri kullanılır. Kesme işlemi, kartonun belirli boyutlarda ve şekillerde kesilmesini sağlar, ardından katlama işlemiyle kutu şekli oluşturulmuş olur.

- **Yapıştırma ve Montaj:** Kesilen ve katlanan açık haldeki karton kutular tutkalla otomatik makinede yapıştırılarak uçları birbirine sabitlenir. Kutuların yan ve üst kapakları veya diğer ek parçaları da bu aşamada gerekiyorsa tutkallanarak birleştirilir.
- **Son Kontrol ve Paketleme:** Üretilen karton kutular, kalite kontrol sürecinden geçer. Boyutu, baskı kalitesi ve yapıştırma sağlamlığı gibi özellikler kontrol edilir. Ardından kutular paketlenir ve matbaadan müşteriye doluma hazır halde sevk edilir.

3.1.Karton Kutuların Tasarımı

Karton ambalaj üretiminin ilk basamağı, kutunun açık halde tasarlanmasıdır. Ambalajlanacak ürünün teknik özelliklerinin (ağırlığı, şekli, yapısı vb.) belirlenmesi ile, kartonun da teknik özellikleri değerlendirilerek (gramaj, su yönü, cobb değeri vb.) uygun karton seçimi yapılır ve ambalajın grafik tasarımı yapılmadan önce baskısız şekilde gerekli pilyaj, katlama, kesim gibi uygulamaları yapılarak kutunun prototipi üzerinde uygunluğu onaylanır.

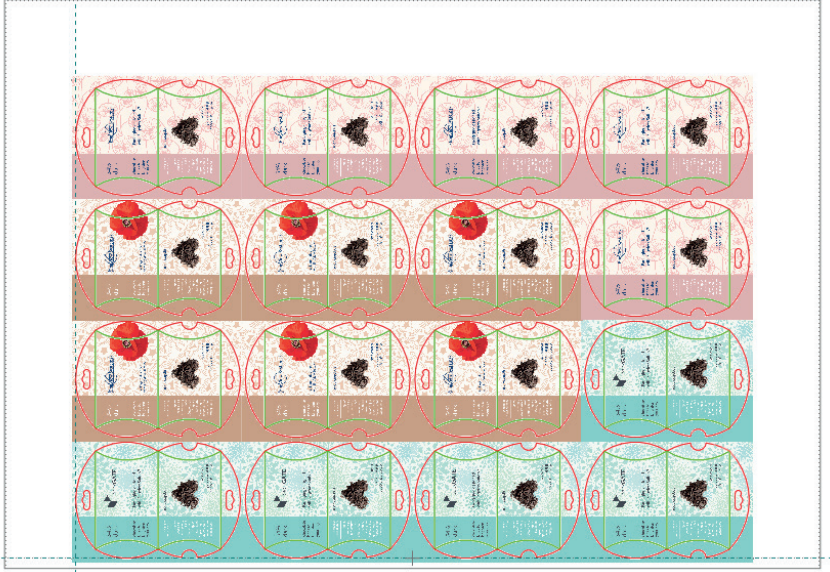


Şekil 10. Karton kutu bıçak izi şeması. Kırmızı çizgiler kesimi, yeşil çizgiler kırımı göstermektedir (Hayta, 2015)

Kutu tasarımı tamamlandıktan sonra ambalajın grafik tasarımı yapılır. Grafik tasarım sürecinde ambalaj yüzeyinde ürünü-markayı tanıtan ve ürünü almaya teşvik edici nitelikte ambalaj tasarlanır.

3.2. Karton Kutu Montajı ve Baskısı

Karton kutuların montajı; boyutu, basılacak karton ebatları ve ofset baskı sistemi dikkate alınarak yapılır. Montaj işlemi montaj programları yardımıyla gerçekleştirilir. Montaj işleminde baskısı yapılacak karton ebatlarına maksimum sayıda kutu yerleşimi yapılmasına, kesim ve kırım çizgilerinin renklerinin belirlenmesine, taşma paylarına ve basılacak kartonun etek-makas paylarının ayrılmasına dikkat edilmelidir.

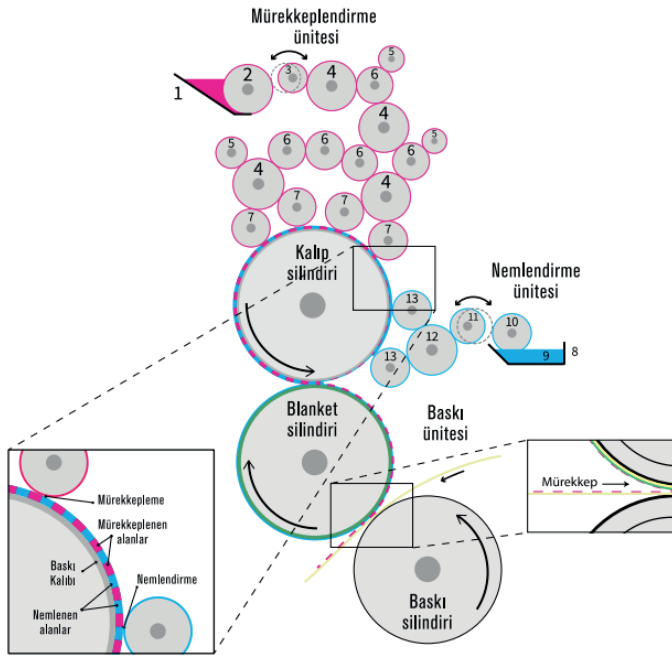


Şekil 11. Çoklu montaj örneği (EngView Systems, 2023).

Karton kutular genel olarak ofset baskı sistemiyle basılırlar. Ofset baskı sisteminin bir ünitesi; bir kalıp, bir blanket ve bir de baskı silindiri olmak üzere üç silindirden teşekkül eder. Kalıp silindiri, baskı kalıbının üzerine sabitlendiği silindiridir. Baskı kalıbı, yüzeyinde yağı ve suyu tutan görüntülü ve görüntüsüz alanların bulunduğu alüminyum levhadır. Blanket silindiri, görüntüyü kalıptan alıp baskı altı malzemesine nakleden, kauçuk kaplanmış dokuma bir malzeme-

nin, sarıldığı silindiridir.

Baskı silindiri, blanket silindiri ile temas ederek görüntü aktarılması için basınç oluşturan silindiridir. Ofset baskı sisteminin kalıp silindirine temas eden nemlendirme ve mürekkeplendirme işlevlerini sağlayan su ve mürekkep ünitesi vardır. Nemlendirme sistemi, merdaneler aracılığıyla nemlendirme suyunu, baskı kalıbına taşır. Mürekkep ünitesi, yine birçok fonksiyonel merdane ile baskı kalıbı üzerine yeterli miktarda mürekkep aktarımı yapar.



Şekil 12. Ofset baskı çalışma sistemi (Acar Büyükpehlivan ve Oktay, 2021).

Alüminyumdan üretilmiş baskı kalıbı yüzeyinde, elektroliz yöntemiyle oluşturulmuş yüksekliği (derinliği) 3-5 µm mikron gren çukurcukları bulunur. Kalıp yüzey greninin ana işlevi pozlandırılma öncesi kalıp yüzeyine komple uygulanan emülsiyonun tutunmasını ve pozlandırılma ve banyo sonrası baskıda görüntü olmayan yerlerde nemlendirme suyunun tutunmasını sağlamaktır (Ülgen vd., 2019).

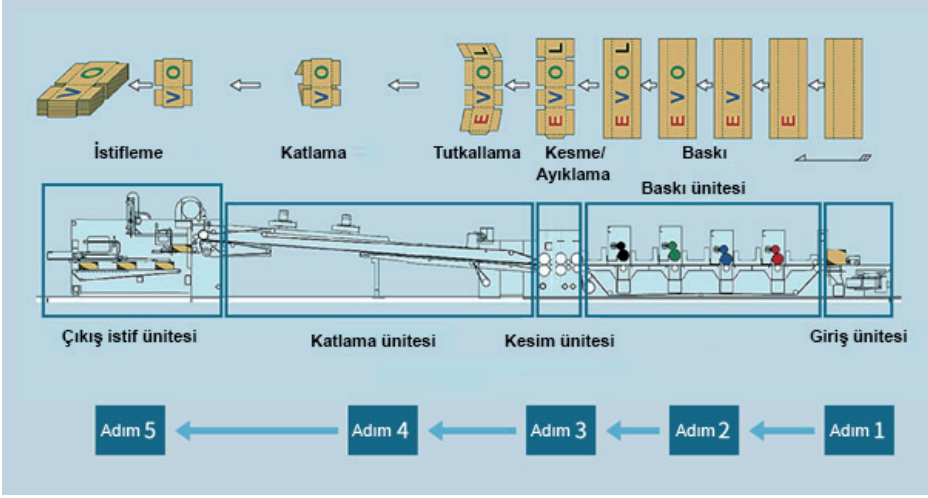
Alüminyum kalıp üzerindeki ışığa duyarlı emülsiyon tabakası 0.002 mm'lik

bir kalınlığa sahiptir. Kalıp üzerindeki 0.002 mm'lik emülsiyon kalınlığı ihmal edilerek baskı sırasında kalıp üzerindeki nemlendirme suyu ile emülsiyon üzerindeki mürekkep aynı yükseklikte kabul edilir. Bundan dolayı bu sisteme “Düz Baskı Sistemi” denir. Baskıya hazır bir ofset kalıbı yüzeyinde; suyu kabul ederek mürekkebi iten, baskı yapmayan grenli bölgeler, mürekkebi kabul ederek suyu iten ve baskı yapan emülsiyonlu bölgeler bulunur.

Ofset baskı sisteminde bir işin basılabilmesi için; CtP yöntemi ile hazırlanmış kalıplar kullanılır. CtP kalıp hazırlama yönteminde film kullanılmadan görüntü bilgisayardan direkt kalıp üzerine pozlandırılır. Pozlandırılan kalıp banyo ve zamklama işleminden geçirilir.

Fotografik kimyasallarla üzerinde görüntülü alan ve görüntüsüz alanların oluşturulduğu kalıp, kalıp silindiri üzerine takılır. Kalıp üzerinde, görüntü olmayan alanlar, su merdaneleri yardımı ile kimyasal konsantre karışımlarının da içinde bulunduğu su bazlı çözelti ile nemlendirilir. Kalıp yüzeyi, nemlendirmeden sonra, mürekkep merdaneleri ile temas eder. Mürekkep kalıp üzerinde nemlendirilmeyen görüntülü alanlar (suyu kabul etmemiş) ile temas ederek o alanlara tutunur. Kalıp üzerinde, okunur şekilde düz olan mürekkepli görüntü, sabit bir basınç ile baskı kauçuğu üzerine ters bir şekilde aktarılır. Kauçuk üzerindeki ters görüntü uygun bir forsa (basınç) ile kağıt veya diğer baskı altı malzemelerine düz olarak basılır. Basılmış tabakalar taşıyıcı aparatlarla istif bölümüne taşınarak, istiflenir ve baskı gerçekleşmiş olur.

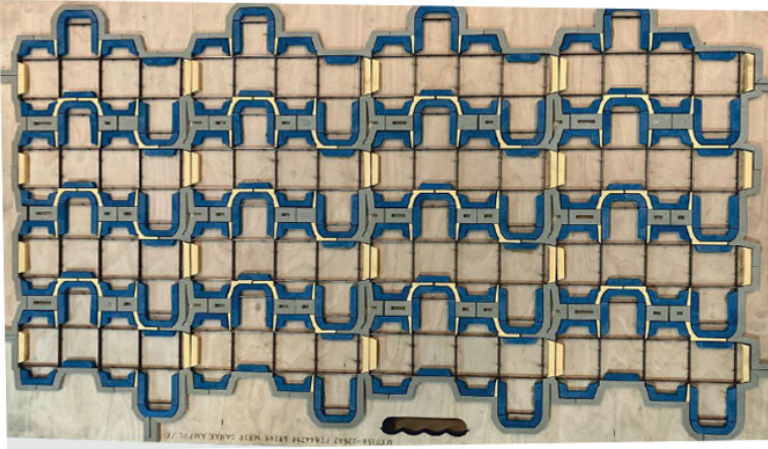
Su ve yağ bazlı mürekkebin birbirini kabul etmeme (birbirinin yüzeyinde tutunmama), kimyasal olayı ile kalıp yüzeyindeki mürekkepli ve mürekkepsiz alanların birbirinden kesin sınırlarla ayrılması, ofset baskının temelini oluşturur. Kalıp yüzeyinde baskı sırasında su-mürekkep dengesi iyi kurulduğu sürece kaliteli baskılar elde edilir. Baskıda kaliteyi etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar; mürekkebin; yapışkanlık ve viskozite değeri, mürekkep su dengesi, pigment dayanıklılığı, mürekkebin viskozitesini etkileyen sıcaklık değeri, mürekkep film kalınlığı ve trapping değeri, kağıdın; parlaklık, beyazlık ve opaklık değeri, kağıt yüzey yapısının gözenekli veya pürüzsüz olması, nemlendirme suyunun; pH değeri, iletkenliği ve sertlik derecesi, kalıbın; vakumlanması, pozlandırma süresi, kalıp banyo süresi ve banyo konsantre değerleri, kalıbın konvansiyonel veya CtP yöntemiyle hazırlanması gibi etkenlerdir.



Şekil 13. Karton ambalaj üretim hattı (Mitsubishi, 2023)

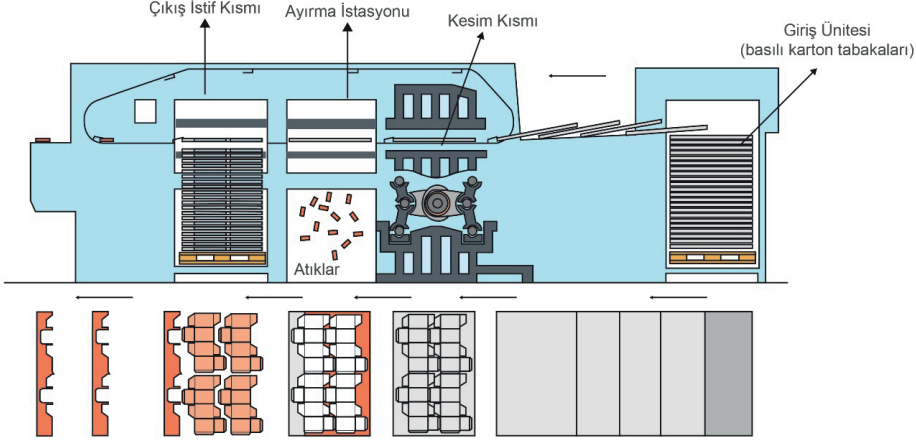
3.3. Şekilli Kesim

Baskıdan sonra, özel kesim makinelerinde şekilli kesim, gofre, varak yaldız ve sonrasında katlama ve yapıştırma işlemleri gerçekleştirilir. Kutunun şekline göre kesim bıçağı özel hazırlanır. Montaj şablonu bıçakta da kullanılır. Bilgisayar yardımıyla kesim bıçağının tahtası bıçak kanallarının oluşturulması için; lazer ışıkla kusursuzca oyulur. Daha sonra oyulmuş kanallara şerit halindeki çelik bıçaklar, perforajlar ve pilyajlar gömülerek yerleştirilir (Pro Carton, 2023).



Şekil 14. Şekilli kesim kalıbı (URL 1, 2023)

Kesim işleminde şekilli kesim kalıbı kesim makinesine takılır. Giriş ünitesinde yer alan baskısı yapılmış karton tabakaları kesim kısmında kesilir, ayırma kısmında ise kesilen atılacak alanlar tabakadan ayrılır. Kesilmiş kutular çıkış kısmında istiflenir.



Şekil 15. Şekilli kesim aşamaları

3.4. Yapıştırma

Karton ambalaj üretim sürecinin son basamağı olan yapıştırma işleminde daha önceden kesimi yapılmış olan kartonların üç boyutlu hale getirilebilmesi amacıyla katlama ve yapıştırma işlemi yapılır. Yapıştırma işlemi karton ambalajın mukavemeti açısından önemlidir. İyi bir yapıştırma işleminde kartonun mukavemeti artar, yapıştırma işlemi yeterince iyi olmadığı durumda karton ambalajın mukavemeti zayıf olur ve kopma, yırtılma gibi durumlar meydana gelebilir. Karton ambalajları yüksek kapasitede üreten fabrikalar yapıştırma işlemlerini tam otomatik katlama ve yapıştırma makinelerinde gerçekleştirirler. Katlama-yapıştırma makineleri dört türde bulunur (Çalış, 2013; MEGEP, 2008);

- Yan yapıştırma yapan katlama-yapıştırma makineleri,
- Yan ve dip yapıştırma yapan katlama-yapıştırma makineleri,
- Dört ve altı noktada yapıştırma yapan katlama-yapıştırma makineleri,
- Yan, yan-dip, dört ve altı noktada yapıştırma yapan katlama- yapıştırma makineleri.

SONUÇ

Ambalajlama işlemi temel anlamda ürünlerin dış etkenler dolayısıyla maruz kalabilecekleri kimyasal ve biyolojik etkilerden korunması işlevini yerine getirir. Bunun yanı sıra ürünü taşıma ve tanıtmaya işlevleri de ambalajı önemli kılan unsurlardır. Farklı tür malzemelerden üretilebilen ambalaj türleri arasında en eski ve yaygın kullanıma sahip olan ambalaj türü karton ambalajdır. Karton ambalajlar hafif olması nedeniyle gıda, kozmetik, ilaç vb. sanayi alanlarının çoğunda farklı özelliklere sahip yapılarda kullanılabilir. Bu nedenle karton ambalaj üretimi var olduğu günden bugüne kadar gelişmiş ve gelişmekte olan bir sektördür.

Karton ambalaj üretimi ardışık birçok işlemden meydana gelmektedir. Kartonun üretilmesiyle başlayan bu süreç; tasarlanması, baskısının yapılması ve kutu haline getirilerek müşteriye sevk edilmesi sürecine kadar farklı tür üretimlerin ve işlem basamaklarının gerçekleşmesiyle tamamlanır. Karton ambalajın üretim sürecinde her bir aşama ayrı bir iş dalı halindedir. Örneğin yalnızca kartonun üretim süreci tek başına ayrı bir fabrikasyon işlem gerektiren ayrı bir sektörken üzerine baskı yapılarak karton kutu ambalaj üretme işlemleri ayrı bir sektördür. Bu kadar işlemden geçen ve her bir aşamasının ayrı süreci olan karton ambalajın üretim sürecinde yapılacak bir hata, ambalajı önemli kılan taşıma, tanıtmaya ve koruma özelliklerinin her birini etkileyecektir. Bu nedenle karton ambalaj üretimi oldukça dikkatli olunması gereken, her bir aşamasında ayrı uzmanlık isteyen bir alandır. Dolayısıyla karton ambalaj üretiminin aşamalarının iyi bilinmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar Büyükpehlivan, G., Oktav, M. (2021). Ofset baskı sistemine ait temel terimler ve değerlendirilmesi. *Avrasya Terim Dergisi*, 9(2): 63-68.
- Altınay, B. (2010). Karton gıda ambalajlarının üretimi ve hijyen kurallarına uygunluğunun incelenmesi. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Berger, K.R., Welt, B. (2002). A brief history of packaging. One of a series of the Agricultural and Biological Engineering Department, Florida Cooperative Extension

Service, Institute of

Çalış, E. (2013). Karton ilaç ambalajlarının üretim işlemlerinin incelenmesi. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Dabak, C. (2009). Türkiye’de ambalaj atıklarının kontrolü ve Avrupa Birliğine uyum. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

EngView Systems. (2021). Layout optimizer. <https://www.engview.com/en/engview/products/layout-optimizer> Erişim Tarihi: 16.07.2023

Food and Agricultural Sciences, University of Florida. file:///C:/Users/GB/Desktop/tracydz,+AE206.pdf Erişim Tarihi:18.07.2023

Gül, E. (2001). Karton-Baskı-Kutu Etkileşimleri ve Karton Ambalaj. Kartonsan Yayını. İstanbul.

Hayta, P. (2005). Bir grafik tasarım sorunu olarak görme engellilere yönelik karton ambalaj tasarımında estetik ve işlevsellik algısı üzerine uygulamalar. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Hayta, P., Sesli, Y., Oktav, M. (2023). Basım teknolojilerinde çözünürlük kavramı. Av-rasya Terim Dergisi, 11(1):11-20.

Holik, H. (2006). Handbook of Paper and Board. WILEY-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA Publication, Germany.

MEGEP. (2008). Karton Ambalaj Yapıştırma. MEB Yayınları.

Mitsubishi Heavy Industries Machinery Systems. (2023). Meeting the needs of global logistics! The EVOL box making machine enables the high-speed mass production of corrugated board boxes. https://www.mhi.com/group/mhims/research/sip/column_0002.html Erişim Tarihi: 19.07.2023

Oktav, M., & Gençoğlu, E. (2002). Matbaada Kalite Kontrol. Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa Eğitimi Bölümü, Ders notu, İstanbul, s. 69.

Özdemir, L. (2021). Kağıdın basılabilirlik terimlerinin anlamları ve kullanılışları. Av-rasya Terim Dergisi, 9 (3):1-6.

Özomay, Z. (2016). Kağıt ve kartonun yapısal özelliklerinin basılabilirlik parametrelerine etkisinin incelenmesi. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Pro Carton. (2023). Glossary of carton and cartonboard terms- A guide to the terminology used in the cartonboard and carton manufacturing industries. Pro Carton Publication. <http://www.pakay.net/eng/pdf/glossaryenglish.pdf> Erişim Tarihi: 15.07.2023

- Sappi. (2004). Paper, ink and press chemistry exploring key print variables. The Eighth Technical Brochure from Sappi.
- Sertbakan, Z. (2003). Karton ambalaj üretiminde karşılaşılan problemlerin tespiti ve çözüm önerileri. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Teschke, K. (2011). Paper and pulp industry general profile. ILO Encyclopaedia of Occupational Health & Safety, <https://www.iloencyclopaedia.org/part-x-96841/paper-and-pulp-industry/item/841-general-profile> Erişim Tarihi: 16.07.2023
- Twede, D. (2012). The birth of modern packaging cartons, cans and bottles. Journal of Historical Research in Marketing, 4(2): 245-272.
- URL 1. [S](#)Erişim Tarihi: 15.07.2023
- Uzman, H. (2002). Uluslararası pazarlara giriş stratejileri ve karton ambalaj üreticileri sektöründe inceleme. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ülgen, M., Oktav, M., Gençoğlu E. (2008). Matbaacının Kağıt Hakkında Bilmesi Gerekenler. Basev Yayınları, İstanbul.
- Ülgen, M., Oktav, M., & Cakir, N. (2019). Grafik Sanatları için Kimya. Basev Yayınları, İstanbul.

Dr. Öğr. Üyesi Pelin HAYTA

Pelin Hayta, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa Öğretmenliği Ana Bilim Dalında lisansını, İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Grafik Tasarım Ana Sanat Dalında yüksek lisansını tamamlamıştır. 2021 yılında Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basım Teknolojileri Ana Bilim Dalında doktrasını tamamlamıştır. 2013-2017 yılları arasında Nişantaşı Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Grafik Tasarım ve Basım Teknolojileri programlarında öğretim görevlisi olarak görev almıştır. 2017 yılında göreve başladığı Sinop Üniversitesi Gerze Meslek Yüksekokulu Tasarım Bölümü Grafik Tasarım programında doktor öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir.

11. BÖLÜM

KAMU-ÖZEL ORTAKLIĞI MODELİNİN YENİ YÜZÜ ŞEHİR HASTANELERİNİN HABERLERE YANSIMASI

Dr. Ragıp BİNGÖL

ragibbingol@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2964-9108

GİRİŞ

Keynesyen iktisat ve sosyal refah devleti anlayışından vazgeçilmeye başlandığı 70’li yılların ikinci yarısı itibarıyla ortaya çıkan neo-liberal politika önerileri öncelikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da kabul görmüş, ardından tüm dünyada uygulanmaya başlanmıştır (Gerber, 2001: 55). Neo-liberal politikalar çerçevesinde, devletin piyasaya müdahale etmemesi ve devlet faaliyetlerinin daraltılması konuşulmaya başlanmış, kamu sektörünün bürokratik olan yapısının, serbest piyasada ekonomik verimlilik ilkesini kısıtladığı gerekçesiyle, devlet müdahalesinin sınırlandırılması esas alan ekonomi yönetiminin doğru olacağı savunulmuştur (Yayman, 2010: 145).

Ekonomi yönetimlerinde Neo- liberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla birlikte bu politikaların önemli ekonomik argümanlarından biri olan özelleştirme, İngiltere merkezli olarak tüm dünyada yaygın bir şekilde uygulanmış, sonrasında ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından benimsenerek farklı yöntemler altında, farklı amaçlar esas alınarak ekonomik darboğazı aşmak için başvurulan bir araç haline gelmiştir. Öte yandan ekonomide uygulanmaya başlanan yeni modelin sosyo-ekonomik alanda neden olduğu bir takım değişiklikler sonucunda, giderek artan kamu kaynaklarının kısılması amacıyla

yapılacak yeni yatırımlarda özel sektörle işbirliği yapılması düşüncesi yeni bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır. Kamu-özel sektör işbirliği (KOİ) olarak adlandırılan bu özelleştirme yöntemi ile ilk başta gelişmekte olan ülkelerin altyapı ve ulaşım projeleri hayata geçirilmiş, daha sonra KOİ yöntemi kamu hizmetlerinin sunumunda da kullanılmaya başlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 6).

Kamu-özel sektör işbirliği yöntemi ile inşa edilen şehir hastaneleri bu modelin kamu hizmetleri sunumundaki en yeni örneklerinden biridir. Bu çalışmada, değişen kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde kamu hizmetlerinin sunumunda verimlilik esaslı ve vatandaş (müşteri) odaklı bir hizmet sunumu gerçekleştirilmesi amacıyla kamu-özel sektör işbirliği yöntemiyle yapılan “Şehir Hastanelerinin” haberlerde temsili gazetelerin internet sitelerinde yer alan haberler aracılığıyla incelenmektedir.

Verimlilik esasına dayalı ve daha az bürokratik olan yeni kamu yönetimi anlayışı kapsamında yapılmakta olan Şehir Hastanelerinin kamu maliyesi üzerindeki etkilerinin medyada nasıl yer bulduğunu inceleyen çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kamu hizmeti kavramı, tarihsel gelişimi, türleri ve geleneksel yöntemlerle sunulmaları incelenmekte, ikinci bölümde değişen kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde hizmet sunumlarında meydana gelen değişimler, yeni sunum yöntemleri olan özelleştirme ve kamu-özel sektör işbirliği modelleri ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise kamu özel ortaklığı modeli ile hizmete sunulan şehir hastaneleri hakkında yapılan haberler analiz edilmiş ve konuya ilişkin haber örneklerine yer verilmiştir. Bu kapsamda farklı yayın politikalarına sahip olan Milliyet ve Sözcü gazetelerinin internet sitelerinde 2018-2023 yılları arasında yayınlanan haberler çalışmaya konu edilmiştir.

1. KAMU HİZMETİ VE ÖZELLEŞTİRME

Kamu hizmeti, idare hukukunun temel kavramları arasında yer almakta ve devlet idaresinin vatandaşın günlük hayatına yansıyan faaliyet alanlarının en başında gelen fonksiyonlarından biridir. Toplumsal hayatın sürdürülmesinde vazgeçilmez unsurlar arasında yer alan kamu hizmeti, gerek hukuki gerekse toplumsal yapısı itibarıyla kapsamı çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur (İşten, 2007: 59). Öte yandan kamu hizmeti kavramının hem hukuki hem de

iktisat boyutunun bulunması, tartışmasız bir tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır (Karahanoğulları, 2002: 9). İngilizce sözlüklerde “public service” karşılığı “amme hizmeti” (Redhouse, 1974: 780) olarak tanımlanan kamu hizmeti, Türkçe sözlüklerde ise “Devlet ve öteki kamu tüzel kişileri tarafından halkın genel ve ortak gereksinimlerinin karşılanması amacıyla yapılan hizmetlerin tümü; amme hizmeti” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019: 1291).

Türkiye’de kamu hizmeti imparatorluk döneminde vakıflar tarafından yerine getirilen, devlet tarafından desteklenen ve denetime tabi tutulan faaliyetlerdir. Kamu hizmeti kavramının gelişmesinde büyük katkıları olan Sıddık Sami Onar, Cumhuriyet öncesi kamu hizmeti faaliyetleri hakkındaki “Vakıflar gibi hususi müessese ve teşebbüslerle şehirler kurmuş, büyük sanat eserleri, sosyal teşekküller meydana getirmiş, medeniyet müesseseleriyle ortaçağın en ileri imparatorluklarına numune olmuş” görüşü ile Türk kamu hizmetinden övgüyle bahsetmiştir (Onar, 1966: 668). Öte yandan Türk Kamu Hizmetleri Okulu’nun kurucusu ve en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Onar kamu hizmetini, “Devlet veya diğer amme hükmî şahısları (kamu tüzel kişileri) tarafından veya bunların nezaret ve murakabaları, kontrolleri altında umumî ve kolektif ihtiyaçları karşılamak ve tatmin etmek, amme menfaatini sağlamak için icra edilen ve umuma arz edilmiş bulunan devamlı ve muntazam faaliyetlere amme (kamu) hizmeti” (Onar, 1966: 13) olarak tanımlamaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye’de toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla sürdürülen kamu hizmetine 1950’li yıllardan itibaren yeni bir fonksiyon eklenmiş ve kamu hizmeti aracılığıyla ekonomik olarak zayıf olan ve devlet tarafından desteklenen özel sektörün sermaye birikimi yapmasına olanak sağlamak için bir politika olarak uygulanmaya başlanmıştır. Burada bir hususun altı çizilmelidir. Kamu hiçbir zaman özel sektörün faaliyet gösterdiği alanlarda özel sektöre rakip olarak hareket etmemiş, tam aksine verilen desteklerle özel sektörün her zaman yanında yer almıştır. Finansal yapı olarak giderek güçlenen özel sektör dünyadaki ekonomik paradigmalardan değişmesiyle birlikte 1980’li yıllarda kamu tarafından yürütülen ve ticari olarak kârlı görünen hizmetlere talip olmaya başlamıştır. “Özelleştirme” olarak ekonomik alanda kendine yer bulan bu politika, kamu tarafından yürütülen ve özel hukuk hükümlerine tabi kişi veya kişiler tarafından yürütülmesinde hukuki ve ülke güvenliği açısından herhangi bir beis bulunmayan kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından yürütülmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Gülan, 1998: 98-99).

Özelleştirme, o zamanki adıyla Federal Almanya’da “Wolkswagen” fabrikasına ait hisselerin halka arz edilmesiyle iktisadi hayata girmiş ve 1970’lerde bu alanda en fazla tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Günümüzdeki fonksiyonlarıyla özelleştirme 1980’lerde Avrupa’da en parlak dönemini yaşamış ve aynı yıllarda Türkiye’de de özelleştirme için hazırlık çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Vural, 2005: 19).

TDK’da (2019) özelleştirme, “Devlete ait taşınır, taşınmaz malların teklif alma veya ihale yoluyla satış yapma” (s. 1867) olarak tanımlanmıştır. Ekonomi ve hukuk gibi birden çok disiplininin ilgi alanına giren özelleştirmenin üzerinde uzlaşmış bir tanım yapılamamıştır. Ancak literatürde yaygın olarak özelleştirme dar anlamda özelleştirme ve geniş anlamda özelleştirme olarak ikiye ayrılmış ve bu iki ayrım üzerinden bir tanım yapılmıştır. Buna göre dar anlamda özelleştirme, KİT’lerin özel sektöre devredilerek kamunun ekonomik yaşamdan uzaklaştırılarak haksız rekabeti ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir (Ulusoy, 1997: 17). Geniş anlamda özelleştirme ise, ekonomik alanda kamu payının en aza indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Bir başka ifadeyle serbest piyasa ekonomisinde özel hukuk hükümlerine tabi olan kişi veya kişilerin piyasaya egemen olmasının önünün açılmasıdır (Cevizoğlu, 1988: 11).

Özelleştirme uygulamaları Türkiye’de her ne kadar 80’li yılların ortalarında başlamış olsa da 27 Kasım 1994’de “4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun” ile teşekkül ettirilen Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile özelleştirmenin kapsamı genişletilmiş ve özelleştirme işlemleri hız kazanmıştır.

2. SAĞLIK SEKTÖRÜNDE KAMU-ÖZEL SEKTÖR ORTAKLIĞI MODELİ

Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan 2010 stratejik planda, Türkiye’nin sağlık sektöründeki gelişmeleri yakından takip ettiği, sektörde uygulanan politikaların bu gelişmelere paralel olarak hazırlandığı ifade edilmektedir. Raporunda, sağlık politikalarının halkın sağlık düzeyini yükseltmek, sağlığa yönelik tehdit ve riskleri minimize etmek ve halk sağlığını bu risklerden koruma temelinde uygulanacağı vurgulanmaktadır (Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan, 2010: 49). Bu noktadan hareketle, kentleşmenin ve kent nüfusunun artması tedavi hizmetlerine olan ihtiyacı artırmış, toplumsal yaşam biçimlerinin değişmesi, ekonomik

gelişmişlik düzeylerinin yükselmesi ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte de tedavi hizmetleri çeşitlenmiş ve sağlık hizmetine ulaşım kolaylaşmıştır. Bu anlamda tedavi hizmetlerinde meydana gelen ilerlemeler sağlık hizmetlerine ayrılan kamu finansmanının artmasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye’de daha önce çeşitli altyapı ve üstyapı projelerinde uygulanan kamu özel ortaklığının sağlık sektöründe uygulanabilirliğini tartışmaya açmıştır.

Öte yandan özellikle 80’li yıllarla beraber dünyada neo-liberal politikaların uygulanmasıyla birlikte Dünya Bankası ve IMF, birçok sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de yapısal değişim programlarını gündeme getirmiştir. Dünya Bankası gelişmekte olan ülkelere, devletin sağlık hizmetlerinden özellikle maliyeti yüksek olan tedavi hizmetlerinden çekilerek o hizmeti serbest piyasa aktörlerine bırakmasını, devletin kısıtlı kaynaklarını kırsal kentlerdeki hastanelere ulaşmada güçlük çeken ve kırsal alanda yaşayan vatandaşlar için koruyucu sağlık hizmetleri alanında kullanılmasını tavsiye etmiştir (Ergun ve Dericioğlu, 2010: 37).

Bu bağlamda Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan “Sağlıkta Dönüşüm” raporunda tedavi hizmetlerinin eksiksiz karşılanabilmesi, daha verimli işletmeler haline dönüşmesi ve sektörde bulunan diğer aktörlerle rekabet edebilecek bir yapıya bürünmesi hedeflenmiştir. Bunun için de, tedavi hizmetlerinin serbest piyasa aktörlerine bırakılması, kamuya ait kıt kaynakların sosyal devlet anlayışına dayalı ticari özelliği bulunmayan ve kamu hazinesine fazla yük getirmeyen koruyucu hekimlik faaliyetlerine yönlendirileceği düşüncesine yer verilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2003:31- 32).

1987 yılında çıkarılan “3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu” Türkiye’de kamu tarafından yürütülen sağlık hizmetlerinin niteliği ve örgütlenmesi hakkında atılan ilk ciddi adım olarak kabul edilmektedir (Karasu, 2011: 173-174). 2005 yılında kanunda yapılan değişikliklerle özelleştirme yöntemlerinden biri olan “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı Modeli” sağlık sisteminin içine girmiş ve bu tarihten itibaren uygulanmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2011: 5). Öte yandan iktidar tarafından 2006 yılında kamuoyuna sunulan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” çerçevesinde kamu hastaneleri tarafından yerine getirilen klinik hizmetlerinin özel sektör tarafından sunulmasına izin verilmesi, sağlıkta kamu- özel ortaklığı uygulamalarının başlangıcı için kritik bir eşğin aşılmasını sağlamıştır (Akdağ, 2010: 5).

Sağlık alanında özelleştirme yöntemlerinden biri olan “Kamu- Özel Sektör

Ortaklığı Modeli” ile bugüne kadar 21 şehir hastanesi açılmış, sunduğu hizmetler bakımından yetersiz olan devlet hastanelerinde ise iyileştirme çalışmaları yapılmış, ek binalar ile yatak kapasiteleri artırılmıştır. Medyada yer alan haberlerde, iktidar tarafından “sağlıkta devrim” olarak nitelendirilen “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” yöntemiyle inşa edilen sağlık kampüslerinin Avrupa’nın önde gelen kuruluşları arasına girdiği, sektörde sunulan hizmetin nitelikli hale geldiği, tedavi sürecinde hız, verimlilik ve etkinliğin artacağı iddia edilmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Milliyet ve Sözcü Gazetelerinde 2019-2023 yılları arasında yapılan tarama sonucunda doğrudan kamu özel işbirliği yöntemiyle hayata geçirilen şehir hastaneleri konseptinin ele alındığı 426 haber saptanmıştır. İlan ve reklam benzeri içerik taşıyan haberler dikkate alınmamıştır. Bu haberler içerisinde şehir hastaneleri ile alakalı vurgulamalarda ön plana çıkanlar irdelenmiştir. Tespit edilen haberler, sosyal bilimler alanında içerik araştırmaları kapsamındaki konuların yer aldığı, betimlemenin kişi davranışına yaptığı etkinin oluşum şeklini inceleyen, insanların maruz kaldıkları söylemsel yönlendirmeleri saptadıktan sonra toplumsal şekle göre bunları değerlendirmeye tabi tutan, yorumlayıcı bir yaklaşımı benimseyen ve disiplinlerarası bütüncül bir bakış açısı sunan nitel içerik analizi yöntemine göre ele alınmış, öne çıkan örneklemeler değerlendirilerek yorumlanmıştır.

4. BULGULAR

Hükümetin sağlıkta dönüşüm sürecindeki önemli adımlarından olan, kamu özel sektör işbirliği ile yapılan şehir hastaneleri ile ilgili haberlerin gazetelerin internet haber portallarında ele alınışının irdelendiği bu bölümde, ilk olarak olayları kamuoyuna aktarmak için kullanılan haber başlıkları yer almaktadır. Bu kategoriyle alakalı başlıklar arasından seçilen örnekler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

“Şehir hastanelerinde denetim skandalı” (Sözcü, 15 Ekim 2019).

“Şehir hastaneleri piyango gibi” (Sözcü, 14 Kasım 2019).

“Başakşehir Şehir Hastanesi’ne ‘gizemli’ açılış” (Sözcü, 20 Nisan

2020).

“Şehir hastaneleri sahipsiz kaldı” (Sözcü, 29 Nisan 2020).

“4 milyarlık 3 şehir hastanesinin inşaatı gizli kapaklı ihalelerle verildi” (Sözcü, 31 Mart 2021).

“Şehir hastanelerine ‘Kilitlerimiz’ tehdidi” (Sözcü, 24 Haziran 2021).

“Şehir hastaneleri 5 bakanlığın bütçesini yuttu” (Sözcü, 18 Haziran 2022).

“Erdoğan’ın övdüğü hastaneler Sayıştay raporunda! Randevular yetersiz, testler gecikiyor” (Sözcü, 29 Eylül 2022).

“Şehir hastaneleri 39 milyar lira yuttu” (Sözcü, 18 Ocak 2023).

“Şehir yerine semt hastanesi gelecek” (Sözcü, 13 Mayıs 2023).

“Bakan Koca açıkladı: Hedefimiz 2020’de 1 milyon 450 bin kişi” (Milliyet, 14 Aralık 2019).

“Bakan Koca’dan ‘şehir hastaneleri’ açıklaması” (Milliyet, 16 Kasım 2019).

“Başakşehir Çam ve Sakura Hastanesi açıldı! Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan flaş açıklamalar” (Milliyet, 21 Mayıs 2020).

“Kamu ile özel sektör arasında 155,8 milyar dolarlık imza” (Milliyet, 13 Ağustos 2020).

“1250 yataklı Konya Şehir Hastanesi, açılışa hazır” (Milliyet, 17 Temmuz 2020).

“Numan Kurtulmuş: Türkiye, pandemiyle başa çıkabilen ender ülkelerden birisidir” (Milliyet, 3 Ekim 2021).

“Bakan Koca’dan şehir hastaneleriyle ilgili iddialara yanıt” (Milliyet, 29 Haziran 2021).

“Bakan Koca’dan şehir hastaneleri açıklaması: Sayıları 36’ya çıkacak” (Milliyet, 02 Aralık 2022).

“Hastane binaları 36 yaş gençleşti” (Milliyet, 13 Aralık 2022).

“Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, cuma namazı çıkışı basın mensuplarının sorularını yanıtladı” (Milliyet, 14 Nisan 2023).

“Bakan Koca: Şehir hastaneleri işin sadece bir cephesidir (Milliyet, 15 Nisan 2023).

Sözcü gazetesinin internet sitesinde ekonomi bölümünde yer alan haberin “*Şehir hastaneleri 39 milyar lira yuttu*” başlığında, hükümetin sağlıkta dönüşüm için kamu özel sektör işbirliği kapsamında hayata geçirdiği şehir hastaneleri için harcanan para ‘yuttu’ ifadesi ile aktarılarak, yapılan yatırımın boşa olduğu, ödenen paraların kaybolduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

“Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, ‘Cebimizden beş kuruluş çıkmayacak’ dediği şehir hastaneleri için bütçeden yapılan ödeme yeni bir rekor kırdı. CHP Ankara Milletvekili Murat Emir, Türkiye genelindeki 13 şehir hastanesi için 2017-2022 döneminde kamunun kasasından toplam 39 milyar 396 milyon TL çıktığını açıkladı. [...] Murat Emir, daha önce, kaynak yetersizliği nedeniyle tamamlanamayan devlet hastanelerini gündeme getirdiklerine işaret ederek, şöyle devam etti: ‘AKP’nin, Otel konforunda diyerek adeta pazarladığı şehir hastaneleri, bütçede delik açmaya devam ediyor.’”

Sözcü gazetesinde “*Şehir hastaneleri 39 milyar lira yuttu*” başlıklı haberin metninde hükümetin son 10 yılda sağlık alanında yürüttüğü dönüşüm eleştirisi konusu olmaktadır. “Kamu- Özel Sektör Ortaklığı” kapsamında yapılan şehir hastanelerinin bütçeye zarar verdiğinin ifade edildiği haberde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “Cebimizden beş kuruluş çıkmayacak” ifadesine vurgu yapılmış, Erdoğan’ın iddiasının aksine 13 şehir hastanesi için ödenen paranın 39 milyarı geçtiği, bunun da vatandaşın cebinden çıktığı vurgulanmıştır. Haberde, şehir hastanelerinin kamuoyunda benimsenmesi için kullanılan “*Otel konforunda diyerek adeta pazarladığı şehir hastaneleri, bütçede delik açmaya devam ediyor*” ifadesi ile hastaneler için yapılan abartılı reklam çalışmaları ile bütçede oluşan açığın vatandaşın gözünden kaçırılmaya çalışıldığına dikkat çekilmiş, hastane yapımları devam ettiği sürece kaybın devam edeceği kamuoyuna aktarılmaya çalışılmıştır.

Ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin şehir hastaneleriyle ilgili hazırladığı bir rapor gazetesinin kendi muhabiri tarafından “*Şehir hastaneleri piyango gibi*” başlığı ile haberleştirilmiştir. Haberde “piyango” sözcüğü ile emek harcamadan elde edilen kazanca atıfta bulunulmak istenmiş ve hastane inşaatlarını yapan müteahhitlerin hiçbir risk almadan kamu kaynaklarını kullanarak zengin olduklarına işaret edilmiştir.

“CHP’nin raporunda ‘Kamu kaynaklarıyla şirketleri zengin et-

mek için en iyi model. İngiliz danışmanlık şirketleri piyangoyu vurdu” denildi.

‘Hiçbir şey şehir hastanelerinden daha çok haksız kazanç yaratamaz. Sıfır risk, sıfır öz kaynak ile 25 yıl boyunca muazzam bir gelir akışı. Bu hastaneleri yapan müteahhitler ve bunlara modeli öğreten İngiltere destekli danışmanlık şirketleri piyangoyu vurmuş durumdadılar.’

İhale hazırlıklarını yapan, ihaleleri gerçekleştiren, ihale sonrası işlemleri gerçekleştiren kamu idarecilerinin de akıl almaz usulsüzlükler içine girdiklerinin vurgulandığı raporda, ‘Sayıştay’ın 2018 Sağlık Bakanlığı raporunda da sonuç bu kadar net ve ürkütücüdür. Bakanlık, Anayasa ve yasalardaki hükümlere rağmen Sayıştay denetçilerinden bilgi ve belge de saklamışsa, burada büyük soygun var demektir’ sözlerine yer verildi.

Yapımı biten veya devam eden, işletmeye geçmiş geçmemiş, ihalesi bitmiş ya da devam eden tüm şehir hastanelerinin hemen devlet tarafından devralınması gerektiği belirtilen raporda, elde edilebilen bilgilerle yapılan hesaplamalara göre 30 şehir hastanesinin 25 yıl boyunca kamuya getireceği yükün 142.4 milyar dolar olacağına dikkat çekildi. Raporda, 25 yılda ödenecek olan bu parayla devletin 862 adet bin 200 yataklı hastane yapabileceği belirtilerek, ‘Bu da 1 milyon yatak anlamına gelir’ denildi”.

Haberde büyük yatırım gerektiren projelerin gerçekleştirilmesinde tercih edilen özelleştirme modellerinden biri olan “Kamu-Özel İşbirliği Yöntemi”, “İngiltere destekli danışmanlık şirketleri, piyangoyu vurmuş durumda” ifadesi eleştirilmekte, kaynakların yabancı sermayeye aktarıldığına göndermede bulunmaktadır. Haberin “zengin olma modeli” alt başlığında rapora atıfta bulunularak “Bakanlık, Anayasa ve yasalardaki hükümlere rağmen Sayıştay denetçilerinden bilgi ve belge de saklamışsa, burada büyük soygun var demektir” cümlesiyle bir iddia ortaya atılarak ilgili kamu çalışanları anayasal suç işlemekle, proje yatırımcıları ise kamu kaynaklarını çalan hırsız olmakla itham edilmiştir.

Haberin son paragrafından ise şehir hastanelerinin kamuya getireceği yük

finansal olarak tahmin edilerek, bu kaynaklarla devlet tarafından yapılacak hastanelerin kapasitelerinin şehir hastanelerinin çok üstünde olacağı bilgilerine yer verilmiştir.

Milliyet gazetesinin internet sitesinde okuyucuyla paylaşılan haberin “Kamu ile özel sektör arasında 155,8 milyar dolarlık imza” başlığında Türkiye’de “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” yöntemiyle gerçekleştirilen özelleştirmelerin ekonomik olarak büyüklüğüne dikkat çekilmiştir.

“AA muhabirinin, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın kamu-özel iş birliğiyle yürütülen projelere ilişkin verilerinden yaptığı derlemeye göre, kamu-özel sektör iş birliği modeli, özellikle otoyol, köprü, havalimanı gibi altyapı yatırımları ile hastane gibi kamu hizmetlerinin sunumunda alternatif bir finansman modeli olarak önem taşıyor. Bu yöntemle yatırımların hızlı tamamlanmasının yanında projelere özel sektörün katılımının sağlanarak hizmet kalitesinin iyileştirilmesi ve proje maliyetlerinin düşürülmesi amaçlanıyor.

Türkiye’de bu modelin uygulanmaya başlandığı 1986’dan geçen yılın sonuna kadar toplam yatırım tutarı 78,3 milyar dolar olan 249 kamu-özel iş birliği projesi uygulamaya konuldu. Bu projelerin toplam sözleşme değeri (yatırım tutarı ve kamuya ödenecek miktar) 155,8 milyar dolar oldu. Sözleşmesi imzalanan 249 projenin sözleşme değerleri içinde 73 milyar 73 milyon dolarla en büyük payı havaalanı projeleri aldı. Bunu 37,1 milyar dolarla enerji ve 24,3 milyar dolarla kara yolu projeleri izledi. Şehir hastaneleri nedeniyle sağlık tesisi projelerinin sözleşme değeri de 11,5 milyar dolarla öne çıktı. Liman yatırımları 4,8 milyar dolar, yat limanı ve turizm tesisleri de 2,1 milyar dolarlık sözleşme değerleriyle dikkati çakti”.

Milliyet gazetesinde “Kamu ile özel sektör arasında 155,8 milyar dolarlık imza” başlığıyla yer alan haberin metninde 1986 yılında Türkiye’de uygulanmaya başlanan “Kamu-Özel Sektör” işbirliği yönteminin hangi projelerde daha fazla uygulandığı ön plana çıkarılmak istenmiştir. Buna göre yöntem, “otoyol, köprü, havalimanı gibi altyapı yatırımları ile hastane” gibi devlet tarafından vatandaşa sunulması gereken ancak finansman olarak hem kamuyu hem de özel

sektörü yoracak hizmetlerin, kamu ile özel sektör arasında imzalanan sözleşmeler marifetiyle özel sektöre gördürülmesinde alternatif bir finansman aracı olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

“Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” özelleştirme yönteminin Türkiye’de ulaştığı büyüklüğün sayısal verilerle ifade edilmeye çalışıldığı haberde, “*Bu projelerin toplam sözleşme değeri (yatırım tutarı ve kamuya ödenecek miktar) 155,8 milyar dolar oldu*” cümlesiyle, bu yöntemle özel sektör tarafından hazineye aktarılan kaynağın miktarına vurgu yapılarak, ülke ekonomisi için kazanımı dile getirilmiştir.

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın TBMM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmanın haberleştirildiği metinde yer alan “*Bakanlık verilerine göre 31 ile yayımlanan şehir hastanesi ağıyla, hastane binalarının ortalama yaşı 19 yılda 49’dan 13’e düştü*” ifadesiyle kamu-özel sektör işbirliği ile yapılan sağlık yatırımları kapsamında Türkiye’de bulunan hastane binalarının yenilendiğine dikkat çekilmek istenmiştir.

“Kamu-özel iş birlikleri (KÖİ) ve genel bütçeden yapımı tamamlanan 20 şehir hastanesinin yanı sıra inşaatı ve ihale süreci devam eden 11 hastaneyle birlikte buralardaki toplam yatak kapasitesi 48 bin 160’a ulaşacak. Bu hastaneler, Bakanlığa bağlı 165 bin yatağın yüzde 78’i olan “otel konforundaki nitelikli yataklarla oluşturuluyor. Ayrıca hastaneler, “verimli ve akıllı” tasarım şartı sebebiyle, “trijenerasyon” sayesinde kendi enerjisini üretmesi, depreme dayanıklı olması, yanık üniteleri gibi özellikli sağlık hizmetlerini yurt geneline yayması gibi uygulamaları da beraberinde getiriyor”.

“Hastane binaları 36 yaş gençleşti” başlığı ile verilen haberde “otel konforundaki nitelikli yataklarla” ifadesiyle şehir hastanelerinin lüks ve konforuna vurgu yapılmakta, “verimli ve akıllı” tasarım” terimiyle de binaların teknoloji ile donatıldığına işaret edilmek istenmiştir.

Sözcü gazetesinin internet sitesinde “*Erdoğan’ın övdüğü hastaneler Sayıştay raporunda! Randevular yetersiz, testler gecikiyor*” başlığıyla yayınlanan haberde, şehir hastanelerinde yaşanan randevu, görüntüleme ve laboratuvar işlemlerinde yaşanan gecikme ve sıkıntılara Sayıştay raporlarında yer verildiği

belirtilmiştir. Ayrıca haberde şehir hastanelerinde hastalara yapılan tetkiklerde yüzde 61,56 oranında gecikmeler yaşandığı ifade edilerek, hükümet tarafından “sağlıkta devrim” olarak nitelendirilen şehir hastaneleri eleştirilmiştir.

“Mersin Şehir Hastanesinde test grubu bazında rutin istemli tetkiklerde ortalama %8,28, acil istemli tetkiklerde ise ortalama %61,56’ya varacak seviyede gecikmeler yaşanıyor. Konya Karatay Şehir Hastanesinde aylık bazda bakıldığında, 2021 yılı Ekim ayında yapılan toplam 1.045.394 adet testten 140.336’sında gecikme var ve bu %13,42 oranına tekabül ediyor. İstanbul Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesinde mevcut test rehberlerine göre belirlenen sonuç verme sürelerinde bazı test gruplarında %37’lik bir orana tekabül edecek düzeyde gecikme meydana geliyor”.

Gazetenin sağlık sayfasında yer alan haberde şehir hastanelerinde yaşanan çeşitli aksaklıkların kamu kurum ve kuruluşlarının denetlenmesindeki en yetkili organ olan Sayıştay raporlarına dayandırılarak haberleştirilmiştir. Bu bağlamda haberle, hükümet tarafından savunulan şehir hastanesi uygulamalarına “devletin de karşı çıktığı” kanaatinin kamuoyunda oluşturmak istendiği görülmektedir.

Sözcü gazetesinin gündem sayfasında yer alan bir başka haberde, ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili tarafından soru önergesi ile şehir hastanelerinin maliyetine ilişkin cevaplar aranmıştır.

“Önümüzdeki 25 yıl boyunca devam edecek dövize endeksli kira ve hizmet bedelleri nedeniyle Türkiye bütçesinin yeni kara deliği olması beklenen şehir hastanelerini savunacak bakanlık bulunamadı. CHP Balıkesir Milletvekili Dr. Fikret Şahin, şehir hastanelerine yapılacak ödemelerin boyutunu öğrenmek için Sağlık Bakanlığına soru önergesiyle başvuruda bulundu”.

“Şehir hastaneleri sahipsiz kaldı” başlığını taşıyan haberde şehir hastaneleriyle ilgili sorulara hastanelerin bütçeye getirdiği yük nedeniyle ilgili bakanlıkların sorulara cevap vermediği ifade edilmiştir. Bu duruma haberde geçen “sahipsiz kaldı”, “kara delik” terimlerle okuyucunun dikkati çekilmek istenmiştir.

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın sosyal medya mecrası Twitter hesabından yaptığı paylaşımın haberleştirildiği içerikte, şehir hastanelerinin tedavi olanakları sayısal olarak ön plana çıkarılmak istenmiştir.

“Sağlık Bakanı Koca, sosyal paylaşım sitesi Twitter hesabından yaptığı paylaşımında, “1999 Büyük Marmara Depremi 7,4 büyüklüğündeydi. Ondan daha şiddetli depremlerde bile hasta tedavi etmeye, ameliyatlara yapmaya elverişli şekilde inşa edilmiş 20 Şehir Hastanemiz var. Sayıları 36’ya çıkacak” ifadelerine yer verdi”.

Türkiye tarihinin en büyük depremlerinden biri olan 1999 Marmara Depreminde hastanelerde yaşanan sıkıntılara gönderme yapılan haberde, nicelik ve nitelik olarak şehir hastanelerinin özelliklerinden bahsedilerek, olası büyük felaketlerde bu hastanelerin ihtiyaçlara cevap vereceği dile getirilmiştir. Öte yandan Marmara depreminin Richter ölçeğinde büyüklüğüne yer verilmiş, şehir hastanelerinin bu büyüklükte depremlere dayanıklı şekilde inşa edildiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Haberde şehir hastanelerinin özelliklerine yer verilerek bir anlamda muhalefetin eleştirilerine cevap verildiği görülmektedir.

SONUÇ

Özelleştirme yöntemlerinden biri olan “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı”, sağlık sektöründe şehir hastaneleri uygulamalarıyla ön plana çıkmıştır. Bu çalışmada, kamu-özel sektör işbirliği ile hayata geçirilen şehir hastaneleriyle ilgili ulusal gazetelerin internet portallarına yansıyan haberler ele alınmıştır. Bu kapsamda örneklem olarak seçilen iki gazetenin internet sitelerinde 2018-2023 tarihleri arasında yer alan 426 haber incelenmiştir.

“Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” yöntemi ile kamu kaynaklarının israf edildiği, kaynakların belirli sermaye gruplarına aktarıldığı, devlet eliyle vatandaşlara sunulan hizmetlerin azaldığı için vatandaşın devlete olan güvenini sarstığı ve sosyal devlet anlayışını zayıflattığı iddia edilmektedir. Yöntemin en güncel örneği olan şehir hastaneleri bu kapsamda özellikle iktidara muhalif siyasi parti ve sivil toplum kuruluşları tarafından medyada yoğun şekilde eleştirilmektedir.

1980’lerden sonra Türkiye’de özelleştirme uygulamaları başlamış, 90’lar ve 2000’li yıllarda ise en parlak dönemini yaşamıştır. KİT’lerin kamu maliyesi üzerindeki yükü kaldırma, vatandaşın ihtiyaç duyduğu yeni hizmetlere finansman sağlama, hazine borçlarını ödeme için kullanılan özelleştirme her dönem medyanın gündeminde yer almıştır. Özelleştirmeyi gerçekleştiren taraf özelleş-

tirme sonunda kamu hazinesine aktarılan kaynaklardan veya şehir hastaneleri gibi yatırımları medyada ön plana çıkartırken, muhalefet partileri ve birlikte hareket ettikleri sivil toplum kuruluşları ülkenin kaynaklarının yabancılara sattıldığını, hazineye çok yüksek borç yükü yüklendiği gibi olumsuzlukları medya aracılığıyla kamuoyuna duyurmaya çalışmaktadır.

“Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” yönetimiyle vatandaşın hizmetine sunulan şehir hastaneleri ile ilgili haber başlıklarında, yayın politikası olarak iktidara yakın olan gazetede hastanelerin kapasiteleri, verimliliği, teknolojik imkânları, vatandaşa sağladığı kolaylıklar, sağlık sektörünün gelişmesine yaptığı katkıları ifade eden kavramlara yer verildiği tespit edilmiştir. Yayın politikası olarak iktidarı ideolojik olarak eleştiren Sözcü gazetesinde yer alan haber başlıklarının tümünün negatif öğeleri ön plana çıkan ifadelerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Hastanelerin hazineyi finansal olarak zora soktuğu, ihalelerde usulsüzlük yapıldığı, kamu maliyesini zora soktuğu için ilgili bakanlıkların projelere sahip çıkmadığı iddia edildiği gibi halka hizmet etmediği gibi ifadelerin sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir.

Gazete internet sitelerinin gündem, sağlık, ekonomi ve haberler bölümlerinde yer verilen haberlerde Sözcü gazetesinde, “skandal, piyango, kara delik, gizli-saklı, tehdit, fesat, pahalı, gecikme, heba” gibi kavramlar kullanılarak şehir hastaneleri üzerinden iktidar partisi eleştirilmeye çalışılmış ve bu yatırımlar hakkında kamuoyunda mevcut iktidar karşıtı bir kanaat oluşturulmak istenmiştir. İktidara yakın yayın politikası izleyen Milliyet gazetesinde ise kaliteli hizmet, teknolojik altyapı, yatırım hızı, kapasite artışı, konfor, istihdam, yenilik gibi pozitif kavramlar kullanılarak “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” ile gerçekleştirilen yatırımların Türkiye’deki sağlık sektörünün gelişmesine sağladığı katkıları bakımından doğru bir yöntem olduğu ön plana çıkarılmak istenmiştir.

Haber başlıklarında yer alan betimlemelerin spot ve haber metinlerinde de kullanıldığı göze çarpmaktadır. Sözcü gazetesinde kamu-özel sektör yöntemiyle gerçekleştirilen şehir hastaneleri projelerinin kamu kaynaklarını boşa harcanması üzerinden iktidar sert biçimde eleştirilmiştir. Milliyet gazetesinde ise şehir hastaneleri projelerinin sağlık sektöründe verimlilik ve teknolojiye dayalı hizmet anlayışını geliştirdiği dile getirilerek projeler övülmüştür.

Son olarak şehir hastanelerine haber olarak medyada yer verilirken, özel sektör elinde bulunan atıl finansman kaynaklarının “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” ve diğer özelleştirme yöntemleriyle vatandaşın ihtiyacı olan ve tek başına ne ka-

munun ne de özel sektörün üstesinden gelebileceği yatırımlara dönüştürülmesi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, R. (2010), “Türk Sağlık Sistemi’nde Kurum Dışından Hizmet Alım Uygulamaları: Araştırma Raporu”, Ankara: Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı.
- Cevizoğlu, Hulki (1998), Özelleştirme, 3. baskı, Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Ergun, C. ve Dericioğlu E. A. (2010). Dönüşüm mü, Piyasalaştırma mı? Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı Üzerine Bir Tartışma. Toplum ve Demokrasi Dergisi. 4 (8), 33- 54.
- Gerber, D. J. (2001). Law and competition in twentieth Century Europe. Oxford University Press.
- Gölan, A. (1998). Türkiye’de Kamu Hizmetlerinin Gelişimi. Journal of Istanbul University Law Faculty, 56 (1-4) , 97-107.
- İşten, İ. (2007). Kamu Hizmeti Kavramı ve Unsurları. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Dergisi, 12 (1), 59-76.
- Kalkınma Bakanlığı. (2012). Dünyada ve Türkiye’de Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler. Ankara: Kalkınma Bakanlığı
- Karahanoğulları, O. (2002). Kamu Hizmeti, Kavram ve Hukuksal Rejim. Ankara: Turhan Kitabevi
- Karasu, K. (2011), “Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesinde Kamu Özel Ortaklığı”, Sağlık Alanında Kamu-Özel Ortaklığı Sempozyumu (6-7 Mayıs 2011).
- Onar, S.S. (1966). İdare Hukukunun Umumi Esasları. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Sağlık Bakanlığı, (2003). Sağlıkta Dönüşüm Raporu: Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı. (2010). Stratejik Plan 2010- 2014. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Türk Dil Kurumu (2019). Türkçe Sözlük. (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Redhouse Sözlüğü. (1974). Redhouse İngilizce- Türkçe- Sözlük. İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Ulusoy, Ahmet (1997), “Özelleştirme Piyasa Ekonomilerinden Dersler”, Yaman Aşıkoğlu’na Armağan, Yayın No: 56. Ankara: SPK Yayınları
- Vural, T. (2015). Özelleştirme Kavramının Yerel Yönetimler Açısından Değerlendiril-

mesi. Maliye Araştırmaları Dergisi, 1 (1) , 17-28.

Yayman, H. (2000). 1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(3), 135- 156.

Milliyet Gazetesi Sitesi, 2019- 2023 tarihleri arasında internet haber portalının tümü

Sözcü Gazetesi Sitesi, 2019- 2023 tarihleri arasında internet haber portalının tümü

12. BÖLÜM

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ

Öğr. Gör. Dr. Selvi VURAL
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
ORCID: 0000-0002-3245-8599

GİRİŞ

Havacılık sektörü, sürekli olarak yeni nesil teknolojilere adaptasyonu ve entegrasyonu sürdürmektedir. Yeni nesil teknolojilere adaptasyon ve entegrasyon, mevcut bir endüstride veya sektörde yeni teknolojilerin benimsenmesi ve kullanılabilir hale getirilmesi sürecini ifade etmektedir (Mrazova, 2013). Özellikle hızlı teknolojik gelişmelerin yaşandığı dönemlerde, pek çok sektör iş süreçlerini ve ürün/hizmetlerini iyileştirecek veya dönüştürecek yeni teknolojilere yönelmektedir. Bu teknolojileri benimsemek ve etkin şekilde kullanmak, rekabet avantajı sağlama ve sektörde öncü olma açısından önemlidir (Kablov, 2020). Bilhassa, 2021 yılına kadar elektrikli ve hibrit uçaklar, havalimanı otomasyonları, süper hafif malzemeler/materyaller, yenilikçi yakıtlar, ileri uçuş sistemleri, ses kirliliğini azaltma teknolojileri ve son günlerde sıklıkla duyduğumuz uzay turizmi bu yeni nesil teknolojilerin açıklayıcısı olarak görülmektedir (McCurdy, 2018; Zhang vd., 2020). Havacılık sektörü bu teknolojik ilerlemelerden dolayı sürekli bir değişim/dönüşüm devinimi yaşamaktadır.

Bununla birlikte, havacılık sektöründeki yeni nesil teknolojiler arasında yapay zekâ uygulamaları da yer almaktadır. Yapay zekâ, bilgisayar sistemlerine insan benzeri düşünme ve öğrenme yetenekleri kazandıran bir teknoloji türü olup havacılık sektöründe pek çok alanda kullanılmakta ve çeşitli açılardan avantaj

sağlamaktadır (Shmelova vd., 2020). Aslında, yapay zekâ destekli yeni nesil teknolojiler sektörün daha güvenli, çevre dostu veya verimli bir geleceğe doğru ilerlemesine ve sürdürülebilir havacılık sistemlerinin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Yapay zekâ, havacılık sektöründe sürekli yeni veya ileri teknolojilerin geliştirilmesini sağlamakta ve daha akıllı, otomatik ya da sürdürülebilir hava araçlarının tasarlanmasına-kullanılmasına, havayolu operasyonlarının verimli ve etkili bir şekilde yürütülmesine yardımcı olmaktadır (Tikhonov vd., 2022). Dolayısıyla, önümüzdeki yıllarda yapay zekanın havacılık sektöründeki rolünün büyük ölçüde artacağı ve kullanımının daha da önemli bir hâl alacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, yapay zekâ destekli teknolojilerin havacılık sektöründe bugünkü ya da mevcut durumunun ortaya koyulması bir öngörü sunmakta ve sektörün geleceğine yönelik tahmin ve yönelimlerde bulunabilme açısından kritik önem taşıdığına inanılmaktadır.

1. YAPAY ZEKANIN SEKTÖREL GELİŞİM SEYRİ, HAVACILIK İŞLETMELERİ VE FAALİYETLERİ

Günümüz işletmeleri, yapay zekâ teknolojilerini giderek daha fazla ölçüde benimsemektedir. Yapay zekâ hem işletmelerin verimliliğini artırmak ve müşteri deneyimini geliştirmek hem de daha iyi kararlar almak veya rekabet avantajı elde edebilmek amacıyla kullanılmaktadır (Damioli vd., 2021). Artık sağlık, bilişim, havacılık gibi daha pek çok sektörde faaliyet gösteren işletmeler, yapay zekânın sunduğu potansiyeli fark edip iş süreçlerine veya hizmetlerine onu entegre ederek büyümeyi ve başarıya ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Buna paralel olarak işletmelerde gün geçtikçe yapay zekânın kullanım alanları da genişlemektedir. Müşteri hizmetleri ve deneyimi, pazarlama ve satış, operasyon ve verimlilik, veri analitiği ve karar verme, insan kaynakları, güvenlik ve tehdit ihlali gibi alanlar bunlardan başlıcalarıdır (Kumar, 2022).

Öte yandan, bu işletmelerin yapay zekâyı hemen hemen bütün iş süreçlerine ve hizmetlere entegre etme çabası, dahası bu sayede performansını artırarak müşteri memnuniyetini sağlama ve rekabet avantajını koruma hedefleri bulunmaktadır. Kısacası, yapay zekâ doğru sektörlerde, alanlarda ve doğru şekilde uygulandığında işletmelerin sürdürülebilirliğini ve başarısını önemli ölçüde artırmaktadır (Elhmoud ve Kutty, 2021). Bu kapsamda, havacılık sektörü uluslararası boyutta büyük bir endüstridir ve dünya çapında pek çok işletme bu sek-

törde faaliyet göstermektedir. Sektörde faaliyet gösteren işletmeler havayolu şirketleri, havaalanları, uçak üreticileri, uçak motoru ve parça üreticileri, hava aracı bakım ve onarım şirketleri, hava lojistik firmaları gibi çeşitlilik gösteren ve her biri farklı alanlarda hizmet veren yapılardır (Artamonov vd., 2022).

Havacılık sektöründe faaliyet gösteren bu işletmeler, yapay zekâyı bir dizi alanda kullanmakta ve verimliliği artırmak, güvenliği iyileştirmek, uçuş planlamasını optimize etmek veya yolcu deneyimini geliştirmek adına sektördeki birçok alanda yapay zekânın önemli yer edindiği anlaşılmaktadır (Zaharia ve Pietreanu, 2018). Örneğin; sektörde yer alan *havayolu şirketleri*, uçuş operasyonlarında ve müşteri hizmetlerinde yapay zekâ teknolojilerinden yararlanmaktadır. Uçak bakım ve onarım süreçlerini izlemek için sensörler ve veri analitiği kullanılırken, uçuş planlaması ve rotaların optimize edilmesi için yapay zekâ tabanlı algoritmalar tercih edilmektedir. Ayrıca, yapay zekâ destekli Chatbotlar, müşteri sorularını yanıtlamak ve rezervasyon işlemlerini kolaylaştırmak amacıyla havayolu şirketlerinin web sitelerine entegre edilmektedir (Vieira ve Loures, 2016).

Havaalanlarında ise hava trafiğinin yönetiminde, güvenlik önlemlerinde ve yolcu deneyimi alanında yapay zekâ teknolojilerinden yararlanma oranı oldukça yüksektir. Yapay zekâ tabanlı sistemler sayesinde, hava trafiği optimizasyonu sağlanarak daha düzenli ve güvenli uçuşlar gerçekleştirilmektedir (Degas vd., 2022). Aynı zamanda, havaalanlarında bulunan güvenlik kontrollerinde yüz tanıma teknolojisi ve nesne tespit algoritmaları aracılığıyla tespit edilen güvenlik tehditleri de yapay zekânın bir ürünüdür (Aggarwal vd., 2021). *Uçak üreticileri* de yapay zekâyı uçak tasarımında ve üretim süreçlerinde kullanmaktadır. Yapay zekâ bilhassa, tasarım veya mühendislik alanlarında daha verimli ve aerodinamik uçaklar tasarlanmasına yardımcı olmakta, üretim süreçlerinde otomasyon ya da robotik sistemlerin entegrasyonunu sağlamaktadır (Zou ve Sun, 2021).

Uçak üreticilerinin yanı sıra, *uçak motoru ve parça üreticileri* de yapay zekâyı ürün tasarımında ve üretiminde kullanarak daha hafif ve dayanıklı malzemelerin keşfi ya da üretim sürecinde optimize edici algoritmalarla verimli ve güvenilir parçalar üretmeye çalışmaktadırlar (Shukla vd., 2020). Yapay zekâ, *hava aracı bakım ve onarım* süreçlerini optimize etmeye yardımcı olurken sensörler ve veri analitiği kullanılarak uçakların sağlık durumu izlenebilmektedir. Böylelikle, potansiyel arızaların önceden tespit edilmesi, etkili ve önceden planlanmış bakım işlemleri, güvenli uçuş deneyimi ve bakım maliyetlerinin düşürülmesi

daha olanaklı hale gelmektedir (Somates vd., 2021).

Sektörde faaliyet gösteren *hava lojistik firmaları* açısından da kargo rota planlaması ve yönetimine ilişkin durumlarda yapay zekâ tabanlı algoritmalar önem taşımaktadır. Yapay zekâ teknolojileri sayesinde, kargo rotalarında optimizasyon ve taşıma süreçlerinde maliyet temelli bir etkinlik söz konusu olmaktadır. Yine hava lojistik firmaları, yapay zekâ kullanarak müşteri taleplerini tahmin edebilmekte, talebi daha iyi yöneterek müşteri beklentilerine en hızlı ve etkili şekilde yanıt verebilmektedir (Clarke ve Smith, 2004). Tüm bunlar, esasında havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin veyahut örgütlerin yapay zekâ kullanım alanlarını ve yapay zekâ kullanımının sağladığı faydaları ortaya koymaktadır. Ayrıca, yapay zekâ gerek sektörde gerekse de örgütlerde daha güvenli, verimli ve yenilikçi bir değişim/dönüşüm yaratma da önemli bir araçtır (Tikhonov vd., 2022).

1.1. Örgütsel Değişim/Dönüşüm Yaratma: Bir İtici Güç Olarak Yapay Zekâ

Yapay zekâ, örgütsel değişimde/dönüşümde önemli bir rol oynamakta ve buna ilişkin süreçleri destekleyerek veya yönlendirerek büyük ölçüde etkilemektedir. Örgütsel değişim/dönüşüm; iş süreçlerinde dönüşüm, veri tabanlı karar verme, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, insan-kaynakları yönetimi, örgütsel kültür ve değişim yönetimi gibi pek çok öğeyi içermektedir. Bir örgütün faaliyetlerini, iş süreçlerini veya stratejisini değiştirmek amacıyla gerçekleştirilenlerin dönüşümlerin toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Kıyıklık vd., 2022).

Yapay zekâ, örgütlerin iş süreçlerini daha verimli ve etkili hale getirme potansiyeline sahiptir. Yapay zekâ tabanlı otomasyon ve analitik araçlar ise rutin işlerde bir standart yakalanmasına, karmaşık görevlerin hızlı ve hassas bir şekilde yürütülmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum, örgütlerin iş süreçlerini dönüştürerek rekabet gücü elde edebilmelerini mümkün kılmaktadır (Wamba-Taguimdje vd., 2020). Yine büyük veri analitiği ve öğrenme algoritmalarıyla, örgütler hem daha etkili, doğru, veriye dayalı kararlar alma hem de verileri hızlı bir şekilde analiz ederek eğilimleri-desenleri belirleme ve bu bilgilerle daha stratejik kararlar verilebilme niteliklerine sahip olabilmektedir. Yeni ürünlerin/hizmetlerin geliştirilmesi ya da inovasyonun teşvik edilmesi doğrultusunda yapay zekâ tabanlı algoritmalar, müşteri ihtiyaçlarını veya beklentilerini anlamak için birtakım veri analizleri yaparak bir anlamda daha kişiselleştirilmiş ve yeni-

likçi çözümler sunmaktadır (Roy vd., 2020).

İnsan kaynakları yönetiminde de yapay zekâ önemli bir paya sahiptir. Özellikle bireysel yetenekleri değerlendirme, işe alım süreçlerini optimize etme ve personel performansını izleme durumlarında oldukça başarılıdır. Ayrıca, yapay zekâ örgüt kültüründe ve değişim yönetiminde büyük ölçüde etkili olabilmektedir. Yapay zekâ tabanlı platformlar, çalışanlardan gelen geri bildirimleri toplama ya da değişime yönelik tepkileri anlama noktasında önem taşımakta ve değişim süreçlerini daha iyi anlamaya veya yönetmeye yardımcı olmaktadır (Dirican, 2015). Nihayetinde, yapay zekâ örgütsel değişimin bir tetikleyici olup daha etkili ve bilgi temelli kararlar almayı ya da iş süreçlerinde verimliliği artırmayı sağlayabilmektedir. Ancak, yapay zekânın örgütsel değişim/dönüşüm süreçlerindeki başarısı bir ölçüde insan faktörüne ve etik konuların gözetilip gözetilmemesine bağlıdır. Dolayısıyla, örgütler yapay zekâyı dönüşüm stratejilerine entegre edebilmek için uygun planlama ve uygulama süreçlerine sahip olmalıdır.

Blanchard (2021)'a göre örgütlerin bir planlama ve uygulama dahilinde geliştirdiği yapay zekâ dönüşüm stratejileri, genellikle yapay zekâyı kullanarak iş süreçlerini iyileştirmeyi, operasyonları ve rekabetçi avantajları geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu stratejiler; *ihtiyaç analizi, pilot uygulamalar, veri hazırlığı ve kalitesi, yetenek geliştirme, iş süreçlerine entegrasyon, etik ve güvenlik, iş birliği ve ortaklık* olmak üzere çeşitli adımlardan oluşan bir dizi süreci içermektedir. Bütün bunlar, örgütlerin yapay zekâ dönüşüm stratejilerini başarıya ulaştırmalarına yardımcı adımlardır. Örgütlerin, ancak bu stratejileri uygulayarak yapay zekâ teknolojilerinden en iyi şekilde yararlanmaları ve rekabet avantajı elde etmeleri mümkündür. Elbette, unutulmamalıdır ki her örgütün yapay zekâ stratejisi, onun ihtiyaçlarına ve hedeflerine uygun şekilde tasarlanmaktadır (Kitsios ve Kamariotou, 2021).

Havacılık sektörü bunun bir örneği olup sektörde faaliyet gösteren örgütler de içinde buldukları duruma, ihtiyaçlara veya hedeflere bağlı olarak yapay zekâ uygulamalarından ve dönüşüm stratejilerinden yararlanmakta, sektördeki rekabet gücünü elde tutmaya-korumaya yönelik tasarım ve kullanım çabalarının bulunduğu görülmektedir (Blanchard, 2021). Havacılık sektörü, yapay zekâ teknolojisinin oldukça önemli bir uygulama alanıdır ve alandaki büyüme seyri süreklilik göstermektedir. Havacılığın pek çok alanında varlık gösteren yapay zekâ; sektörün verimliliğini, güvenliğini ve müşteri deneyimini artırma nokta-

sında önemli bir niteliğe sahiptir (Dirican, 2015). Sektörde yaygın kullanıma sahip yapay zekâ uygulamaları ve kullanım alanları:

- *Otomatik Pilot Sistemleri*: Uçaklar, otomatik pilot sistemleri sayesinde uçuşlarını büyük ölçüde otonom olarak gerçekleştirebilmekte, yapay zekâ uçağın sensör verilerini analiz ederek ve uçuş parametrelerinde optimizasyon sağlayarak uçuş sürecini kontrol edebilmektedir (Qutbodin, 2010).
- *Rota ve Uçuş Planlaması*: Havayolları, yapay zekâ tabanlı sistemleri kullanarak daha verimli ve yakıt tasarruflu uçuş rotaları planlayabilmekte ve bu sayede yakıt maliyetlerini düşürerek çevresel etkileri en aza indirebilmektedir (El Moudani ve Mora-Camino, 2000).
- *Güvenlik ve Uçuş Emniyeti*: Yapay zekâ hava trafiğinin yönetiminde, uçakların çarpışma önleyici sistemlerinde ve havaalanları güvenlik sistemlerinde kullanılarak uçuş emniyetini artırmaktadır (Jo vd., 2014).
- *Bakım ve Onarım*: Havayolları, uçakların bakım ve onarım süreçlerini iyileştirmek için yapay zekâ destekli öngörü bakım sistemlerini kullanmaktadır. Bu sistemler, uçak parçalarının ne zaman değiştirilmesi gerektiğini tahmin edebilmekte ve uçakların yerde kalma (turnaround) süresini kısaltabilmektedir (Liu vd., 2018).
- *Müşteri Deneyimi*: Havayolları, yapay zekâ ve doğal dil işleme teknolojilerini kullanarak müşteri hizmetlerini iyileştirebilmektedir. Chatbotlar, müşterilere anında yardım sağlayabilmekte ve bilet rezervasyonları, bagaj takibi gibi işlemleri büyük ölçüde kolaylaştırdığı düşünülmektedir (Sarol vd., 2022).
- *Hava Trafik Yönetimi*: Yapay zekânın, hava trafik kontrol sistemlerinde etkin kullanımı havaalanlarında yoğun trafikle başa çıkmaya yardımcı olmakta, daha etkin rota planlama ve havaalanı kapasitesi yönetimi sağlamaktadır (Soori vd., 2023).
- *Drone Teknolojisi*: Havacılık sektöründe, insansız hava araçları (drone'lar) da giderek daha fazla kullanılmakta ve yapay zekâ, drone'ların otonom uçuşlarını ve görevlerini yerine getirebilme becerilerini artırmaktadır (Fan vd., 2020).

Bu bilgiler ışığında, havacılık sektöründe yapay zekâ teknolojisinin kullanımı aslında daha verimli, güvenli ve çevre dostu bir havacılık sistemi oluşturma hedeflerini yakalama noktasında önem taşımaktadır. Yapay zekâ sistemlerinin tasarımı ve kullanımı, sektörün düzenleyici kurumları tarafından sıkı bir şekilde

denetlenmekte ve havacılık sektöründe yapay zekâ teknolojilerinin güvenli ve sorumlu bir şekilde kullanılmasına özen gösterilmektedir.

1.2. Sürdürülebilir Havacılık Sistemi ve Yapay Zekanın Belirlenimciliği

Çevre dostu havacılık sistemi, sürdürülebilirlik temelinde sektörde çevresel etkileri azaltmaya yönelik *yakıt verimliliği, öngörü bakımı, rota optimizasyonu, emisyon kontrolü, hava trafik yönetimi ve sürdürülebilir havacılık araştırmaları* gibi bir dizi uygulama ve çözüm anlamına gelmektedir. Yapay zekâ uygulamaları, havacılık sektöründe bir taraftan bu sistemin etkinlik kazanmasına, öteki taraftan da sektördeki iş birliğinin ve denetimin artırılmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, uçakların yakıt verimliliği, havacılık sektöründeki en büyük çevresel endişelerden biri olmayı sürdürmektedir (Abduljabbar vd., 2019; Çınar vd., 2020). Yapay zekâ, Dhar (2020) tarafından da belirtildiği üzere uçakların uçuş parametrelerini gerçek zamanlı olarak izlemekte ve bunu analiz ederek yakıt açısından en verimli uçuş profillerini belirleyebilmektedir. Yapay zekâ destekli sistemler sayesinde, hava trafik kontrolü ve rota planlaması da daha verimli hale getirilerek yakıt tüketimi azaltılabilmektedir.

Jimenez ve arkadaşlarına göre (2020) havacılık sektöründe kullanılan uçakların bakım veya onarımı, enerji ve kaynakların etkin kullanımı açısından önem taşımaktadır. Yapay zekâ, sensör verilerini analiz ederek uçak parçalarının durumunu izleyebilmekte ve arızaları önceden tespit ederek planlı bakımın yapılmasına yardımcı olabilmektedir. Bu, uçakların yerde kalma süresinin kısılması ve bakım enerji sarfiyatının düşürülmesi demektir. Li ve arkadaşları (2017) ise hava trafik yoğunluğunu ve hava durumu koşullarını dikkate alarak yapay zekâ destekli, yakıt tasarrufu yüksek uçuş rotaların oluşturulması ve daha kısa-verimli rotaların kullanımı ile yakıt tüketiminde veya karbon salınımında bir düşüş yaşanması üzerinde durmaktadır. Ayrıca, Elhmoud ve Kutty (2021) de gerçekleştirilen araştırmalara bağlı olarak yapay zekânın uçakların motor verimliliği ve emisyon düzeyleri takibini kolaylaştırdığını savunmaktadır. Motor performansını optimize ederek daha az emisyonlu ve çevre dostu uçak işletimini mümkün kılmaktadır. Degas ve arkadaşlarına göre (2022) yapay zekâ gerçek anlamda hava trafik yönetimi sistemlerini iyileştirerek havaalanlarındaki trafiği başarılı bir şekilde yönetmeye yardımcı olmaktadır.

Pek çok araştırmacı (Abduljabbar vd., 2019; Agbehadji vd., 2020; Jung vd., 2021; Ahmas vd., 2021) tarafından çevre dostu uçak ya da havacılık teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik araştırmalara katkıda bulunan yapay zekâ tabanlı simülasyonların ve veri analizlerinin yeni sürdürülebilir havacılık çözümlerinin tasarımı veya değerlendirmesi açısından oldukça kıymetli bulunduğu belirtilmektedir. Neticede, yapay zekâ çevre dostu bir havacılık sistemi oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Daha verimli, ekonomik ya da çevresel açıdan sürdürülebilir bir havacılık endüstrisine doğru ilerleme sağlayan bu teknolojilerin yaygınlaştırılması ve sektör tarafından benimsenmesi, havacılık sektörünün çevresel etkilerini azaltmada çok büyük bir adım olarak görülmektedir. Ancak, tüm bu teknolojilerin hem güvenli ve etik bir şekilde uygulanması hem de düzenleyici kurumların denetimi ve iş birliğinin dikkate alınması gerekmektedir (Cath vd., 2018; Shneiderman, 2020a).

1.2.1. Yapay Zekâ Teknolojilerinin Güven Ve Etik Sorunsalı

Yapay zekâ teknolojilerinin güvenli ve etik uygulanması, bu teknolojilerin kullanımında ortaya çıkabilecek olası risklerin önlenmesi ve insanların haklarının korunması için çeşitli önlemlerin alınması demektir (Shneiderman, 2020b). Yapay zekâ, güçlü ve karmaşık algoritmaları içerdiğinden yanlış veya düşünülmeden kullanılması durumunda olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Bu nedenle, yapay zekânın uygulama alanlarına ve kullanım biçimlerine dikkat edilmesi, etik ilkelerin göz önünde bulundurulması ve risklerin minimize edilmesi önem taşımaktadır (Bitterman vd., 2020). Bununla birlikte, havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının genellikle güvenli ve etik bir şekilde kullanıldığı söylenebilir.

Havacılık sektörü, uçuş emniyeti ve yolcu güvenliği gibi kritik konularla doğrudan ilişkili olduğundan yapay zekânın güvenli ve etik bir şekilde kullanılması noktasındaki hassasiyet gözetilmektedir. Havacılık sektörü, genellikle sıkı düzenlemelere tabi tutulmakta, bu düzenlemeler ise yapay zekâ teknolojilerinin güvenli veya etik kullanımını desteklemeye yönelik sürekli iyileştirilmekte ve geliştirilmektedir (Winfield ve Jirotko, 2018). Havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamaları; *sıkı test ve doğrulama süreçleri*, *veri gizliliği ve güvenliği*, *şeffaflık ve anlaşılabilirlik*, *önyargısızlık ve ayrımcılık*, *insan denetimi*, *etik danışma ve toplumsal katılım* gibi yöntemlerle güvenli ve etik bir şekilde işleyişini sürdürmektedir (Boza ve Evgeniou, 2021). Havacılık sektöründe kullanılan yapay

zekâ sistemleri, sıkı test ve doğrulama süreçlerinden geçmektedir. Bu süreçlerde, algoritmaların ve sistemlerin performansı ile birlikte güvenliği ve etik uygunluğu değerlendirilmektedir (Brunton vd., 2021).

Yapay zekâ sistemleri, kullanılan verilerin gizliliğini ve güvenliğini sağlamak amacıyla mutlak uygun önlemler almakta, aynı zamanda hassas veya kişisel bilgilerin korunması ve yetkisiz erişimi engelleyebilmek adına veri güvenliği protokolleri uygulamaktadır (Dirican, 2015). Havacılık sektöründe kullanılan yapay zekâ sistemleri, karar alma süreçlerini veya sonuçlarını şeffaflık gözetilerek açık ve anlaşılabilir bir şekilde sunmaktadır. Bu sayede, algoritmaların nasıl çalıştığı ve kararların nasıl verildiği açıklanabilir hale gelmektedir (Vilone ve Longo, 2022). Yapay zekâ sistemlerindeki önyargıları ve ayrımcılığı azaltmak için eğitim verileri çeşitlendirilmekte ve algoritmalar etik kurallara uygun bir şekilde düzenlenmektedir (Hadfield ve Clark, 2023).

Havacılık sektöründe kullanılan yapay zekâ sistemleri, genellikle insan denetimi ve müdahalesine açık olarak tasarlanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, kritik kararlarda insanlar kontrol ve onay mekanizmalarına sahip olabilmektedir (Allen ve Chan, 2017). Yapay zekâ teknolojilerinin havacılık sektöründe uygulanması süreci, etik uzmanlar ve toplumsal temsilciler tarafından denetlenmekte ve mutlak toplumsal etik değerler gözetilmektedir (Butcher ve Beridze, 2019). Bu bağlamda, havacılık sektörü sürekli olarak teknolojik gelişmelere ve düzenleyici gereksinimlere uyum sağlama çabası içerisinde. Buna bağlı olarak, yapay zekânın güvenli ve etik bir şekilde uygulanmasına yönelik çabalar da süreklilik arz etmektedir. Ancak, yapay zekâ sistemlerinin kusursuz ya da tam anlamıyla güvenlik ve etik uygunluk sağladığını garanti etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, sektördeki ilgili paydaşlar da uygulamadaki riskleri en aza indirebilmek için çabalamakta ve teknolojinin faydalarını toplum adına en güvenli şekilde kullanmaya çalışmaktadır (Floridi vd., 2021).

1.2.2. Yapay Zekâ Uygulamalarında Düzenleyici Kurumların İşlevleri

Havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının güvenli ve etik olmasının yanı sıra, uygulamalarda düzenleyici kurumların denetimi ve iş birliği de önem taşımaktadır. Bu denetimler ve iş birlikleri, yapay zekâ teknolojilerinin güvenli, etik ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Havacılık sektöründeki bütün uygulamaların en temel önceliği uçuşun emniyeti ve yolcunun güvenliğidir. Yapay zekâ sistemleri, uçakların

uçuş kontrolünden bakımına kadar daha birçok kritik alanda kullanılmaktadır. Düzenleyici kurumların denetimi ve iş birliği ise, bu teknolojilerin güvenli ve güvenilir bir şekilde çalışmasını sağlayarak uçuş emniyetini ve yolcu güvenliğini artırmaktadır (Guihot vd., 2017).

Sektörde kullanılan yapay zekâ sistemleri, genellikle büyük miktardaki hassas verileri içermektedir. Düzenleyici kurumların denetimiyle, veri gizliliği ve etik ilkelere uygunluk kontrol edilmektedir. Veri koruma önlemleri ve etik standartların gözetilmesi hem kullanıcıların hem de yolcuların haklarını koruyabilme açısından önem arz etmektedir (Ellul, 2022). Bununla birlikte, yapay zekâ algoritmaları eğitim verilerindeki önyargıları öğrenebilmekte ve bu önyargıları uygulamalarına yansıtılabilmektedir. Düzenleyici kurumların denetimi, yapay zekâ sistemlerinin önyargı ve ayrımcılığın önüne geçebilmek adına gerekli önlemleri almasına yardımcı olabilmekte ve etik dışı davranışları engelleyebilmektedir (Girasa, 2020). Havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamaları, uluslararası düzeyde çeşitli havacılık otoriteleri ve düzenleyici kurumlar tarafından denetlenmekte ve yönetilmektedir. Bu denetimler, teknoloji ve uygulamalarda standartların oluşturarak uyumluluğu sağlamaktadır (Winfield ve Jirotko, 2018).

Yapay zekâ, hava trafik yönetimi ve havaalanı güvenliği gibi kritik alanlarda da kullanılmaktadır. Düzenleyici kurumların denetimi, bu alanlarda yapay zekâ sistemlerinin doğru çalışmasını ve uygulanmasını mümkün kılmaktadır (Yousefzadeh Aghdam vd., 2021). Havacılık sektöründe yapay zekâ teknolojileri hızla gelişirken, düzenleyici kurumların birbirleriyle ve sektördeki paydaşlarla iş birliği içinde olması önem taşımaktadır. Bilgi paylaşımı ve tecrübe aktarımı, sektördeki en iyi uygulamaların benimsenmesine ve teknolojinin güvenli ve etik bir şekilde kullanımının yaygınlaşmasına yardımcı olmaktadır. Düzenleyici kurumların denetimi ve iş birliği, havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının toplum adına güvenli ve sürdürülebilir kullanımını sağlamada da kilit rol oynamaktadır (Floridi vd., 2021). Kısacası, denetimler ve iş birliği, havacılık endüstrisinin teknolojik gelişmelere uyum sağlaması, gelecekteki riskleri minimize etmesi ve toplum için daha iyi bir havacılık deneyimi sunulması açısından önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Yapay zekâ uygulamalarının denetimini gerçekleştiren düzenleyici kurumlar, genellikle havacılık sektöründe faaliyet gösteren ülkelerin veya bölgesel otoritelerin ilgili kurumlarıdır (Abeyratne ve Abeyratne, 2019). Shukla ve diğerlerine göre (2020) bu kurumlar, havacılık sektöründe kullanılan yapay zekâ teknoloji-

lerinin güvenli, etik ve yasal olarak uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla çeşitli denetim, düzenleme ve yönetim faaliyetlerini yürütmektedirler.

Havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarını denetleyen bazı önemli düzenleyici kurumlar (Pi'a vd., 2014; Keller, 2016):

- *Federal Havacılık İdaresi (Federal Aviation Administration - FAA)*: ABD’de faaliyet gösteren Federal Havacılık İdaresi, ABD havacılık sektörünü denetleyen ve düzenleyen federal bir kurumdur. FAA, yapay zekâ teknolojilerinin havacılıkta kullanımına ilişkin standartları oluşturmakta ve uygunluk sağlamaktadır.
- *Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (European Union Aviation Safety Agency - EASA)*: EASA, Avrupa Birliği üye ülkelerinde havacılık güvenliğini ve emniyetini sağlamakla görevli bir ajanstır. EASA, havacılık sektöründe kullanılan yapay zekâ uygulamalarının ve güvenlik standartlarının uygunluğunu denetlemektedir.
- *Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization - ICAO)*: ICAO, uluslararası düzeyde havacılık güvenliği ve emniyetini denetleyen bir birleşmiş milletler örgütüdür. ICAO, üye ülkelerde yapay zekâ uygulamalarının havacılık sektöründe güvenli ve etik bir şekilde kullanılmasını teşvik etmekte, onları denetlemektedir.
- *Ulusal Havacılık Otoriteleri*: Birçok ülkenin kendi ulusal düzenleyici havacılık otoriteleri bulunmaktadır. Bu otoriteler, ülkedeki havacılık sektöründe kullanılan yapay zekâ uygulamalarını denetleyerek uygunluk sağlamaktadır.
- *Havayolu Şirketleri ve Havacılık Endüstrisi Kuruluşları*: Bazı büyük havayolu şirketleri ve havacılık endüstrisi kuruluşları, yapay zekâ uygulamalarını kendi iç düzenlemeleri ve standartları doğrultusunda denetlemekte ve yönetmektedir.

1.2.3. Yapay Zekâ Uygulamalarına Yönelik İş Birlikleri

Düzenleyici kurumlar, yapay zekâ uygulamalarının güvenli, etik ve uygun şekilde kullanımını sağlamak için *teknoloji şirketleri, akademik kuruluşlar ve diğer paydaşlarla* iş birliği yapmaktadırlar. Ayrıca, teknoloji ve endüstri hızla gelişirken bu kurumlar mevcut düzenlemeleri güncellemek ve yeni düzenlemeler oluşturmak için sürekli çalışmakta, böylelikle yapay zekâ

teknolojilerinin havacılık sektöründeki kullanımını güvenli ve sürdürülebilir bir işleyişi yakalamaktadır (Cath vd., 2018).

1.2.3.1. Havacılık Sistemlerinde Yapay Zekâ Uygulamaları:

Teknoloji Şirketleri

Zlotkivska (2023) tarafından da belirtildiği üzere yapay zekânın kullanımında düzenleyici kurumlar ile teknoloji şirketleri arasındaki iş birliği oldukça önemlidir. Bu iş birliği, yapay zekânın güvenli, etik ve yasal olarak uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamakta ve birtakım faydaları bulunmaktadır. Yapay zekâ teknolojisi hızla gelişirken, mevcut düzenlemelerin bu hızlı değişime adaptasyonu güçleşmektedir. Düzenleyici kurumlar ve teknoloji şirketleri, bu değişimlere hızlı bir şekilde yanıt verebilmek için birlikte çalışarak yeni düzenlemeler oluşturmaktadır. Bu durum, teknolojinin güncel, etik, güvenlik ve yasal standartlara uygun olarak kullanımını sağlamaktadır (Butcher ve Beridze, 2019). Teknoloji şirketleri, yapay zekâ alanında uzmanlığa, teknolojiyi geliştirirken ve uygularken de önemli bir tecrübeye sahiptir. Düzenleyici kurumlar, teknoloji şirketlerinin bu deneyimlerinden faydalanmakta ve düzenlemeleri etkin ya da uygulanabilir kılmaktadır. Ayrıca bu kurumlar, toplumun ve kamuoyunun çıkarlarını korumakla görevlidir (Sarol vd., 2022).

Teknoloji şirketleri tarafından geliştirilen yapay zekâ uygulamalarının toplumsal etik ve güvenlik normlarına uygun olduğundan emin olabilmek için düzenleyici kurumların inceleme ve denetiminden geçmesi gerekmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin yanlış veya kötü niyetli kullanımı ciddi riskler taşımakta, düzenleyici kurumlar ve teknoloji şirketleri ise yaptıkları iş birliğiyle bu riskleri minimize edebilmek için önlemler alarak yapay zekânın güvenli kullanımını teşvik etmektedir (Winfield ve Jirotko,2018). Yapay zekâ teknolojilerinin kullanım alanı sınırsızdır. Bu nedenle, düzenleyici kurumlar ve teknoloji şirketleri uluslararası düzeyde iş birliği yapmakta, küresel standartlara uygun ve uyumlu yapay zekâ uygulamalarını teşvik etme amacı gütmektedir (Bryson ve Winfield, 2017). Bu doğrultuda, düzenleyici kurumlar ile teknoloji şirketleri arasındaki iş birliği yapay zekânın güvenli, etik ve toplumsal açıdan faydalı kullanımını gözetmektedir. Bu iş birliği, hem teknoloji şirketlerinin gelişimine destek olurken hem de kamu güvenliğini ve toplumun çıkarlarını korumaya yardımcıdır. Aynı zamanda, yapay zekânın gelecekteki kullanım alanlarının güvenli ve sürdürülebilir olması açısından da önem taşımaktadır.

1.2.3.2. Havacılık Sistemlerinde Yapay Zekâ Uygulamaları:

Akademik Kuruluşlar

Chat ve diğerlerine göre (2018) teknoloji şirketleri bir yana, bilhassa akademik kuruluşlarla iş birliği yapmak yapay zekâ kullanımı için önemli bir gerekliliktir. Akademik kuruluşlar, teknoloji şirketleri ve endüstriler arasında önemli bir köprü görevi görmekte ve yapay zekâ alanında birçok avantaj sunabilmektedir. Akademik kuruluşlar, temel bilimlerden uygulamalı araştırmalara kadar geniş bir yelpazede bilgi birikimine sahiptir. Yapay zekâ alanında gerçekleştirilen temel araştırmalar, yeni algoritmaların ve teknolojilerin geliştirilmesine yol açmaktadır. Teknoloji şirketleri, akademik kuruluşlarla iş birliği yaparak bu araştırmalardan faydalanmakta ve üst düzey yapay zekâ uygulamaları geliştirme yolunda önemli bir adım atmaktadırlar (Horowitz, 2018).

Akademik kuruluşlar, genellikle yeni ve öncü teknolojileri keşfetmekte ve geliştirmektedir. Yapay zekâ alanında yapılan akademik çalışmalar, teknoloji şirketlerinin öncü teknolojilere erişimini sağlamakta ve inovasyon süreçlerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, farklı disiplinlerden ve uzmanlık alanlarından araştırmacıları bir araya getirmekte, bu yapay zekâ alanında da farklı bakış açıları ve yaklaşımların bir araya gelme olanağını mümkün kılmaktadır. Teknoloji şirketleri, akademik iş birliği ile bir anlamda çeşitlilikten yararlanmakta ve farklı perspektifleri uygulamalarına yansıtılabilmektedir (Cockburn vd., 2018). Yine yapay zekâ teknolojilerinin etik ve toplumsal açıdan sorunlarının ele alınması da önemlidir. Akademik kuruluşlar, etik konuların ve yapay zekânın toplum üzerindeki etkilerinin araştırılması ve değerlendirilmesi konusunda uzmandır. İkili iş birliği ise, yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal etik normlara uygun olarak geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Rivas vd., 2022).

Akademik kuruluşlar, düzenleyici kurumlar ve politika yapımcılarla da daha sıkı bir ilişkiye sahiptir. Teknoloji şirketleri, yapay zekâ teknolojilerinin düzenlenmesi ve politikaları üzerinde etkinlik sağlanması noktasında da akademik kuruluşlarla iş birliği gerçekleştirebilmektedir (Shrestha vd., 2019). Bu kapsamda, akademik kuruluşlarla iş birliği yapmak, teknoloji şirketlerine daha geniş bir uzmanlık ağına erişim imkânı sunmakta ve sektördeki gelişmelerin hız kazanması açısından faydalı bulunmaktadır (Mainzer , 2022).

1.2.3.3. Havacılık Sistemlerinde Yapay Zekâ Uygulamaları: Paydaşlar

Paydaşlarla iş birliği, havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi, uygulanması ve entegrasyonun sağlanması için esastır. Havacılık sektörü, oldukça karmaşık ve kritik bir alandır. Bu nedenle, güvenli ve etik ilkelere uygun şekilde yapay zekâ teknolojilerinin kullanılabilmesi adına çok taraflı iş birliği gözetilmektedir. Bu iş birliği, farklı paydaşların uzmanlıklarını bir araya getirerek daha başarılı ve sürdürülebilir yapay zekâ çözümlerinin oluşumuna da katkı sağlamaktadır (Rodríguez-Espíndola vd., 2020). Havacılık sektörü yapay zekâ uygulamalarında; *havayolu şirketleri, havaalanları, havacılık düzenleyici kurumları, akademik kuruluşlar ve araştırmacılar, veri sağlayıcıları ve diğer teknoloji şirketleri* iş birliği yapılabilecek temel paydaş gruplarından bazılarıdır (Sun vd., 2021).

Havayolu şirketleri, uçuş operasyonları, bakım, müşteri hizmetleri gibi çeşitli alanlarda yapay zekâ uygulamalarından faydalanmaktadır. Uçuş planlaması ve yönetimi, uçak bakımı ve verimliliği, yolcu deneyimi ve rezervasyon sistemleri gibi birçok alanda yine yapay zekânın kullanımı havayolu şirketlerine büyük avantaj sağlamakta, iş birliği ile bu alanlardaki ihtiyaçlar ve çözümler daha iyi anlaşılabilir şekilde özel çözüm metodları geliştirilebilmektedir. Havaalanları, yoğun trafik yönetimi, güvenlik ve hizmet kalitesi gibi alanlarda yapay zekâdan istifade etmektedir. Yapay zekâ, güvenlik taramalarında ve havaalanı operasyonlarının yönetiminde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu kapsamda, operasyonların verimli ve güvenli şekilde yönetiminin bir ölçüde havaalanları ve havayolu şirketleri arasındaki iş birliğine bağlı olduğu düşünülmektedir (Liv d., 2021).

Havacılık düzenleyici kurumları, yapay zekâ teknolojilerinin havacılık sektöründe kullanımını düzenlemekte ve denetlemektedir. Teknoloji şirketleri ile iş birliği, düzenleyici kurumların yapay zekâ uygulamalarının güvenli, etik ve yasal işleyişe uygun şekilde kullanımı açısından önem taşımaktadır (Shmelova vd.,2019). Akademik kuruluşlar, temel araştırmalardan ileri düzey yapay zekâ algoritmalarının geliştirilmesine kadar çeşitli alanlarda uzmanlaştıklarından, teknoloji şirketleri ile iş birliği akademik kuruluşların bulgularını ve araştırmalarını gerçek dünya uygulamalarına dönüştürmelerini ve endüstri için değerli çözümler geliştirmelerini sağlamaktadır (Dirican, 2015). Yapay zekâ, büyük miktarda veriye dayanan algoritmalarından oluşmakta, veri sağlayıcıları ya da diğer teknoloji firmaları, havacılık sektöründeki verileri ve gerekli altyapıyı

sağlayarak yapay zekâ çözümlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. İş birliği ile veri paylaşımı ve entegrasyonu daha etkin hale gelmektedir (Mishra ve Tyagi, 2022).

Havacılık sektöründe paydaşlarla iş birliği, farklı bakış açıları, deneyimler ve uzmanlıkların bir araya getirilmesine olanak tanırken, bu iş birliği sayesinde daha kesin ve uygun çözümler geliştirilmekte, güvenlik artırılmakta, maliyetler düşürülmekte ve hizmet kalitesi çitası yükseltilmektedir. Bu nedenle, havacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının başarısı için paydaşlar arasındaki iş birliğinin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir.

1.3. Havacılık Sektöründe Yeni Nesil Teknolojiler (Aı, İot, Ar)

Shmelova ve arkadaşları (2020) tarafından da belirtildiği üzere havacılık sektöründe kullanılan yapay zekâ uygulamaları oldukça çeşitlidir ve sektörün farklı alanlarında farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Araştırmacılara göre:

- Uçuş otomasyon sistemleri,
- Gelişmiş uçuş planlama,
- Uçak bakım ve onarım,
- Hava trafik yönetimi,
- Havaalanı güvenliği,
- Hava durumu tahmini ,
- Müşteri hizmetleri ve rezervasyon bunlardan birkaçıdır.

Yapay zekâ teknolojileri; havacılık sektöründe verimliliği ve güvenliği artırmakta, müşteri deneyimini iyileştirerek sektöre önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, havacılık sektörü yeni nesil teknolojilerin kullanımına her geçen gün daha fazla ölçüde ilgi duymakta ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği avantajlardan yüksek düzeyde yararlanmaktadır (Vincent vd., 2021). Ayrıca, yeni teknolojilerin kullanımına yönelik sürekli gelişim göstermekte ve ilerlemelerin takipçisi olmayı sürdürmektedir (Soori vd., 2023). Ancak, daha önce de belirtildiği üzere dikkat edilmesi gereken önemli bir husus; bu teknolojilerin güvenli ve etik bir şekilde uygulanması, uygun düzenlemelerin yapılması ve eğitilmiş personel tarafından yönetilmesidir (Shneiderman, 2020b).

Yapay zekâ (AI), Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Artırılmış Gerçeklik (AR) gibi

teknolojiler; uçuş otomasyonu, uçuş planlama, uçak bakım ve onarım, uçak izleme ve bakım, yolcu/müşteri deneyimi, eğitim gibi havacılığın çeşitli alanlarında kullanılmakta (Lee vd., 2008; Singh ve Singh, 2015; Lee ve Lee, 2015; Dash vd., 2019; Safi vd., 2019; Malý vd., 2020; Panesar vd., 2020; Jiang vd., 2022) ve bu teknolojilerin sektörü değiştirmeye/dönüştürmeye yönelik güçlü bir potansiyeli bulunmaktadır (Sureshkumar vd., 2021; Shaikh, 2022; Kabir ve Ray, 2023).

Söz konusu yeni teknolojilerin havacılık sektörü içerisindeki kullanım alanları ve sağladığı faydalar Tablo 1’de yer almaktadır.

<p>Yapay Zekâ (AI) Kullanımı</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Uçuş Otomasyonu:</i> Uçaklarda otomatik pilot sistemleri ve otonom uçuş teknolojileri, AI algoritmaları sayesinde geliştirilir. AI, uçuş kontrol sistemlerini optimize ederek uçuş emniyetini artırır ve pilotların yükünü hafifletir (Panesar vd., 2020). ➤ <i>Gelişmiş Uçuş Planlaması:</i> AI, hava trafiği verilerini analiz ederek daha verimli ve yakıt tasarruflu uçuş rotaları oluşturur (Dash vd., 2019). ➤ <i>Uçak Bakım ve Onarım:</i> AI, uçak bakım süreçlerini izleyerek bakım zamanlamalarını optimize eder ve bakım süreçlerinin daha etkin yönetilmesine yardımcı olur (Lee vd., 2008).
<p>Nesnelerin İnterneti (IoT) Kullanımı</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Uçak İzleme ve Bakım:</i> IoT, uçaklarda sensörlerin kullanılması sayesinde uçakların durumunu ve sağlık durumunu izlemeyi sağlar. Bu sayede, uçakların daha düzenli ve tahmin edilebilir bakımı gerçekleştirilir (Lee ve Lee, 2015). ➤ <i>Yolcu Deneyimi:</i> IoT, havaalanlarında ve uçaklarda yolcuların deneyimini iyileştirmek için kullanılır. Örneğin, havaalanlarında yolcuların yoğunluklarını takip eden IoT sensörleri sayesinde havaalanları daha etkin bir şekilde yönetilir (Singh ve Singh, 2015).

Artırılmış Gerçeklik (AR) Kullanımı	<ul style="list-style-type: none">➤ <i>Bakım ve Onarım:</i> AR, uçak bakımı ve onarımında teknisyenlere yardımcı olmak için kullanılır. Teknisyenler, AR gözlükleri veya tabletleri kullanarak, uçaklardaki parçaların yerlerini belirlemek, bakım talimatlarına erişmek ve sorunları tespit etmek için AR kullanır (Malý vd., 2020; Jiang vd., 2022).➤ <i>Eğitim:</i> Pilotlar, kabin ekibi ve teknisyenler için eğitim süreçlerini iyileştirmek için AR kullanılır. Karmaşık prosedürler ve senaryoları simüle etmek, eğitim verimliliğini artırır (Safi vd., 2019).
--	---

Barricelli ve arkadaşları (2019) tarafından yapay zekâ, havacılık sektörünün geleceği adına önemli bir itici güç olarak görülmektedir. Gelecekte, yapay zekânın havacılık sektöründe yeni bir dizi önemli etkiler yaratması da beklenmektedir. *Otomasyon ve verimlilik, uçuş emniyeti, yolcu deneyimi, uçuş trafiğinin yönetimi, havaalanı ve hava aracı güvenliği, eğitim ve simülasyonlar* gibi unsurlara ilişkin yapay zekâ ekseninde bir açıklama getirilmekte, bu unsurların havacılık sektörünün sürdürülebilirliğinin taşıyıcısı oldukları açık bir şekilde belirtilmektedir.

Söz konusu taşıyıcı unsurların gün geçtikçe artan önemine istinaden yeni teknolojik iyileştirmelerde bulunulması ve gelecekte köklü bir değişime/dönüşüme gidilmesi olasıdır (Abduljabbar vd., 2019). Çünkü, yapay zekânın havacılık sektöründe birçok alanda büyük bir potansiyele sahip olduğu görülmekte ve sektörü bu nedenle dönüştürme gücü taşıdığına inanılmaktadır. Beklentilerin ve olası tahminlerin de temel dayanağının bu olduğu düşünülmektedir (Silling, 2019).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapay zekâ destekli yeni nesil teknolojiler, birçok alanda büyük öneme sahiptir. Günümüzde hem toplumların hem de endüstrilerin ve sektörlerin gelişimine önemli katkılarda bulunmaktadır. Yeni nesil teknolojilerin; inovasyon ve

verimlilik, rekabet gücü ve endüstriyel gelişim, sürdürülebilirlik ve çevre dostluğu, insan hayatını iyileştirme, küresel bağlantı ve iletişim, eğitim ve öğrenim, uzay keşfi ve araştırma, güvenlik ve savunma gibi bu ve benzeri birçok alanda artan önemi dikkat çekmektedir. Yapay zekâ destekli bu teknolojiler, toplumları daha iyi bir geleceğe taşımakta ve onların sorunlarına çözüm sunmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ya da iyileştirmelerin devamlılığına ve artan kullanımına bağlı olarak sağlayacağı toplumsal faydanın da artacağına inanılmaktadır. Ancak, teknolojinin etik ve toplumsal etkilerini göz önünde bulundurarak dengeli bir şekilde kullanılması ve yönetilmesi gerekmektedir.

Havacılık sektörü, yapay zekâ destekli bu yeni nesil teknolojilerin yaygın şekilde kullanıldığı geniş kapsamlı ve önemli bir alandır. Sektörde pek çok alanda bu teknolojilere yer verildiği, kullanımının iş birliği ve dayanışmayı beraberinde getirdiği, sağladığı faydaların büyük önem taşıdığı, düzenleyici kurumların bu konudaki desteği ve gelecekte de sürdürülebilir havacılık sistemleri içinde önemli ölçüde yer edinmeyi sürdüreceği düşünülmektedir. Yapay zekâ destekli yeni nesil teknolojilerin, bugün olduğu gibi önümüzdeki yıllarda da havacılık sektörünü şekillendirmesi kaçınılmazdır. Kısacası, bu teknolojiler havacılık sektörünün geleceğinin belirleyicisidir.

KAYNAKÇA

- Abduljabbar, R., Dia, H., Liyanage, S.ve Bagloee, S. A. (2019). Applications of artificial intelligence in transport: An overview. *Sustainability, 11*(1), 189.
- Abeyratne, R.ve Abeyratne, R. (2019). Regulating Artificial Intelligence. *Legal Priorities in Air Transport*, 195-249.
- Agbehadji, I. E., Awuzie, B. O., Ngowi, A. B.ve Millham, R. C. (2020). Review of big data analytics, artificial intelligence and nature-inspired computing models towards accurate detection of COVID-19 pandemic cases and contact tracing. *International journal of environmental research and public health, 17*(15), 5330.
- Aggarwal, G., Mansfield, N. ve Vanheusden, F. (2021). An insight on Computer Vision Deploying Image Processing and Object Detection: Applications and Future Research Opportunities. *Organized by Department of Information Technology*.
- Ahmad, T., Zhang, D., Huang, C., Zhang, H., Dai, N., Song, Y.ve Chen, H. (2021). Artificial intelligence in sustainable energy industry: Status Quo, challenges and op-

- portunities. *Journal of Cleaner Production*, 289, 125834.
- Allen, G.ve Chan, T. (2017). *Artificial intelligence and national security*. Cambridge, MA: Belfer Center for Science and International Affairs.
- Artamonov, I., Danilochkina, N., Pocebneva, I. ve Karmokova, K. (2022). Using data integrity models for aviation industry business process quality management. *Transportation Research Procedia*, 63, 1668-1673.
- Barricelli, B. R., Casiraghi, E. ve Fogli, D. (2019). A survey on digital twin: Definitions, characteristics, applications, and design implications. *IEEE access*, 7, 167653-167671.
- Bitterman, D. S., Aerts, H. J.ve Mak, R. H. (2020). Approaching autonomy in medical artificial intelligence. *The Lancet Digital Health*, 2(9), e447-e449.
- Blanchard, D. (2021). *Supply chain management best practices*. John Wiley ve Sons.
- Boza, P.ve Evgeniou, T. (2021). Implementing ai principles: Frameworks, processes, and tools.
- Brunton, S. L., Nathan Kutz, J., Manohar, K., Aravkin, A. Y., Morgansen, K., Klemisch, J., ... ve McDonald, D. (2021). Data-driven aerospace engineering: reframing the industry with machine learning. *AIAA Journal*, 59(8), 2820-2847.
- Bryson, J.ve Winfield, A. (2017). Standardizing ethical design for artificial intelligence and autonomous systems. *Computer*, 50(5), 116-119.
- Butcher, J.ve Beridze, I. (2019). What is the state of artificial intelligence governance globally?. *The RUSI Journal*, 164(5-6), 88-96.
- Cath, C., Wachter, S., Mittelstadt, B., Taddeo, M.ve Floridi, L. (2018). Artificial intelligence and the ‘good society’: the US, EU, and UK approach. *Science and engineering ethics*, 24, 505-528.
- Clarke, M.ve Smith, B. (2004). Impact of operations research on the evolution of the airline industry. *Journal of aircraft*, 41(1), 62-72.
- Cockburn, I. M., Henderson, R.ve Stern, S. (2018). The impact of artificial intelligence on innovation: An exploratory analysis. In *The economics of artificial intelligence: An agenda* (pp. 115-146). University of Chicago Press.
- Çınar, Z. M., Abdussalam Nuhu, A., Zeeshan, Q., Korhan, O., Asmael, M.ve Safaei, B. (2020). Machine learning in predictive maintenance towards sustainable smart manufacturing in industry 4.0. *Sustainability*, 12(19), 8211.
- Damioli, G., Van Roy, V. ve Vertesy, D. (2021). The impact of artificial intelligence on

- labor productivity. *Eurasian Business Review*, 11, 1-25.
- Dash, R., McMurtrey, M., Rebman, C. ve Kar, U. K. (2019). Application of artificial intelligence in automation of supply chain management. *Journal of Strategic Innovation and Sustainability*, 14(3), 43-53.
- Degas, A., Islam, M. R., Hurter, C., Barua, S., Rahman, H., Poudel, M., ... ve Arico, P. (2022). A survey on artificial intelligence (ai) and explainable ai in air traffic management: Current trends and development with future research trajectory. *Applied Sciences*, 12(3), 1295.
- Dhar, P. (2020). The carbon impact of artificial intelligence. *Nat. Mach. Intell.*, 2(8), 423-425.
- Dirican, C. (2015). The impacts of robotics, artificial intelligence on business and economics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 564-573.
- El Moudani, W.ve Mora-Camino, F. (2000). A dynamic approach for aircraft assignment and maintenance scheduling by airlines. *Journal of Air Transport Management*, 6(4), 233-237.
- Elhmoud, E. R. ve Kutty, A. A. (2021, December). Sustainability assessment in aviation industry: A mini-review on the tools, models and methods of assessment. In *Proceedings of the 2nd African International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, Harare, Zimbabwe* (pp. 7-10).
- Ellul, J. (2022). Should we regulate Artificial Intelligence or some uses of software?. *Discover Artificial Intelligence*, 2(1), 5.
- Fan, B., Li, Y., Zhang, R. ve Fu, Q. (2020). Review on the technological development and application of UAV systems. *Chinese Journal of Electronics*, 29(2), 199-207.
- Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... ve Vayena, E. (2021). An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Ethics, governance, and policies in artificial intelligence*, 19-39.
- Girasa, R. (2020). *Artificial intelligence as a disruptive technology: Economic transformation and government regulation*. Springer Nature.
- Guihot, M., Matthew, A. F.ve Suzor, N. P. (2017). Nudging robots: Innovative solutions to regulate artificial intelligence. *Vand. J. Ent. ve Tech. L.*, 20, 385.
- Hadfield, G. K. ve Clark, J. (2023). Regulatory Markets: The Future of AI Governance. *arXiv preprint arXiv:2304.04914*.

- Hallows, R., Glazier, L., Katz, M. S., Aznar, M. ve Williams, M. (2022). Safe and ethical artificial intelligence in radiotherapy—lessons learned from the aviation industry. *Clinical Oncology*, 34(2), 99-101.
- Horowitz, M. C. (2018). Artificial intelligence, international competition, and the balance of power. 2018, 22.
- Jiang, Y., Li, X., Luo, H., Yin, S. ve Kaynak, O. (2022). Quo vadis artificial intelligence?. *Discover Artificial Intelligence*, 2(1), 4.
- Jimenez, V. J., Bouhmala, N. ve Gausdal, A. H. (2020). Developing a predictive maintenance model for vessel machinery. *Journal of Ocean Engineering and Science*, 5(4), 358-386.
- Jo, G. S., Oh, K. J., Ha, I., Lee, K. S., Hong, M. D., Neumann, U. ve You, S. (2014, July). A Unified Framework for Augmented Reality and Knowledge-Based Systems in Maintaining Aircra. In *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence* (Vol. 28, No. 2, pp. 2990-2997).
- Jung, J., Maeda, M., Chang, A., Bhandari, M., Ashapure, A. ve Landivar-Bowles, J. (2021). The potential of remote sensing and artificial intelligence as tools to improve the resilience of agriculture production systems. *Current Opinion in Biotechnology*, 70, 15-22.
- Kabir, M. R. ve Ray, S. (2023). Virtual Prototyping for Modern Internet-of-Things Applications: A Survey. *IEEE Access*, 11, 31384-31398.
- Kablov, E. N. (2020). New generation materials and technologies for their digital processing. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 90, 225-228.
- Keller, R. M. (2016, September). Ontologies for aviation data management. In *2016 IEEE/AIAA 35th Digital Avionics Systems Conference (DASC)* (pp. 1-9). IEEE.
- Kıyıklık, A., Kuşakcı, A. O. ve Mbowe, B. (2022). A digital transformation maturity model for the airline industry with a self-assessment tool. *Decision Analytics Journal*, 3, 100055.
- Kitsios, F. ve Kamariotou, M. (2021). Artificial intelligence and business strategy towards digital transformation: A research agenda. *Sustainability*, 13(4), 2025.
- Kumar, M. (2022). Optimized application of artificial intelligence (AI) in aviation market. *International Journal of Recent Research Aspects*, 9(4).
- Lee, I. ve Lee, K. (2015). The Internet of Things (IoT): Applications, investments, and challenges for enterprises. *Business horizons*, 58(4), 431-440.

- Lee, S. G., Ma, Y. S., Thimm, G. L. ve Verstraeten, J. (2008). Product lifecycle management in aviation maintenance, repair and overhaul. *Computers in industry*, 59(2-3), 296-303.
- Li, B. H., Hou, B. C., Yu, W. T., Lu, X. B. ve Yang, C. W. (2017). Applications of artificial intelligence in intelligent manufacturing: a review. *Frontiers of Information Technology ve Electronic Engineering*, 18, 86-96.
- Li, X., Lai, P. L., Yang, C. C. ve Yuen, K. F. (2021). Determinants of blockchain adoption in the aviation industry: Empirical evidence from Korea. *Journal of Air Transport Management*, 97, 102139.
- Liu, Z., Meyendorf, N. ve Mrad, N. (2018, April). The role of data fusion in predictive maintenance using digital twin. In *AIP conference proceedings* (Vol. 1949, No. 1). AIP Publishing.
- Mainzer, K. (2022). Responsible Artificial Intelligence. Challenges in Research, University, and Society. In *Evolving Business Ethics: Integrity, Experimental Method and Responsible Innovation in the Digital Age* (pp. 117-127). Stuttgart: JB Metzler.
- Malý, I., Sedláček, D. ve Leitao, P. (2016, July). Augmented reality experiments with industrial robot in industry 4.0 environment. In *2016 IEEE 14th international conference on industrial informatics (INDIN)* (pp. 176-181). IEEE.
- McCurdy, H. E. (2018). Partnerships for Innovation: The X-33/VentureStar. *NASA Spaceflight: A History of Innovation*, 291-319.
- Mishra, S. ve Tyagi, A. K. (2022). The role of machine learning techniques in internet of things-based cloud applications. *Artificial intelligence-based internet of things systems*, 105-135.
- Mrazova, M. (2013). Advanced composite materials of the future in aerospace industry. *Incas bulletin*, 5(3), 139.
- Panesar, S. S., Kliot, M., Parrish, R., Fernandez-Miranda, J., Cagle, Y. ve Britz, G. W. (2020). Promises and perils of artificial intelligence in neurosurgery. *Neurosurgery*, 87(1), 33-44.
- Piřa, J., Adamčik, F., Korba, P. ve Antořko, M. (2014). Safety Hazard and Risk in Slovak Aviation Regulations. *NAŠE MORE: znanstveni časopis za more i pomorstvo*, 61(1-2), S27-30.
- Qutbodin, K. (2010). Merging autopilot/flight control and navigation-flight management systems. *Am. J. Eng. Applied Sci*, 3, 629-630.

Rivas, P., Ortiz, J., Diaz, D. ve Montoya, L. (2022). Planning a center for standards and ethics in artificial intelligence. In *Proc. Int. Conf. Mach. Learn. Res.(PMLR)* (pp. 1-10).

Rodríguez-Espindola, O., Chowdhury, S., Beltagui, A. ve Albores, P. (2020). The potential of emergent disruptive technologies for humanitarian supply chains: The integration of blockchain, artificial intelligence and 3D printing. *International Journal of Production Research*, 58(15), 4610-4630.

Roy, R., Paul, A., Bhimjyani, P., Dey, N., Ganguly, D., Das, A. K. ve Saha, S. (2020). A short review on applications of big data analytics. *Emerging Technology in Modelling and Graphics: Proceedings of IEM Graph 2018*, 265-278.

Safi, M., Chung, J.vePradhan, P. (2019). Review of augmented reality in aerospace industry. *Aircraft engineering and aerospace technology*, 91(9), 1187-1194.

Sarol, S. D., Mohammad, M. F. ve Rahman, N. A. A. (2022). Mobile Technology Application in Aviation: Chatbot for Airline Customer Experience. In *Technology Application in Aviation, Tourism and Hospitality: Recent Developments and Emerging Issues* (pp. 59-72). Singapore: Springer Nature Singapore.

Shaikh, S. (2022). Internet of Things: Designing Digital Eco-Systems for Competitive Tourism Related Micro and Small Enterprises in Pakistan. In *Technology Application in Tourism in Asia: Innovations, Theories and Practices* (pp. 349-365). Singapore: Springer Nature Singapore.

Shmelova, T., Sikirda, Y. ve Sterenharz, A. (Eds.). (2019). *Handbook of Research on Artificial intelligence applications in the aviation and aerospace industries*. IGI Global.

Shmelova, T., Sterenharz, A. ve Dolgikh, S. (2020). Artificial intelligence in aviation industries: methodologies, education, applications, and opportunities. In *Handbook of research on artificial intelligence applications in the aviation and aerospace industries* (pp. 1-35). IGI Global.

Shneiderman, B. (2020a). Bridging the gap between ethics and practice: guidelines for reliable, safe, and trustworthy human-centered AI systems. *ACM Transactions on Interactive Intelligent Systems (TiiS)*, 10(4), 1-31.

Shneiderman, B. (2020b). Human-centered artificial intelligence: Three fresh ideas. *AIS Transactions on Human-Computer Interaction*, 12(3), 109-124.

Shrestha, Y. R., Ben-Menahem, S. M. ve Von Krogh, G. (2019). Organizational decision-making structures in the age of artificial intelligence. *California management review*, 61(4), 66-83.

Shukla, B., Fan, I. S. ve Jennions, I. (2020, July). Opportunities for explainable artificial intelligence in aerospace predictive maintenance. In *PHM Society European Conference* (Vol. 5, No. 1, pp. 11-11).

Silling, U. (2019). Aviation of the future: What needs to change to get aviation fit for the twenty-first century. In *Aviation and Its Management-Global Challenges and Opportunities*. IntechOpen.

Singh, S. ve Singh, N. (2015, October). Internet of Things (IoT): Security challenges, business opportunities ve reference architecture for E-commerce. In *2015 International conference on green computing and internet of things (ICGCIoT)* (pp. 1577-1581). Ieee.

Soori, M., Arezoo, B. ve Dastres, R. (2023). Artificial intelligence, machine learning and deep learning in advanced robotics, A review. *Cognitive Robotics*.

Sun, X., Wandelt, S. ve Zhang, A. (2021). Technological and educational challenges towards pandemic-resilient aviation. *Transport Policy*, 114, 104-115.

Sureshkumar, S., Agash, C. P., Ramya, S., Kaviyaraj, R. ve Elanchezhian, S. (2021, March). Augmented Reality with Internet of Things. In *2021 International Conference on Artificial Intelligence and Smart Systems (ICAIS)* (pp. 1426-1430). IEEE.

Tikhonov, A. I., Sazonov, A. A. ve Kuzmina-Merlino, I. (2022). Digital production and artificial intelligence in the aircraft industry. *Russian Engineering Research*, 42(4), 412-415.

Vieira, D. R. ve Loures, P. L. (2016). Maintenance, repair and overhaul (MRO) fundamentals and strategies: An aeronautical industry overview. *International Journal of Computer Applications*, 135(12), 21-29.

Vilone, G. ve Longo, L. (2022, June). A novel human-centred evaluation approach and an argument-based method for explainable artificial intelligence. In *IFIP International Conference on Artificial Intelligence Applications and Innovations* (pp. 447-460). Cham: Springer International Publishing.

Vincent, N. C., Bhakar, R. R., Nadarajan, S. R., Syamala, A. ve Varghese, J. (2021). Impact of artificial intelligence in the aviation and space sector. In *Artificial Intelligence* (pp. 209-229). CRC Press.

Wamba-Taguimdje, S. L., Fosso Wamba, S., Kala Kamdjoug, J. R. ve Tchatchouang Wanko, C. E. (2020). Influence of artificial intelligence (AI) on firm performance: the business value of AI-based transformation projects. *Business Process Management Journal*, 26(7), 1893-1924.

Winfield, A. F. ve Jirotko, M. (2018). Ethical governance is essential to building trust

in robotics and artificial intelligence systems. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2133), 20180085.

Yousefzadeh Aghdam, M., Kamel Tabbakh, S. R., Mahdavi Chabok, S. J. ve Khey-rabadi, M. (2021). Optimization of air traffic management efficiency based on deep learning enriched by the long short-term memory (LSTM) and extreme learning machine (ELM). *Journal of Big Data*, 8(1), 1-26.

Zaharia, S. E. ve Pietreanu, C. V. (2018). Challenges in airport digital transformation. *Transportation research procedia*, 35, 90-99.

Zhang, Y., Qian, Y. ve Zhuge, W. (2021). *Unsettled Topics Concerning Flying Cars for Urban Air Mobility* (No. EPR2021011). SAE Technical Paper.

Zlotkivska, T. (2023). International Cooperation And Standardization In The Development And Deployment Of A1 In Aviation. *Polit, Challenges of Science Today*, 4-7 April, 57-60.

Zou, T. ve Sun, K. (2021, November). Application and Prospect of Artificial Intelligence in Aircraft Design. In *2021 International Conference on Networking Systems of AI (INSAI)* (pp. 201-205). IEEE.

13. BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR DESTİNASYON GELİŞİMİ

Doç. Dr. Simge ŞALVARCI

Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi

simge_tokay@hotmail.com

GİRİŞ

Turizmin toplumdaki büyük önemi ve etkisi nedeniyle, kamu kurum, kuruluşları ve işletmeler turizmin olumlu etkilerini vurgulamayı ve olumsuz etkilerini ekonomik, sosyal ve çevresel düzeylerde azaltmayı amaçlamaktadırlar (Wu, Wu, Liu ve Hsueh, 2018). Bu nedenle, destinasyonların sürdürülebilirliği ile turizm gelişimi arasında bir denge sağlanması gerekmektedir. Turistik destinasyonun sürdürülebilirliği, rekabet gücünü artırmak için farklılaşmanın kilit bir unsuru haline gelmiştir (Moral Moral ve Fernandez Alles, 2018).

Sürdürülebilir turizm, ekonomik olarak sürdürülebilir ancak turizmin geleceğinin bağlı olacağı kaynakları, özellikle fiziksel çevre ve yerel toplumun sosyal dokusunu yok etmeyen turizm olarak tanımlanabilir (Swarbrooke, 1999: 36). Bu durum, ‘çevre, ekonomi ve toplum sorunları’ arasında bir denge sağlama amacını ima etmektedir, fakat bu dengenin nasıl sağlanacağı konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur (Hardy, Beeton ve Pearson, 2002: 491).

Poon (1993)’a göre, endüstri hızlı bir değişim geçirmekte olup daha deneyimli tüketiciler, küresel ekonomik yeniden yapılanma ve büyümenin önündeki çevresel sınırlar tarafından yaratılan birçok zorlukla karşı karşıyadır. Turistlerin çevrenin tüketicileri olduğu düşünüldüğünde (Urry, 1995), turizm endüstrisi kaliteli çevre ve doğal ortamlara ihtiyaç duymaktadır. Endüstri daha fazla çevresel

bozulmaya katkıda bulunmamak ve bu süreçte yok olmaya maruz kalmamak adına “sürdürülebilir” kalkınma politikalarını uygulamalıdır (Coccosis ve Nijkamp, 1995). Çalışmanın bu bölümünde sürdürülebilirlik kavramı açıklanarak sürdürülebilir turizm destinasyonları, sürdürülebilir destinasyonların özellikleri, destinasyon sürdürülebilirliğinin boyutları, sürdürülebilir destinasyon geliştirme yaklaşımları konularına yer verilmektedir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sürdürülebilirlik kavramı, “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden karşılamak” olarak tanımlanarak (Weaver, 2012: 1030) Dünya Koruma Stratejisi (World Wildlife Fund, 1980) ve Brundtland Raporu (WCED, 1987) ile turizm endüstrisinde popüler hale gelmiştir. Sürdürülebilirlik; fiziksel stoku azaltmadan mevcut kaynaklardaki yıllık artıştan fazlasını kullanmamak anlamına gelmektedir (Dixon ve Fallon, 1989). Manning ve Dougherty (1995: 30), sürdürülebilirlik terimini, “çevrenin ekonomik mal ve hizmetleri üretmeye devam etme yeteneği olan taşıma kapasitesinden ödün vermeden ekonomik faaliyeti desteklemek için doğal kaynakların kullanılması” olarak ifade etmektedir.

Turizmin toplumdaki büyük önemi ve etkisi nedeniyle, kamu kurum, kuruluşları ve işletmeler turizmin olumlu etkilerini vurgulamayı ve olumsuz etkilerini ekonomik, sosyal ve çevresel düzeylerde azaltmayı amaçlamaktadırlar (Wu, Wu, Liu ve Hsueh, 2018). Bu nedenle, destinasyonların sürdürülebilirliği ile turizm gelişimi arasında bir denge sağlanması gerekmektedir. Turistik destinasyonun sürdürülebilirliği, rekabet gücünü artırmak için farklılaşmanın kilit bir unsuru haline gelmiştir (Moral Moral ve Fernandez Alles, 2018).

Sürdürülebilir turizm, ekonomik olarak sürdürülebilir ancak turizmin geleceğinin bağlı olacağı kaynakları, özellikle fiziksel çevre ve yerel toplumun sosyal dokusunu yok etmeyen turizm olarak tanımlanabilir (Swarbrooke, 1999: 36). Bu durum, ‘çevre, ekonomi ve toplum sorunları’ arasında bir denge sağlama amacını ima etmektedir, fakat bu dengenin nasıl sağlanacağı konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur (Hardy, Beeton ve Pearson, 2002: 491).

Turizm endüstrisi için çevre ve doğal ortamın korunması hayati önem taşıyan unsurlardır. “Sürdürülebilir turizm” adı verilen, turizmle ilgili yeni bir kav-

ramın uygulanmasına yönelik girişimler ve öneriler gitgide yaygınlaşmaktadır. Bu kavram, UNWTO (2005) tarafından ‘ziyaretçilerin, endüstrinin, çevrenin ve ev sahibi toplumların ihtiyaçlarını ele alan, mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tam olarak dikkate alan turizm’ olarak tanımlanmıştır. Turistik faaliyetler çevreden ayrılmaz niteliktedir; bu nedenle, sürdürülebilirlik ile ilgili uygulamaları benimseyerek turizm endüstrisini sürdürülebilir kılmak için turistler, yerel halk ve turizm işletmeleri arasında farkındalık yaratmak gereklidir (Sanagustin Fons, Fierro ve y Patino, 2011).

Turistlerin çevrenin tüketicileri olduğu düşünüldüğünde (Urry, 1995), turizm endüstrisi kaliteli çevre ve doğal ortamlara ihtiyaç duymaktadır. Endüstri daha fazla çevresel bozulmaya katkıda bulunmamak ve bu süreçte yok olmaya maruz kalmamak adına “sürdürülebilir” kalkınma politikalarını uygulamalıdır (Coccosis ve Nijkamp, 1995). Poon (1993)’a göre, endüstri hızlı bir değişim geçirmekte olup daha deneyimli tüketiciler, küresel ekonomik yeniden yapılanma ve büyümenin önündeki çevresel sınırlar tarafından yaratılan birçok zorlukla karşı karşıyadır.

Turistik faaliyetlerin gerçekleştiği önemli mekânlar olan destinasyonlar, turistik ürünlerin karmaşık bir bileşenidir (Buhalis, 2000). Destinasyonlar, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerin karmaşık bir bileşimi yoluyla oluşturulmakla birlikte turizm araştırmalarını, mekânsal sorunları (yerel, bölgesel, ulusal), tematik sorunları (hareketlilik, kültür, sürdürülebilirlik) ve farklı yaklaşımları (uyarlanabilir ve bilgi tabanlı platformlar) içeren disiplinler arası bir araştırma alanı haline getirmektedir. Bu nedenle, turizm deneyimlerinin oluşturulmasında çeşitli nitelikleri, paydaşları ve aktörleri dengelemek ve aynı zamanda sürdürülebilirliği sağlamak zorundadır (Fyall, Garrod ve Wang, 2012). Destinasyonlar, çeşitli turistik ürünlerin sunulduğu turistik alanlar olmakla beraber, tek başına kendisi de bir turistik ürün olma niteliğine sahiptir. Destinasyonları sürdürülebilir kılmak ve devamlılığını sağlayabilmek yönetim fonksiyonuna bağlı bir unsur olup destinasyonların sürdürülebilir geleceği, yönetim şekline bağlı olarak belirlenmektedir (Doğan ve Gümüş, 2014: 8). Bir destinasyonun başarısı, küresel pazardaki rekabet gücüne değil, aynı zamanda uzun vadeli başarının ön koşulu olarak rekabetçi konumunu sürdürme ve öngörülemeyen olaylar karşısında güçlü olma ihtiyacına da bağlıdır (Paunović ve Jovanović, 2017; Pechlaner, Zacher, Eckert ve Petersik, 2018).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM DESTİNASYONLARI

Son yıllarda destinasyonlar, sürdürülebilirlik açısından bazı önemli hususlarla karşı karşıya kalmıştır. Destinasyonlar, yabancı yatırımları çekmek, turizmin gelişmesini teşvik etmek ve ticari faydalar elde etmek amacıyla rekabete bağlı kalmak için daha temiz, daha yeşil ve daha güvenli olmalıdır. Dikkate alınması gereken en önemli konulardan biri de çevresel açıdan sürdürülebilir turizm uygulamalarıdır (Ratcliffe ve Flanagan, 2004).

Destinasyonlarda sürdürülebilir kalkınmaya odaklanan ödüller ve eko-etiketler, sürdürülebilir kalkınma çabalarının takdir edilmesi açısından teşvikler sağlamaktadır. Destinasyonlar için bu pazarlama planlarına yönelik kavramsal ve pratik çalışmaların çoğu hala geliştirme aşamasındadır. Sürdürülebilir turizm destinasyonlarının tanımının üç ana bileşeni vardır. Bunlar; sürdürülebilir kalkınma, turizm ve destinasyonlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla tanımın ana hatları şu unsurlara bağlı olmaktadır (Lee, 2001: 314):

- Turizm destinasyonlarının sınırlarının tanımı,
- Sürdürülebilir turizm destinasyonlarının kapsamı,
- Sürdürülebilir kalkınmanın tanımı ve kapsamı.

Turizmin günümüzde kitlesel hale gelmesiyle beraber birbiriyle rekabet halinde olan birçok destinasyon ortaya çıkmıştır. Rakipleri karşısında ön plana çıkmayı ve daha fazla turist çekmeyi amaçlayan destinasyonlar içinde sürdürülebilirliği sağlamak önemli bir unsur olarak görülmektedir (Genç, Atay ve Eryaman, 2014: 50). Sürdürülebilirlik ile ilişkili yapılan bazı planlamalar yalnızca iklim değişikliği üzerine odaklanırken, diğerleri destinasyonda daha yüksek çevresel sürdürülebilirlik seviyelerine ulaşmayı hedeflemektedir. Turistler giderek daha fazla bozulmamış doğal alanları görme güdüsüyle hareket etmekte (Gössling, 2002a: 553) ve insanlar ile çevre arasındaki uzun vadeli etkileşimlerine önem vermektedirler. Turizmin geçmişte çevresel değişime birçok yönden önemli ölçüde katkıda bulunduğu göz önüne alındığında, destinasyonlardaki ekolojik ayak izini azaltmaya yönelik girişimler gereklidir. Özellikle, arazinin kullanım biçiminde, enerji tüketimi ve artan su kullanımı yoluyla, yabani türler, hastalıkların yayılması ve çevrenin algısal değişiklikleri (Gössling, 2002b) gibi konularda etkili olabilmektedir.

Turizm destinasyonlarında sürdürülebilir gelişim ile birlikte ekonomik, çevresel ve sosyal yönden olumlu sonuçlar alınabilirken sürdürülebilirlik yaklaşımını dikkate almayan destinasyonların kısa vadede çevresel ve sosyal anlamda, uzun vadede ise ekonomik anlamda olumsuz etkilerle karşılaşma ihtimali oldukça yüksektir (Şengül, Bayhan ve Yücel, 2018: 490).

2.1. Sürdürülebilir Destinasyon Örnekleri

Global Data Travel and Tourism tarafından hazırlanan dünya çapında sürdürülebilir destinasyonlara örnekler aşağıda yer almaktadır (<https://www.verdict.co.uk/world-tourism-day-sustainable-tourism/>):

Kosta Rika: Korunan güzellikteki geniş alanları ve ülkenin neredeyse dörtte birinin hala yağmur ormanı olarak kalması nedeniyle Güney Amerika turizminin paha biçilmez destinasyonları arasında yer almaktadır. Küçük bir ülke olmasına rağmen biyoçeşitliliği şaşırtıcı olmakla birlikte, birçok kumsal ve volkan, Kosta Rika'nın gezegenlerin toplam biyoçeşitliliğinin yüzde beşini oluşturmaktadır. Kosta Rika, elektriğinin yaklaşık yüzde 93'ünü yenilenebilir kaynaklardan üretmekte ve ulusal topraklarının yaklaşık yüzde 30'unu korumaktadır. Bu nedenle çevre dostu olmak ülkenin ana odak noktalarından biridir.

Slovenya: İtalya, Avusturya, Macaristan ve Hırvatistan ile sınır komşusu olan küçük bir Avrupa ülkesidir. 2016 yılında Slovenya, dünyanın en sürdürülebilir ülkesi olarak konumlandırılmıştır. Çevre ve iklim, kültür ve özgünlük, doğa ve biyolojik çeşitlilik açısından yüksek puanlara sahiptir. Dağlar, göller, kaplıcalar ve denizden oluşan bu ülke, uzun zamandır “yeşil, hareketli ve sağlıklı” bir yaşam tarzını benimsemiştir. Slovenya'nın başkenti Ljubljana, Avrupa Birliği tarafından Avrupa'nın En Yeşil Başkenti olarak seçildiğinden, yeşil tüketiciler için eşsiz bir destinasyondur. Ljubljana, sıfır atığa doğru ilerleyen ilk Avrupa şehri olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca doğal gazla çalışan belediye otobüsleri, bir kentsel elektrikli tren ve belediye içindeki arazinin yüzde 46'sı yerli ormanlık alandan oluşmaktadır. Eko-seyahatlerde bir dünya lideri olan Slovenya, Sloven Turizmi için Yeşil Programı uygulamıştır. 23 destinasyon, 14 konaklama alanı, üç park ve iki acentenin tamamı yeşil etikete sahiptir.

Norveç: Ülkenin resmi turizm sloganına göre “gücünü doğadan alan” destinasyon olarak tanımlanmaktadır. Uzun yıllardır Norveç, yaşanacak en iyi ülkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca, 2017 yılında BM tarafından yayınlanan

Dünya Mutluluk Raporu'na göre, Norveç dünyanın en mutlu ülkelerinden biri olarak seçilmiştir. Bu durum, çevresel, sosyal ve politik profilleri ile beraber sürdürülebilir bir destinasyon olmayı net bir şekilde sergilemektedir. Norveç halkı, koruma kavramının turizm endüstrisi de dâhil olmak üzere tüm toplum tarafından paylaşılması gereken bir sorumluluk olduğuna inanmaktadır. 2007 yılında, Norveç hükümeti sürdürülebilir turizm, çevre, yerel topluluklar ve sosyal konularda farkındalığı artırmak için Sürdürülebilir Norveç 2015 programını tanıtmıştır. Bunun yanı sıra, Yenilik Norveç, şirketleri daha sürdürülebilir bir şekilde düşünmeye ve hareket etmeye teşvik ederek ülkenin sürdürülebilirlik çabalarında kilit bir rol oynamaktadır. Yenilik Norveç'in rehberliğinde, Røros, Lærdal, Vega, Geilo, Trysil, Setesdal, Inderøy ve Svalbard gibi birçok Norveç turizm destinasyonu sürdürülebilir olarak sertifikalandırılmıştır.

Maldivler: Coğrafi konumu sürdürülebilirlik unsurlarına oldukça duyarlı olduğundan, çevre sorunları büyük bir endişe kaynağıdır. Maldivler, ülkenin etkilere karşı daha hassas olması nedeniyle iklim değişikliğini savunmada ön saflarda yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1,8 metreden fazla olan hiçbir adanın bulunmadığı ülke, dünyanın en alçak noktasıdır, bu nedenle yükselen deniz seviyeleri felakete yol açabilecektir. Maldivler, düşük karbonlu bir ekonomi olmayı hedeflemekte olup hükümet, tüm adalarda gündüz elektriğin yüzde 30'unun yenilenebilir enerji ile karşılanması gerektiği konusunda bir hedef belirlemiştir. Tek bir ada içinde yer alan her turizm tesisi özerktir, kendi enerjisini ve suyunu üretmektedir ve tipik olarak bir geri dönüşüm enerji programı uygulamaktadır. Ayrıca gelişmenin sınırlı olduğu korunan deniz ve kara bölgeleri de bulunmaktadır.

Kenya: Yıllar içinde Kenya, sürdürülebilir turizme olan bağlılığını desteklemek ve göstermek için bir dizi gönüllü program geliştirmiştir. Ekolojik derecelendirme planı, eko-savaşçı ödülleri, yeşil destinasyon yönergeleri gibi tümü Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi kapsamında ve Kenya'nın sosyo-kültürel ve çevresel gerçeklerine odaklanmaktadır. Şehirlerden uzakta birçok otel ve pansiyon alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapmaktadır. Özellikle güneş enerjisi, tercih edilen alternatiftir ve günümüzde elektrik ve su ısıtması için bir tür güneş enerjisi sistemi kullanılmaktadır. Kenya, farklı bir manzaraya ve biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Ülke, yasadışı avlanma nedeniyle birçok hayvanı kaybetmiş olsa da, ülke içindeki kuruluşlar, gezginlerin ekosisteme saygı duymasını sağlamak için yoğun bir şekilde çabalamaktadır.

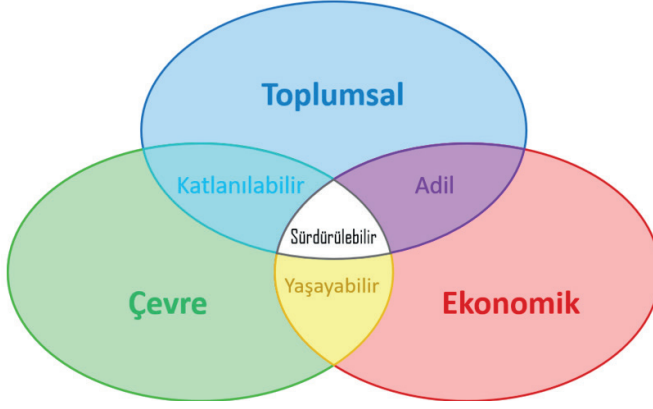
3. SÜRDÜRÜLEBİLİR DESTİNASYONUN ÖZELLİKLERİ

Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC) Kriterleri sürdürülebilir turizme ilişkin ortak bir görüş sunmak amacıyla oluşturulmuş bir örgüttür. Kısaltması - “GSTC-D” - olarak da bilinen GSTC Destinasyon Kriterleri, bir turizm destinasyonunun ulaşmayı hedeflemesi gereken minimum seviyeleri gösteren endekstir. Buna göre, sürdürülebilirlik kriterleri dört temel konu çerçevesinde düzenlenmiştir. Kriterler; sürdürülebilir yönetim, sosyo-ekonomik etkiler, kültürel etkiler ve çevresel etkilerden oluşmakta olup her biri turizm sektörünün tümüne uygulanabilmektedir. GSTC Destinasyon Kriterlerinin önemi ve temel kullanım alanları aşağıda yer almaktadır:

- Sürdürülebilirlik sertifikasyonu için temel oluşturmaktadır.
- Daha sürdürülebilir destinasyonlar için temel esasları teşkil etmektedir.
- Tüketicilerin güvenilir ve sürdürülebilir destinasyonları tanımalarını sağlamaktadır.
- Bilgi medyasının destinasyonların bilinirliği konusunda ve kamuyu destinasyonların sürdürülebilirlikleri hakkında bilgilendirmesi için ortak payda olarak hizmet sunmaktadır.
- Sertifikasyon, diğer destinasyon programları ve standartları için bir zemin oluşturmaya yardımcı olmaktadır.
- Sürdürülebilir turizm gerekliliklerini sağlama konusunda hükümet, hükümet dışı ve özel sektör programlarına altyapı sağlamaktadır.
- Üniversiteler ve turizm ile ilişkili eğitim kurumları için temel esaslar sunmaktadır.

Sürdürülebilir destinasyonlara ilişkin olarak 1997 yılında çevreci ekonomist John Elkington tarafından Üçlü Alt Çizgi (TBL) kavramı geliştirilmiştir. Elkington, aynı anda üç sürdürülebilirlik sütununun istenen düzeyde ekolojik veya sosyal ekonomik sürdürülebilirliğin elde edilmesinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır (McKenzie, 2004: 6). Üçlü alt çizgi konsepti, geleneksel ekonomik ölçütlere sosyal ve çevresel faktörler ekleyerek performansı ölçmek için genişletilmiş bir temel oluşturmaktadır. Çevre kalitesini ve yerel toplulukların refahını artırmayı/sürdürmeyi amaçlayan iş politikalarında aktif olarak yer alan ve aynı zamanda paydaşları için sosyo-ekonomik kazanç sağlayan işletmeler ile bağlantılı bir terim olan üçlü alt çizgi modeli, doğru bir şekilde uygulandığı

takdirde turizmde de önemli bir potansiyele sahiptir.



Şekil 1: Üçlü Alt Çizgi Modeli

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Sustainable_Development.png

Şekil 1’de, üçlü alt çizgi modeli, sürdürülebilirlik kavramını desteklediğini göstermektedir. İnsanları, evreni ve kârı dikkate alarak, üçlü alt çizgi, bir gelişmenin tamamen katlanılabilir, uygulanabilir ve adil olmasını sağlamaktadır.

Katlanılabilir/sosyo-çevresel: Üçlü alt çizginin katlanılabilirlik faktörü güvenlik, sağlık ve çevresel adalet bilinci anlamına gelmektedir. Bu faktör, toplumun içme suyuna erişimi ve kriz (örneğin afet) yönetimi gibi sorunları ele alma kapasitelerini artırma gibi çabalara ilişkin çevresel düzenlemelere ve yönergelere saygı gösterilmesini ve bunların aktif olarak desteklenmesini içermektedir.

Uygulanabilir/ Eko-verimli: Eko-verimlilik, aynı zamanda ekonomik değer yaratırken, kaynak kullanımlarını ve dolayısıyla ekolojik etkilerini de azaltmayı amaçlayan ticari faaliyetlerin bir özelliğidir (DeSimone ve Popoff, 2000). Turizmde kaynak verimliliği, ürün yönetimi ve yaşam döngüsü yönetimi gibi terimlere çevrilebilir (örn. eko-yolların bakımı, sahil temizliği vb.).

Adil/Sosyo-ekonomik: Adil faaliyetler iş yaratma, beceri geliştirme ve sosyal yatırımlar yoluyla toplumu desteklemeyi ve topluma geri kazandırmayı taahhüt eden iş etiği kurallarına (Davis, 2013) uyma durumunu ifade etmektedir. Bu durum, faaliyetlerin ekonomik etkilerinin sadece işletme veya kuruluş tarafından ve ulusal ekonomik gelişimde değil, aynı zamanda yerel düzeyde de ortaya çıkmaktadır.

Üçlü Alt Çizgi: Tanınmış bir sürdürülebilir destinasyon olma arzusu, imajlarını geliştirmek ve güçlü bir turizm destinasyonu olarak küresel ölçekte işbirliği içinde rekabet etmek için tüm unsurların ve paydaşların bir araya getirilmesi gereken bir kalkınma, yönetim ve pazarlama anlayışı sunmaktadır. Üçlü alt çizginin üç sütunu tarafından desteklenen sürdürülebilir kalkınma, destinasyonda yukarıdaki özelliklerin sürdürülebileceğini ifade etmektedir. Bornhorst vd. (2010), bir destinasyon yönetim organizasyonunun (DMO) bu süreçte hem yönetim hem de pazarlama işlevine hizmet eden temel bir göreve sahip olduğunu tespit etmiştir. Tüm pazar paydaşları arasında iletişim kurarak, ortak bir amaç için çalışan paydaşların çıkarlarını bir araya getirmek ve böylece iç destinasyon gelişimini desteklemekle beraber, aynı zamanda destinasyonu uluslararası ve iç turizm pazarlarına doğru teşvik etmektedir. DMO, işlevlerini yerine getirmek için tüm paydaşları koordine etmeyi başardığı takdirde turizm destinasyonu başarılı olabilecektir.

4. DESTİNASYON SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNİN BOYUTLARI

Destinasyon sürdürülebilirliğinin boyutları çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel olarak 3'e ayrılmaktadır. Bu boyutlar aşağıda açıklanmaktadır (Ritchie ve Crouch, 2011):

4.1. Çevresel Boyut

Ekolojik veya doğal çevre, birçok destinasyon için önemli bir cazibe merkezidir. Genellikle, eşsiz bir doğal çevre deneyimi, bir destinasyonda turizm ürününün özünü temsil etmektedir (örn. Afrika savanaları, Kanada Kayalık Dağları, Avustralya taşraları ve mercan resifleri, Güney Amerika yağmur ormanları, Norveç fiyortları, Amerika'nın kanyon toprakları gibi). Birçok destinasyon için bu doğal çekicilikler, ülkelerin turizm endüstrilerinin can damarını ve bir destinasyonun ziyaretçilerine sunduğu bir deneyimi temsil etmektedir. Bu deneyim tek bir işletme tarafından değil, ziyaretçi deneyimini etkileyen tüm paydaşlar tarafından üretilmektedir; yani turizm işletmeleri (oteller, restoranlar, havayolları, tur operatörleri vb.), diğer destekleyici endüstriler ve kuruluşlar (sanat, eğlence, spor, rekreasyon vb.) ve DMO'lar (özel, kamu veya özel-kamu ortaklıkları) ile işbirliği halindedir.

4.2. Ekonomik Boyut

Çevreyi korumanın yanı sıra, turizm politikası ve yönetim stratejisi, uzun vadede yerel toplumun ekonomik ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayabilecek kapasitede olmalıdır. Ekonomik sürdürülebilirliğin belirlenmesinde önemli hususlar arasında fayda sağlamak, yerel işgücünden yararlanmak, iş güvencesi ve cazip ücretler, maaşlar ve yan haklar vs. sayılabilir.

4.3. Sosyo-Kültürel Boyut

Sürdürülebilir olmak için, destinasyona yönelik bir turizm geliştirme stratejisi aynı zamanda sosyokültürel etkileri de ele almalıdır. Turistler seyahat ederken, destinasyonun sosyokültürel dokusu hakkında bir şeyler görme, deneyimleme ve öğrenme arzusu tipik olarak motivasyonlarının temel bir unsurunu oluşturmaktadır. Turistlerin deneyimlediği kültürün genellikle yapay veya otantik olmamasına rağmen, turistlerin varlığı ve etkisi, ev sahibi toplum ve kültürü üzerinde etkiler yaratabilmektedir. Bu etkiler geçici veya kalıcı, olumlu veya olumsuz, önemli veya düşük önemde olabilir ve genellikle ev sahibi ile konuk kültürler arasındaki kültürel mesafenin önemli olduğu durumlarda daha fazladır. Herhangi bir durumda, olumsuz sosyal ve kültürel etkileri en aza indiren (suç, nüfusun belirli kesimlerinin yabancılaşması, kültürün önemsizleştirilmesi ve yaşam tarzının dağılması gibi) bir kültürü veya toplumu tanımlayan şeylere ilgi ve övgüyü teşvik eden politika ve programlar sürdürülebilir seçenekler sunmaktadır.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR DESTİNASYON GELİŞTİRME YAKLAŞIMLARI

Sürdürülebilir turizm gelişimi, ‘turizm endüstrisi, ziyaretçiler, çevre ve turistlere ev sahipliği yapan toplumlar arasındaki karmaşık etkileşimlerin yarattığı gerginlik ve anlaşmazlıkları azaltmaya yönelik olumlu bir yaklaşım’ olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir turizm gelişimi kavramı, 1990’ların ortalarında “küresel anlamda yeni bir turizm endüstri paradigması olarak kabul görmüştür” (Ziaee ve Abbasi, 2018: 4-5).

Sürdürülebilir destinasyon yaratmada kullanılan önemli araçlar arasında; çevre mevzuatına uygun olma, çevresel plan oluşturma, taşıma kapasitesinin tespiti ve çevresel etki analizlerinin yapılması yer almaktadır. Çevresel planlama ile doğal çevrenin korunması ve turizm faaliyetleriyle bölge ekonomisine katkı sağlanması amaçlanmaktadır (Türkay, 2014: 230). Yerel ve bölgesel düzeyde sürdürülebilir turizm kalkınma planlamasına ulaşmak için aşağıdaki hususlar dikkate alınmalıdır (Hanciuc, 2003):

- Turizm kaynaklarının belirlenmesi, planlanması ve özel hanelerin turizme çekilmesi,
- Bazı özel ticari turizm faaliyetlerini uygulamak için bölgesel veya yerel eğitim düzeyine sahip olmak,
- Turistik faaliyetlerin başlatılması amacıyla mali yardım sağlanması,
- Destinasyonda profesyonel lisanslama ve patentler için onay sertifikaları alma konusunda bireyleri desteklemek,
- Yerel uzmanları turizm konularında bilinçlendirmek.

KAYNAKÇA

- Bornhorst, T., Ritchie, J. B., & Sheehan, L. (2010). Determinants of tourism success for DMOs & destinations: An empirical examination of stakeholders' perspectives. *Tourism management*, 31(5), 572-589.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*(21), 97-116.
- Coccosis, H., & Nijkamp, P. (Editors), (1995). *Sustainable Tourism Development*. Aldershot: Avebury.
- Davis, G. (2013). The triple bottom line goal of sustainable businesses. (Erişim tarihi: 04.07.2023, from Entrepreneur.com: <http://www.entrepreneur.com/article/225948>)
- DeSimone, L. D., & Popoff, F. (2000). *Eco-efficiency: the business link to sustainable development*. MIT press.
- Dixon, J.A.& Fallon, L.A. (1989). The concept of sustainability: Origins, extensions, and usefulness for policy. *Soc. Nat. Resour.*, 2, 73-84.
- Doğan, M., & Gümüş, M. (2014). Sürdürülebilir destinasyon yönetimi, sürdürülebilir Bozcaada: Bir model önerisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(3).

- Fyall, A., Garrod, B., & Wang, Y. (2012). Destination collaboration: A critical review of theoretical approaches to a multi-dimensional phenomenon. *Journal of Destination Marketing & Management*, 1(1), 10–26.
- Genç K., Atay, L., & Eryaman, M. (2014). Sürdürülebilir destinasyon yaratma sürecinde örgütlenmenin önemi: Çanakkale turizmi üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 49-61.
- Gössling, S. (2002a). Human–environmental relations with tourism. *Annals of tourism research*, 29(2), 539-556.
- Gössling, S. (2002b). Global environmental consequences of tourism. *Global environmental change*, 12(4), 283-302.
- Hardy, A., Beeton, R.J.S. & Pearson, L. (2002) Sustainable tourism: An overview of the concept and its position in relation to conceptualisations of tourism. *Journal of Sustainable Tourism* 10 (6), 475–96.
- <https://www.verdict.co.uk/world-tourism-day-sustainable-tourism/>. (Erişim tarihi: 05.07.2023).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Sustainable_Development.png (Erişim tarihi: 12.06.2023).
- Lee, K. F. (2001). Sustainable tourism destinations: the importance of cleaner production. *Journal of Cleaner Production*, 9(4), 313-323.
- Manning, E. W., & Dougherty, T. D. (1995). Sustainable tourism preserving the golden goose. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 36(2), 29-42.
- McKenzie, S. (2004). Social sustainability: towards some definitions. Hawke Research Institute University of South Australia Magill, South Australia.
- Moral Moral, M., Fernandez Alles, M.T.& Sanchez Franco, M.J. (2018). Attitudes of rural accommodation managers towards the development of sustainable tourism. *Cuad. Tur.*, 41, 707–711.
- Paunovi´c, I.& Jovanovi´c, V. (2017). Implementation of Sustainable Tourism in the German Alps: A Case Study. *Sustainability*, 9, 226.
- Pechlaner, H., Zacher, D., Eckert, C.& Petersik, L. (2018). Joint responsibility and understanding of resilience from a DMO perspective—An analysis of different situations in Bavarian tourism destinations. *Int. J. Tour. Cities*, 5, 146–168.
- Poon, A.(1993). *Tourism, Technology and Competitive Strategy*, Oxon: C.A.B International. 39-51.

- Ratcliffe, J. & Flanagan, S. (2004). Enhancing the vitality and viability of town and city centres: The concept of the business improvement district in the context of tourism enterprise. *Property Management*, 22(5), 377-395.
- Ritchie, J. B., & Crouch, G. I. (2011). A model of destination competitiveness and sustainability. *Destination marketing and management: Theories and applications*, 326-339.
- Sanagustin Fons, M.V., Fierro, J.A.M. & y Patino, M.G. (2011). Rural tourism: a sustainable alternative. *Appl. Energy*, 88, 551–557.
- Swarbrooke, J. (1999) *Sustainable Tourism Management*. Wallingford: CABI.
- Şengül, S., Bayhan, İ., & Yücel, R. (2018). Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilir Gelişim: Göynük Yerel Turizm Paydaşları Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 489-505.
- Türkay, O. (2014). Destinasyon yönetimi yönetimbilim bakış açısıyla işlevler, yaklaşımlar ve araçlar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- UNWTO (United Nations World Tourism Organization). (2005). *Making Tourism More Sustainable-A Guide For Policy Makers*, Unep and Unwto. Mayıs 14, 2023 tarihinde (Sustainable Development Of Tourism, <http://Sdt.Unwto.Org/Content/About-Us-5>, adresinden alındı
- Urry, J. (1995), *Consuming Places*. London: Routledge.
- WCED World Commission On Environment and Development (1987), *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford.
- Weaver, D. (2012). Organic, incremental and induced paths to sustainable mass tourism convergence. *Tourism Management*, 33(5), 1030-1037.
- World Wildlife Fund. (1980). *World conservation strategy: Living resource conservation for sustainable development*. Gland, Switzerland: IUCN.
- Wu, T.-P., Wu, H.-C., Liu, S.-B. & Hsueh, S.-J. (2018). The relationship between international tourism activities and economic growth: Evidence from China's economy. *Tour. Plan. Dev.*, 15, 365–381.
- Ziaee, M., & Abbasi, D. (2018). Sustainable Tourism Development Approaches and Challenges: Concepts and Practices. *Journal of tourism Planning and Development*, 7(24), 8-37.

14. BÖLÜM

MERİTOKRASİ: ÖRGÜTSEL BAŞARI İÇİN STRATEJİK BİR YÖNETİM ARACI

Öğr. Gör. Dr. Zeki ÇETİN
SMMM İstanbul Arel Üniversitesi
zekicetin_smmm@hotmail.com
ORCID:

GİRİŞ

İşletme yönetiminin sürekli gelişen ortamında meritokrasi kavramı, örgütsel başarıyı artırmak için zorlayıcı ve aranan bir yönetim aracı olarak ortaya çıkmıştır. Meritokrasi, özünde, bireylerin gösterdikleri becerilere, yetkinliklere ve katkılara göre tanınması ve ödüllendirilmesi ilkesini barındırır. Bu çalışma, meritokrasinin işletme yönetimi alanındaki çok yönlü dünyasını inceleyerek, örgütsel büyüme ve gelişmenin çeşitli yönleri üzerindeki derin etkisini araştırmaktadır.

Çalışmanın ilk kısmı olan “İşletme Yönetiminde Meritokrasiyi Anlamak” bölümü, meritokrasinin temel unsurlarının kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır. Meritokrasinin tanımını ve ilkelerini inceleyen bu bölüm, liyakate dayalı uygulamaların çalışan değerlendirmelerinden liderlik gelişimine kadar örgütsel karar alma süreçlerine nasıl nüfuz ettiğini açıklamaktadır. İş uygulamalarında meritokrasinin tarihsel bağlamını ve evrimini inceleyen bu bölüm, kavramın modern iş dünyasının taleplerini karşılamak üzere nasıl evrildiğine ışık tutmaktadır.

“Geliştirilmiş Performans İçin Meritokrasinin Uygulanması” başlıklı bir sonraki bölüm, meritokrasiyi yönetim çerçevelerine etkin bir şekilde entegre

etmek için örgütlerin kullanabileceği pragmatik stratejileri ortaya koymaktadır. Etkili performans değerlendirme modellerinin tasarlanmasına odaklanan bu bölüm, açık ve spesifik performans kriterlerinin, ölçülebilir performans göstergelerinin ve düzenli ve sürekli geri bildirim öneminin altını çizmektedir. Ayrıca, bu bölümde meritokrasiye dayalı ödüllerin iş hedefleriyle ilişkilendirilmesinin önemi vurgulanmakta, takdir ve primin örgütsel hedeflerle uyumlu hale getirilmesi üzerinde durulmaktadır.

“Örgütsel Büyüme İçin Meritokrasiden Yararlanma” bölümünde, meritokrasinin örgütsel işleyişin kilit yönleri üzerindeki dönüştürücü etkisi ele alınmaktadır. Meritokrasinin çalışan motivasyonu ve bağlılığı üzerindeki etkisini inceleyen bu bölüm, meritokrasiye dayalı sistemin çalışanlar arasında bir amaç ve sahiplenme duygusunu nasıl teşvik ettiğini aydınlatmaktadır. Ayrıca bu bölüm, meritokrasinin en iyi yetenekleri çekmek ve elde tutmak için nasıl güçlü bir araç olduğunu ve yüksek performanslı bireylerin mesleki gelişim ve büyümelerine yatırım yapmaya teşvik edildiği bir ortam yarattığını araştırmaktadır. Bununla birlikte bölümde meritokrasiye dayalı uygulamaların geleceğin liderlerinden oluşan bir havuzu nasıl beslediği açıklanmış, meritokrasinin sağlıklı bir rekabet kültürünü ve öz güdümlü liderlik gelişimini teşvik etmedeki rolü vurgulanmıştır.

Meritokrasiyi yol gösterici bir ilke olarak benimsemek, işletmeleri bir mükemmellik kültürü geliştirmeleri için güçlendirecek, işgücünün içsel motivasyonunu ateşleyecek ve sürekli rekabet halindeki iş dünyasının ortasında başarılı bir geleceğe zemin hazırlayacaktır. Bu çalışma boyunca, örgütlerin gelecekteki yörüngesini şekillendirmede ve etkili liderliğin dinamiklerini yeniden tanımlamada bir katalizör olarak ortaya çıkan meritokrasinin dönüştürücü potansiyeline ışık tutmak amaçlanmıştır.

1. İŞLETME YÖNETİMİNDE MERİTOKRASİYİ ANLAMAK

1.1. Meritokrasinin Tanımı ve İlkeleri

İşletme yönetiminde temel bir kavram olan meritokrasi, bireylerin sosyal statüleri, geçmişleri veya bağlantıları yerine becerileri, yetenekleri ve başarılarına göre ödüllendirilmesi ve fırsatlar tanınması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Liyakate dayalı bir sistemde temel ilke, çalışanların yalnızca performansları ve yeterlilikleri temelinde tanınması ve terfi ettirilmesi, kariyer ilerlemesi için adil

ve şeffaf bir ortam yaratılmasıdır (Sever, 2021, 1481-1482).

Meritokrasinin ana ilkelerinden biri, yetenek ve sıkı çalışmanın başarının birincil belirleyicileri olması gerektiği inancıdır (Fettahlıoğlu ve Demir, 2015, 178). Bu ilke, iş bağlamında verimlilik ve üretkenliğin temel değerleriyle örtüşmektedir. Örgütler, liyakati ödüllendirerek çalışanları rollerinde mükemmelleşmeye teşvik etmeyi, rekabetçi ve yüksek performanslı bir çalışma kültürünü teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Sonuç olarak, bireyler yeteneklerini sergilemek ve örgütün hedeflerine anlamlı bir şekilde katkıda bulunmak için motive olduklarından, meritokrasi genellikle en iyi yetenekleri çekmek ve elde tutmak için hayati bir mekanizma olarak görülmektedir (Brown ve Tannock, 2009, 379-382).

Meritokrasi sadece bireysel performansla ilgili değildir, aynı zamanda çalışanların katkılarının objektif olarak değerlendirilmesini de vurgular. Performans değerlendirme modelleri, liyakate dayalı bir sistemin temel taşıını oluşturur ve örgütlerin çalışan başarıları, becerileri ve potansiyellerini ölçmelerini ve karşılaştırmalarını sağlar. Karar almaya yönelik bu veri odaklı yaklaşım, yetenek yönetiminde nesnellik ve adaleti artırarak daha öznel değerlendirme yöntemlerinden kaynaklanabilecek adaletsizlik ve potansiyel önyargıları azaltır (Morgan, Sisak ve Vardy, 2012, 23-26). Bununla birlikte, meritokrasi hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkeleriyle yakından bağlantılıdır. Kararların ölçülebilir kriterlere dayandırılmasıyla, çalışanlar ödüllerin, terfilerin ve diğer fırsatların ardındaki mantığı açıkça anlayabilir. Meritokratik sistem kariyer ilerlemesinde adalet ve öngörülebilirlik duygusu tesis ettiğinden, bu durum çalışanlar ve yönetim arasında güveni teşvik eder (Castilla, 2008, 1485).

Meritokrasinin işletme yönetiminde uygulama zorlukları da bulunmaktadır. Eleştirmenler, meritokratik ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalmanın istemeden de olsa eşitsizlikleri sürdürebileceğini ve belirli grupları dezavantajlı hale getirebileceğini savunmaktadır (Castilla ve Benard, 2010, 566-570). Örneğin, marjinal geçmişe sahip çalışanlar kaynaklara ve fırsatlara erişimde engellerle karşılaşabilir ve bu da kurum içinde yeteneklerini gösterme şanslarını sınırlayabilir.

1.2. Meritokrasinin İş Uygulamalarındaki Tarihsel Bağlamı ve Evrimi

Meritokrasi kavramının kökleri, toplumların bireyleri katkılarına ve yeteneklerine göre kabul ettiği ve ödüllendirdiği eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır.

Ancak, meritokrasinin iş yönetiminde yol gösterici bir ilke olarak resmileşmesi, modern sanayi toplumlarının yükselişine ve 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yönetim uygulamalarının ortaya çıkışına bağlanabilir (Çamurcuoğlu, 2022, 271-275).

Sanayi Devrimi sırasında, ekonomik faaliyetler tarıma dayalı sistemlerden endüstriyel üretime kaydıkça, işletmeler işgüçlerini verimlilik ve üretkenlik için optimize etmenin yollarını aramışlardır. Bu dönem, özellikle Frederick Winslow Taylor tarafından savunulan, standartlaştırılmış süreçlerin uygulanmasını ve çalışan performansının objektif ölçümünü vurgulayan bilimsel yönetim teorilerinin yükselişine tanık olmuştur. Bu ilkeler, çalışanların çıktıklarına ve üretkenliklerine göre değerlendirilmesi ve ödüllendirilmesi gerektiği fikrini teşvik ederek meritokratik uygulamalara zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılın başları, işletmelerde çalışan değerlendirme ve performans değerlendirme sistemlerinin resmi olarak tanıtılmasına işaret eden personel yönetiminin ortaya çıkışına tanık olmuştur. İşletmelerin ölçeği ve karmaşıklığı arttıkça, insan kaynaklarını yönetmek için daha sistematik bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmuştur. Meritokrasi ilkelere, çalışan değerlendirmelerini kuruluşun hedefleriyle uyumlu hale getirerek bu yeni ortaya çıkan insan kaynakları uygulamalarına giderek daha fazla entegre edildi. 20. yüzyılın ortalarında ise, kurumsal kültür ve çalışan motivasyonuna yapılan vurgunun artmasıyla birlikte, örgütsel manzarada önemli bir değişim yaşanmıştır. Douglas McGregor gibi akademisyenler, otoriter ve katılımcı yönetim tarzları arasında ayırım yapan Teori X ve Teori Y'yi önermiştir. Katılımcı yönetimi savunan Teori Y, çalışanların güçlendirilmesini ve potansiyellerinin farkına varılmasını vurgulayarak meritokratik ahlak anlayışına uyum sağlamıştır (Tekin, Baş ve Gökdemir, 2016, 82-84; Çamurcuoğlu, 2022, 271-275).

Meritokrasi kavramı, 20. yüzyılın ikinci yarısında bilgi ekonomisi ve bilgi çağının iş yönetimi uygulamalarını dönüştürmesiyle daha da önem kazanmıştır. Değerli örgütsel varlıklar olarak bilgi ve becerilere yapılan vurgunun artmasıyla birlikte, liyakate dayalı sistemler rekabetçi sektörlerde yetenekleri çekmek ve elde tutmak için elzem hale gelmiştir. Çağdaş işletme yönetiminde, meritokrasi ilkeleri toplumsal ve kültürel değişimlere yanıt olarak gelişmiştir. Örgütler, işgücünde çeşitliliğin ve kapsayıcılığın önemini giderek daha fazla kabul etmekte ve bu hususları liyakate dayalı uygulamalara entegre etmenin yollarını araştırmaktadır. Teknoloji ve veri analitiğinin ortaya çıkışı, işletme yönetiminde meritokrasinin uygulanmasında da devrim yaratmıştır. Gelişmiş performans de-

ğerlendirme araçları ve yazılımları, örgütlerin çalışan performansını daha doğru bir şekilde takip etmesini ve ölçmesini sağlayarak liyakate dayalı değerlendirmelerin nesnellliğini ve etkinliğini artırmaktadır (Nart, 2019, 2844-2845).

1.3. Liyakate Dayalı Sistemlerin Örgütsel Avantajları

Örgütlerde liyakate dayalı sistemler, yaygın olarak benimsenmelerine ve örgütsel başarıyı artırmada etkili olmalarına katkıda bulunan çeşitli avantajlar sunar. Bu avantajlar meritokrasinin doğasında bulunan adalet, objektiflik ve hesap verebilirlik ilkelerinden kaynaklanmaktadır.

Geliştirilmiş Performans ve Üretkenlik: Çalışanları becerilerine ve katkılarına göre tanıyıp ödüllendiren liyakate dayalı sistemler, bireyleri rollerinde mükemmelleşmeleri için motive eder. Çalışanlar, çabalarının doğrudan kariyer ilerlemesi ve takdirle bağlantılı olduğunu algıladıklarında, örgütsel hedeflere ulaşma konusunda daha istekli ve kararlı olurlar. Bu artan motivasyon, kurum genelinde daha iyi performans ve daha yüksek verimlilik seviyelerine yol açar (Castilla, 2008, 1514-1517; Deserranno ve León-Ciliotta, 2021, 2-7).

En İyi Yetenekleri Çekmek ve Elde Tutmak: Meritokrasi, becerilerine ve sıkı çalışmalarına değer veren ve bunları ödüllendiren bir ortam arayan yüksek performanslı bireylere hitap eder. Rekabetçi iş piyasalarında, liyakate dayalı uygulamalara öncelik veren örgütlerin en iyi yetenekleri çekme olasılığı daha yüksektir, çünkü adaylar dış faktörlerden ziyade liyakatlerine dayalı kariyer ilerleme fırsatlarına çekilmektedir. Ayrıca, katkılarının fark edildiğini ve adil bir şekilde ödüllendirildiğini hisseden çalışanların kurumda kalma olasılığı daha yüksektir, bu da iş gücü devrini ve ilgili maliyetleri azaltır (Brown ve Tannock, 2009, 379-382; Fettahlıoğlu ve Demir, 2015, 178).

Nesnellik ve Şeffaflık: Liyakate dayalı sistemler objektif kriterler ve ölçülebilir performans göstergeleri üzerine kuruludur. Çalışanlar ödüllerin, terfilerin ve kariyer gelişim yollarının arkasındaki mantığı açıkça anlayabildiğinden, bu durum yetenek yönetimi kararlarında şeffaflığı artırır. Bu tür bir şeffaflık, çalışanlar ve yönetim arasındaki güveni artırarak kayırmacılık algılarını azaltır ve genel kurumsal iklimi geliştirir (Sever, 2021, 1481-1482).

Çalışan Bağlılığını ve Memnuniyetini Artırır: Çabalarının adil bir şekilde takdir edildiğine ve ödüllendirildiğine inanan çalışanların işe bağlılıkları ve işlelerinden memnuniyetleri daha yüksektir. Liyakate dayalı uygulamalar, çalışanlar

arasında adalet ve hakkaniyet duygusu yaratarak daha yüksek düzeyde iş tatmini ve örgütsel bağlılığa yol açar. Buna karşılık, artan çalışan memnuniyeti, daha yüksek elde tutma oranlarına ve olumlu bir kurum kültürüne katkıda bulunur (Keskin, Keskin ve Benli, 2023, 280).

Örgütsel Hedeflerle Uyum: Meritokrasi, bireysel katkılar ile örgütsel hedefler arasındaki doğrudan bağı güçlendirir. Çalışanlar, performanslarının kurum içindeki ilerleme fırsatlarını ve tanınırlıklarını doğrudan etkilediğini anlar. Sonuç olarak, çalışanların çabalarını örgütsel hedeflerle uyumlu hale getirme ve şirketin genel başarısına katkıda bulunma olasılığı daha yüksektir.

Sürekli İyileştirme ve İnovasyon: Liyakate dayalı bir sistemde, çalışanlar rekabetçi kalabilmek için becerilerini ve yetkinliklerini sürekli olarak geliştirmeye teşvik edilir (Nart, 2019, 2847). Örgütler, büyüme ve yenilik için aktif olarak fırsatlar arayan, hızla değişen iş ortamında sürekli gelişim ve uyum kültürünü teşvik eden bir işgücünden faydalanır (Derrien, Kecskés ve Nguyen, 2023, 2797-2802).

Sonuç olarak, örgütlerde liyakate dayalı sistemler, performansın artmasına, yeteneklerin çekilmesine ve elde tutulmasına ve genel örgütsel başarıya katkıda bulunan çeşitli avantajlar sunmaktadır. Yetenek yönetimine adil, şeffaf ve objektif bir yaklaşımı teşvik eden meritokrasi, çalışanların motivasyonunu, bağlılığını ve kurumsal hedeflerle uyumu artırır. Bununla birlikte örgütler, potansiyel önyargılara karşı dikkatli olmalı ve liyakate dayalı uygulamaların çeşitliliği, kapsayıcılığı ve tüm çalışanlar için eşit fırsatları destekleyecek şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.

2. GELİŞTİRİLMİŞ PERFORMANS İÇİN MERİTOKRASİNİN UYGULANMASI

2.1. Etkili Performans Değerlendirme Modellerinin Tasarlanması

Etkili performans değerlendirme modellerinin tasarlanması, örgütlerde meritokrasinin uygulanmasının çok önemli bir yönüdür. İyi yapılandırılmış ve veri odaklı bir değerlendirme sistemi, çalışanların becerilerinin, yetkinliklerinin ve katkılarının doğru bir şekilde ölçülmesini sağlayarak terfiler, ödüller ve kariyer gelişimi ile ilgili adil ve objektif kararlar alınmasını sağlar (İrmiş ve Bayrak, 2001, 185). Meritokrasi ilkeleriyle uyumlu performans değerlendirme modelleri-

rinin oluşturulmasında aşağıdaki temel hususlar hayati rol oynamaktadır:

Açık ve Spesifik Performans Kriterleri: Performans değerlendirme modelleri, çalışanların performansını değerlendirmek için açık ve spesifik kriterler tanımlamalıdır. Kriterler her bir çalışanın rol ve sorumluluklarıyla ilgili olmalı ve kurumun stratejik hedefleriyle uyumlu olmalıdır. Performans beklentilerindeki netlik, çalışanların kendilerinden ne beklediğini anlamalarını sağlayarak işlerinde yön ve amaç duygusunu teşvik eder (Tunçer, 2013, 89-90).

Ölçülebilir Performans Göstergeleri: Objektif ve ölçülebilir performans göstergeleri, değerlendirmelerin doğruluğunu ve tutarlılığını sağlamak için gereklidir. Bu göstergeler, satış rakamları, verimlilik oranları veya proje tamamlama zaman çizelgeleri gibi nicel ölçütlerin yanı sıra beceri ve davranışların nitel değerlendirmelerini de içerebilir. Belirli ölçütlerin kullanılması, yöneticilerin çalışanların gerçek performansına dayalı olarak veri odaklı kararlar almasını sağlar (Aktan, 2009, 37-38).

Düzenli ve Sürekli Geri Bildirim: Performans değerlendirme modelleri, çalışanlar ve amirleri arasında düzenli ve sürekli geri bildirim içermelidir. Sürekli iletişim, çalışanların güçlü yönlerini, gelişim alanlarını ve performans hedeflerine ulaşma yolundaki ilerlemelerini anlamalarına yardımcı olur. Yapıcı geri bildirim sağlamak, kurumun çalışanların mesleki gelişimine ve büyümesine olan bağlılığını da pekiştirir (Aktan, 2009, 45; Uygur ve Sarıgül, 2015, 193).

Çok Kaynaklı Geri Bildirim: Akranlar, astlar ve müşteriler de dahil olmak üzere birden fazla kaynaktan gelen geri bildirimlerin birleştirilmesi, değerlendirme sürecinin nesnelliğini artırır. Çok kaynaklı veya 360 derece geri bildirim, bir çalışanın performansının daha kapsamlı bir görünümünü sağlar ve tek bir değerlendiricinin bakış açısıyla ortaya çıkmayabilecek değerli içgörülerini ortaya çıkarabilir (Bayram, 2006, 47-63).

Halo ve Boynuz Etkilerinden Kaçınma: Önyargı riskini azaltmak için, performans değerlendirmeleri halo ve boynuz etkilerine karşı korunmalıdır. Halo etkileri, bir değerlendiricinin bir çalışan hakkındaki genel olumlu veya olumsuz izlenimi, belirli performans boyutlarına ilişkin değerlendirmelerini etkilediğinde ortaya çıkar. Tersine, boynuz etkileri, olumsuz bir izlenimin bir çalışanın performansının ilgisiz yönlerine genelleştirilmesini içerir. Yöneticilerin tarafsız değerlendirmeler yapmaları için eğitilmeleri, değerlendirme sürecinde adaletin sağlanmasına yardımcı olabilir (Özmen, 2007, 23).

Zorlayıcı Ama Ulaşılabilir Hedefler Belirlemek: Performans değerlendirme modelleri, çalışanlar için zorlayıcı ancak ulaşılabilir hedefler içermelidir. Açık ve gerçekçi hedefler belirlemek, tükenmişliğe veya işten ayrılmaya yol açabilecek aşırı baskıdan kaçınırken, çalışanları mükemmellik için çaba göstermeye motive eder.

Bağlamsal Faktörlerin Dikkate Alınması: Performans değerlendirmeleri sırasında kurumsal kaynaklar, ekip dinamikleri ve dış faktörler gibi performansı etkileyebilecek bağlamsal faktörler dikkate alınmalıdır. Bu bağlamsal unsurların tanınması ve ayarlanması, değerlendirmelerin adil olmasını ve daha geniş kurumsal ortam içinde bağlamsallaştırılmasını sağlar.

Örgütler, bu hususları kapsayan performans değerlendirme modelleri geliştirerek meritokrasiyi performans yönetimiyle etkili bir şekilde uyumlu hale getirebilir, mükemmellik ve sürekli iyileştirme kültürünü teşvik edebilir. Bununla birlikte, değerlendirme kriterlerinin doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanmasını sağlamak için bu tür modellerin uygulanmasına yöneticilere ve değerlendiricilere yönelik eğitimlerin eşlik etmesi çok önemlidir.

2.2. Liyakate Dayalı Ödüllerin İş Hedeflerine Bağlanması

Liyakate dayalı ödüllerin iş hedefleriyle ilişkilendirilmesi, meritokrasinin örgütsel başarıyı artırmak için etkili bir yönetim aracı haline gelmesini sağlamada kritik bir adımdır. Çalışanların katkıları ve başarıları doğrudan kurumun stratejik hedeflerine bağlandığında, bu durum işgücü arasında bir amaç ve uyum duygusunu teşvik eder. Aşağıdaki temel stratejiler, liyakate dayalı ödüller ile iş hedefleri arasındaki bu bağlantıyı kolaylaştırabilir (Ceylan, 2009, 45-71; Budak, Arpacı ve Tolay, 2017, 16-33; Güner, 2022, 116-129; Bomm ve Kaimann, 2022, 4139-4150):

Net Performans Hedeflerinin Belirlenmesi: Ödüllerini iş hedefleriyle uyumlu hale getirmek için çalışanlar için net ve ölçülebilir performans hedefleri belirlemek çok önemlidir. Bu hedefler, örgütün daha geniş stratejik planlarıyla doğrudan bağlantılı olmalı ve bireysel ekiplere ve çalışanlara kadar kademelenmelidir. Çalışanlar, çabalarının daha büyük örgütsel hedeflere ulaşılmasına nasıl katkıda bulunduğunu anlamalıdır.

Ödüllerin Kilit Performans Göstergelerine Bağlanması: Örgütler, iş hedeflerine ulaşmak için kritik başarı faktörlerini yansıtan temel performans gös-

tergelerini belirlemelidir. Bu göstergeler farklı departmanlar veya işlevler arasında değişiklik gösterebilir ancak her zaman örgütün genel hedefleriyle uyumlu olmalıdır. Primler veya maaş artışları gibi ödüller, liyakate dayalı yaklaşımı güçlendirecek şekilde bu göstergelere ulaşılmasıyla ilişkilendirilebilir.

Ödüllerin Performansa Dayalı Olarak Farklılaştırılması: Liyakate dayalı ödül sistemleri, bireysel ve ekip performansına dayalı olarak prim ve takdiri farklılaştırmalıdır. Performans beklentilerini sürekli olarak aşan veya istisnai katkılar sergileyen çalışanlar, asgari gereklilikleri karşılayanlara göre daha fazla ödül almalıdır. Bu farklılaştırma, yüksek performans gösterenleri motive eder ve liyakat ile ödüller arasındaki bağlantıyı güçlendirir.

Parasal Olmayan Takdir Sunmak: Finansal teşvikler çok önemli olmakla birlikte, parasal olmayan takdir de liyakat ve ödüller arasındaki bağlantıyı güçlendirmede eşit derecede değerlidir. Ayın çalışanı ödülleri veya olağanüstü başarıların kamuoyuna duyurulması gibi takdir programları, parasal ödüllerini tamamlayabilir ve liyakate dayalı mükemmelliğe değer veren bir örgüt kültürüne katkıda bulunabilir.

Sürekli Performans Değerlendirmesi ve Ayarlamaları: İş hedefleriyle uyumu sürdürmek için performans değerlendirmeleri düzenli olarak yapılmalıdır. Bu yaklaşım, örgütlerin değişen önceliklere ve iş koşullarına uyum sağlamasına olanak tanır. Yöneticiler sürekli geri bildirim sağlamalı, olağanüstü performansı derhal takdir etmeli ve ödüllendirmeli, aynı zamanda iyileştirmeye açık alanları da ele almalıdır.

İşbirliğini ve Fonksiyonlar Arası Katkıları Teşvik Etmek: Liyakate dayalı ödül sistemleri, bireysel iş rollerinin ötesinde işbirliğini ve katkıları teşvik etmelidir. Fonksiyonlar arası projelere aktif katkıda bulunan veya meslektaşlarını destekleyen çalışanların takdir edilmesi, ekip çalışması kültürünü ve ortak kurumsal hedefleri teşvik eder. Özellikle özgecilik ilkesini benimseyen çalışanların belirlenip takdir edilmesi önemlidir (Phillips ve Phillips, 2011, 26-27).

Meritokrasi Çerçevesinin İletilmesi: Etkili iletişim, çalışanların liyakate dayalı ödül sisteminin nasıl işlediğini ve performanslarının ödülleri nasıl doğrudan etkilediğini anlamalarına yardımcı olmak için çok önemlidir. Şeffaf ve açık iletişim güven tesis eder ve çalışanların sistemi adil ve hakkaniyetli olarak algılamasını sağlar.

Örgütler, liyakate dayalı ödülleri iş hedefleriyle uyumlu hale getirerek, çalışanları mükemmelleşmeye ve en iyi potansiyellerine ulaşmaya iten performans odaklı bir kültür oluşturabilir. Bu uyum, çalışanların örgütsel başarıya yönelik katkılarını en üst düzeye çıkarmaya yardımcı olarak hem çalışanlar hem de örgüt için bir kazan-kazan durumu yaratır.

2.3. Hesap Verebilirlik ve Mükemmellik Kültürünün

Teşvik Edilmesi

Hesap verebilirlik ve mükemmellik kültürünün teşvik edilmesi, meritokrasinin örgütlerde başarılı bir şekilde uygulanmasının ayrılmaz bir parçasıdır. Meritokratik ilkeleri benimseyen bir kültür, çalışanları performanslarını sahiplenmeleri için güçlendirir, sürekli gelişimi teşvik eder ve katkılarından gurur duymalarını sağlar. Aşağıdaki stratejiler böyle bir kültürün geliştirilmesine yardımcı olabilir:

Çalışanları Güçlendirmek: Meritokrasi, çalışanların karar verme ve fikirleriyle katkıda bulunma yetkisine sahip olduğu bir ortamda gelişir (Mostafapour, Samiee, Mostaghimi ve Cheraghali, 2021, 415). Örgütler, çalışanları işlerini sahiplenmeye, süreç iyileştirmeleri için önerilerde bulunmaya ve mükemmelleşme fırsatları arama konusunda proaktif olmaya teşvik etmelidir. Güçlendirme, sonuçlar için sahiplenme ve sorumluluk duygusunu teşvik ederek çalışanları mükemmellik için çabalamaya yönlendirir.

Mesleki Gelişimi Desteklemek: Mesleki gelişim ve beceri geliştirme fırsatları sunmak, mükemmellik kültürünü teşvik etmek için çok önemlidir. Örgüt içinde kariyer gelişimi için net bir yol gören çalışanlar, gelişimlerine yatırım yapmak için daha fazla motive olurlar. Sürekli gelişimi ve öğrenmeyi ödüllendiren liyakate dayalı sistemler, örgütün çalışanların gelişimine ve başarısına olan bağlılığını pekiştirir.

Başarıların Kutlanması: Bireysel ve ekip başarılarının tanınması ve kutlanması, mükemmelliğe değer veren bir örgüt kültürünü pekiştirir. Üstün performans ve katkıların alenen takdir edilmesi, diğerlerini de benzer bir takdir için çaba göstermeye teşvik eden olumlu bir atmosfer yaratır. Düzenli başarı kutlamaları bir dostluk kültürünü teşvik eder ve çalışanlara mükemmellik peşinde koşmaları için ilham verir. Olağanüstü performansı ödüllendirmek esas olmakla birlikte, çabayı ve ilerlemeyi takdir etmek de hesap verebilirlik kültürünü teş-

vik etmede eşit derecede önemlidir. Henüz olağanüstü performans seviyelerine ulaşmamış olsalar bile, sürekli olarak adanmışlık ve gelişim gösteren çalışanlar takdir ve teşvik görmelidir. Çabanın kutlanması, kuruluşun çalışanları mükemmellik yolculuklarında destekleme taahhüdünü pekiştirir (Phillips ve Phillips, 2011, 26-27; Güner, 2022, 116-129; Bomm ve Kaimann, 2022, 4139-4150).

Açık İletişimi Teşvik Etmek: Açık ve şeffaf bir iletişim kültürü, hesap verebilirliği teşvik etmek için hayati önem taşır. Çalışanlar başarılarını, karşılaştıkları zorlukları ve fikirlerini amirleri ve iş arkadaşlarıyla paylaşırken kendilerini rahat hissetmelidir. Şeffaf iletişim aynı zamanda çalışanların performansları hakkında zamanında geri bildirim almalarını sağlayarak gerekli ayarlamaları ve iyileştirmeleri yapmalarına olanak tanır.

Örnek Olarak Liderlik Etmek: Liderlik, örgüt kültürünün şekillenmesinde çok önemli bir rol oynar (Öztürk ve Şahin, 2017, 1457). Meritokratik ilkeleri benimseyen ve eylemlerinde hesap verebilirlik sergileyen liderler, çalışanlara aynı yolu izlemeleri için ilham verir. Liderler kararlarından ve eylemlerinden kendilerini sorumlu tuttuklarında, bu durum örgüt genelinde hesap verebilirlik için bir zemin hazırlar.

Örgütler hesap verebilirlik ve mükemmellik kültürünü teşvik ederek meritokratik ilkelerle uyumlu bir ortam yaratırlar. Çalışanlar, çabalarının liyakate dayalı olarak takdir edileceğini ve ödüllendirileceğini bilerek mükemmelleşmek için içsel olarak motive olurlar. Böyle bir kültür sadece bireysel performansı ve takım performansını artırmakla kalmaz, aynı zamanda örgütün genel başarısına da katkıda bulunur.

3. ÖRGÜTSEL BÜYÜME İÇİN MERİTOKRASİDEN YARARLANMA

3.1. Meritokrasinin Çalışan Motivasyonu ve Bağlılığı Üzerindeki Etkisi

Meritokrasi, çalışanların motivasyonunu ve örgütse bağlılığı şekillendirmede önemli bir rol oynar. Çalışanlar, çabalarının ve katkılarının takdir ve ödüllerle doğrudan bağlantılı olduğunu algıladıklarında, rollerinde mükemmelleşmek için içsel olarak motive olma olasılıkları daha yüksektir. Liyakate dayalı sistem,

kariyer ilerlemesi ve mesleki gelişim için net bir yol sunarak çalışanlara işlerinde bir amaç ve yön duygusu sağlar. Çalışanlar, meslektaşlarının liyakate dayalı olarak tanındığını ve ödüllendirildiğini gördükçe, rekabetçi ancak destekleyici bir ortam yaratarak bireyleri performanslarını sürekli iyileştirmeye motive eder (Tunçbilek ve Akkuş, 2017, 173-176; Keskin, Keskin ve Benli, 2023, 280).

Ayrıca, meritokrasi bir adalet ve şeffaflık kültürünü teşvik ederek, çalışanlar arasında işten ayrılmaya yol açabilecek kayırmacılık veya nepotizm endişelerini giderir (Yıldırım, 2013, 77-78). Çalışanlar terfiler, ödüller ve fırsatlarla ilgili kararların öznel faktörler yerine nesnel kriterlere dayandığını algıladıklarında bağlılık gösterme olasılıkları daha yüksektir. Liyakate dayalı sistemdeki adalet ve hakkaniyet duygusu, çalışanların memnuniyetini ve kuruma bağlılığını artırır (Şahin ve Ayyıldız, 2020, 986).

Meritokrasi ayrıca çalışanları kariyer gelişimlerini ve kişisel büyümelerini sahiplenmeye teşvik eder. Çabalarının ve başarılarının tanındığı ve ödüllendirildiği bilgisi, bir temsil duygusu yaratarak çalışanları beceri geliştirme ve sürekli iyileştirme fırsatlarını aktif olarak arama konusunda güçlendirir. Liyakate dayalı bir kültürde, çalışanların iddialı hedefler belirleme ve kurum içinde ilerleme potansiyellerini gösterme konusunda proaktif olma olasılıkları daha yüksektir. Dahası, liyakate dayalı sistemlerin geri bildirim açısından zengin yapısı çalışan bağlılığına katkıda bulunur. Düzenli performans değerlendirmeleri ve sürekli geri bildirimler, çalışanların ilerlemelerini takip etmelerine, güçlü yönlerini ve gelişim alanlarını anlamalarına ve çabalarını kurumsal hedeflerle uyumlu hale getirmelerine olanak tanır. Çalışanlar ve amirleri arasındaki sürekli iletişim, açık diyalog ve güven kültürünü pekiştirerek genel çalışan deneyimini geliştirir (Brown ve Tannock, 2009, 379-382; Fettahlıoğlu ve Demir, 2015, 178).

Çalışan bağlılığı, kurumsal performans ve üretkenlik üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir (Çankır, 2019, 155; Sökmen, Kenek ve Uğraş, 2019, 1568). Bağlılık duyan çalışanların örgütün hedeflerine bağlı olma, iş arkadaşlarıyla etkili bir şekilde işbirliği yapma ve daha yüksek düzeyde isteğe bağlı çaba gösterme olasılığı daha yüksektir (Kara ve Köksal, 284). Bu yüksek bağlılık, ekip dinamiklerinin gelişmesine ve olumlu bir çalışma kültürüne yol açarak nihayetinde kurumsal büyüme ve başarının artmasına katkıda bulunur.

Sonuç olarak, meritokrasi, çalışanların motivasyonunu ve örgütsel bağlılığı önemli ölçüde etkilemektedir. Meritokrasi, bireysel performansı takdir ve ödüllerle ilişkilendiren adil ve şeffaf bir sistem sağlayarak çalışanlar arasında bir

amaç, sahiplenme ve gurur duygusunu teşvik eder. Bu içsel motivasyon, çalışanları rollerinde mükemmelleşmeye ve sürekli gelişim için fırsatlar aramaya sevk eder. Sonuç olarak çalışan bağlılığındaki artış, örgütsel performansı, üretkenliği ve genel büyümeyi olumlu yönde etkiler.

3.2. Liyakate Dayalı Uygulamalarla En İyi Yetenekleri Çekmek ve Elde Tutmak

Liyakate dayalı uygulamalar, günümüzün rekabetçi iş dünyasında en iyi yetenekleri cezbetme ve elde tutmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Meritokratik bir sistemde, yüksek performans gösteren bireyler, mükemmelliği ödüllendirmeye öncelik veren ve görev süresi veya performansla ilgili olmayan diğer faktörler yerine liyakate dayalı kariyer ilerlemesi sunan örgütlere çekilir. Liyakate dayalı bir kültürde bireysel katkılar ve takdir arasındaki uyum, profesyonel büyüme ve gelişim fırsatları arayan hırslı profesyonellere hitap etmektedir.

Üst düzey yetenekler, becerileri ve başarıları için tanınma ve ödüllendirilme beklentisiyle motive olur ve bu da motivasyon ve örgütsel bağlılık duygusunu teşvik eder (Bayram, 2005, 127). Adil ve liyakate dayalı uygulamaları hayata geçirme konusunda itibar sahibi olan örgütler, kariyerlerinde anlamlı bir etki yaratmak isteyen yüksek performanslı bireyler için aranan yerler haline gelir. Ayrıca, liyakate dayalı bir sistem, çalışanlar arasında sağlıklı bir rekabet duygusunu teşvik ederek onları becerilerini ve yetkinliklerini sürekli olarak geliştirmeye yönlendirir. Yüksek performans gösteren bireyler, kendilerini mükemmelleşmeye zorlayan ve yeteneklerini sergilemeleri için yollar sağlayan ortamlarda başarılı olurlar. Olağanüstü performans için takdir edilme ve ödüllendirilme fırsatı, en iyi yeteneklerin örgüte katılması ve kurumda kalması için güçlü bir teşvik görevi görür. Ayrıca meritokrasi, terfilerin ve kariyer gelişiminin nepotizm veya politik unsurlar yerine gösterilen yetkinlik ve liyakate dayalı bir ilerleme kültürünü teşvik eder. Kariyer ilerlemesindeki bu şeffaflık ve nesnellik, becerilerinin ve katkılarının mesleki başarılarının birincil belirleyicileri olduğu eşit bir oyun alanı arayan üst düzey yeteneklere hitap etmektedir.

Günümüzün bilgi ekonomisinde çalışanlar, mesleki gelişim ve büyümelerine yatırım yapan örgütlere değer vermektedir. Liyakate dayalı uygulamalar, potansiyel adaylara örgütün yetenek gelişimine öncelik verdiği ve beceri geliştirme fırsatları sunduğu sinyali verir. Ödüllendirici bir kariyer yolu vaadi, sürekli

öğrenme ve gelişme kültürüyle birleştiğinde, uzun vadeli kariyer hedeflerini destekleyen bir ortam arayan üst düzey yetenekleri cezbeder. Örgütler, en iyi yetenekleri çekmek için liyakate dayalı uygulamalardan etkili bir şekilde yararlandıklarında, yetenekleri elde tutma konusunda da iyileşme yaşarlar. Yüksek performans gösteren çalışanların, performansları ile kariyer ilerleme fırsatları arasında net bir bağlantı gördüklerinde örgütte kalma olasılıkları daha yüksektir. Liyakate dayalı ödüller ve takdir, örgütün en iyi katkı sağlayan çalışanlarına verdiği değeri pekiştirerek güçlü bir elde tutma aracı olarak işlev görür (Fettahlıoğlu ve Demir, 2015, 175-184).

Sonuç olarak, liyakate dayalı uygulamalar en iyi yetenekleri çekmek ve elde tutmak için güçlü bir miktatıdır. Adil ve şeffaf bir değerlendirme sistemi vaadi, profesyonel gelişim ve takdir fırsatları ile birleştiğinde, potansiyellerini besleyen bir ortam arayan yüksek performanslı bireylere hitap eder. Liyakate dayalı bir kültürü teşvik ederek, örgütler kendilerini en iyi yetenekler için tercih edilen yerler olarak konumlandırır ve örgütün büyüme ve başarısını teşvik etmeye adanmış yüksek donanımlı bireylerin sürekli akışını sağlar.

3.3. Meritokrasi ve Liderlik Gelişimi:

Geleceğin Liderlerini Yetiştirmek

Meritokrasi, örgütlerde geleceğin liderlerini yetiştirmek ve geliştirmek için önemli bir çerçeve görevi üstlenmektedir. Liyakate dayalı bir sistemde, bireyler gösterdikleri beceriler, yetkinlikler ve katkılar temelinde terfi ettirilir ve liderlik rolleri verilir. Liyakate yapılan bu vurgu, liderlik pozisyonlarının yalnızca geleneksel hiyerarşilere veya görev süresine dayalı terfilere dayanmak yerine, doğru yeteneklere ve potansiyele sahip bireyler tarafından doldurulmasını sağlar.

Liderlik gelişimine meritokrasi temelli bir yaklaşımın en önemli avantajlarından biri, çalışanları mesleki gelişimlerine ve beceri gelişimlerine aktif olarak yatırım yapmaya teşvik etmesidir. Çalışanlar, performansları ile kariyer ilerleme fırsatları arasında doğrudan bir bağlantı gördükçe, yeni zorlukları üstlenmek ve öğrenme ve gelişim fırsatlarını araştırmak için motive olurlar. Bu öz güdümlü büyüme arayışı, liderlik yeteneklerini sürekli geliştiren bireylerden oluşan bir yetenek havuzu yaratır (Fettahlıoğlu ve Demir, 2015, 175-184; Aksoy, 2016, 204-208).

Meritokrasi aynı zamanda, hevesli liderlerin katkıları ve sonuçları aracı-

lığıyla liderlik potansiyellerini göstermeye teşvik edildiği sağlıklı bir rekabet kültürünü de teşvik eder. Liderlik niteliklerini sergileyen ve istisnai sonuçlar elde eden çalışanlar tanınır ve ödüllendirilir, bu da diğerlerine örgütün liderlik yeteneklerini besleme ve teşvik etme konusundaki kararlılığının sinyalini verir. Bu kültür, bireylere liderlik rollerine aktif olarak katılmaları için ilham verir. Ayrıca, meritokrasi temelli liderlik gelişimi, liderlik pozisyonlarında çeşitliliği ve kapsayıcılığı teşvik eder. Liderlik rolleri öznel önyargılar yerine liyakat ve performansa dayalı olarak doldurulduğunda, örgütlerin farklı perspektifleri ve deneyimleri temsil eden bir liderlik ekibi geliştirme şansı daha yüksektir. Liderlikteki bu çeşitlilik, örgüt içinde karar alma, sorun çözme ve yenilikçiliği geliştirir (Özsalmanlı, 2005, 137-145; Becerikli, 2013, 93-113).

Meritokratik bir sistemde, liderlik geliştirme programları ve girişimleri, yüksek potansiyele sahip bireyleri belirlemek ve yetiştirmek için tasarlanır. Bu programlar iletişim, stratejik düşünme ve karar verme gibi temel liderlik becerilerini geliştirmeye odaklanır. Geleceğin liderlerine mentorluk, koçluk ve işlevler arası projelere liderlik etme fırsatları sağlanarak değerli liderlik deneyimi kazanmalarına olanak tanınır. Ayrıca meritokrasi, liderleri ekiplerindeki liderlik potansiyelini fark etmeye ve geliştirmeye teşvik eder. Liderler, yetenekleri tespit etme ve geliştirme becerilerine göre değerlendirildiklerinde, ekip üyelerinin büyümesini ve gelişimini desteklemeye daha fazla yatırım yaparlar. Bu da liderliğin kolektif bir sorumluluk olarak görüldüğü ve gelişmekte olan liderlere gelişmeleri için gereken destek ve rehberliğin verildiği bir kültür yaratır (Bayram, 2006, 47-63).

Liderlik gelişiminde meritokrasiye dayalı bir yaklaşım benimseyen kuruluşlar, geleceğin liderlerinin örgütsel büyüme ve başarıyı teşvik etmek için gereken beceri, yetenek ve zihniyetle donatılmasını sağlar. Çeşitliliğe sahip ve yetkin bir liderlik hattını beslemek yalnızca örgütün liderlik kadrosunu güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda dinamik bir iş ortamında başarılı olmak için gerekli olan sürekli gelişim ve uyulanabilirlik kültürünü de yaratır.

SONUÇ

İş uygulamalarında meritokrasinin tarihsel bağlamı ve evrimi, değişen kurumsal manzaralar karşısında kalıcı uyum yeteneğini ortaya koymakta ve mevcut zorlukları ve değişen talepleri ele almak için sürekli olarak metamorfoz geçirmektedir. Zaman içinde liyakate dayalı sistemler, adalet, şeffaflık ve objektiflik gibi temel ilkeleri kapsayacak şekilde evrim geçirmiş ve böylece yüksek performanslı bireyler, katkılarının objektif ölçütlere göre makul bir şekilde değerlendirildiği ve gerektiği gibi ödüllendirildiği ortamlara yöneldiklerinden, kendilerini yeteneklerin cezbedilmesi ve elde tutulması için güçlü araçlar olarak konumlandırmışlardır. Stratejik olarak meritokrasiyi uygulayan örgütler, açık ve ölçülebilir kriterlere sıkı sıkıya bağlı objektif performans değerlendirme modellerine ve ödüllendirme yapılarına büyük önem vermekte, sonuç olarak içsel olarak motive olmuş ve profesyonel çabalarının peşinden derinlemesine giden bir işgücünü beslemekte, sürekli öğrenmenin erdemli bir döngüsünü teşvik etmekte ve örgütü en yüksek performansa doğru itmektedir.

Meritokrasinin yetenekleri cezbetme ve elde tutma açısından sonuçları, özellikle de örgütlerin meritokrasiye öncelik vermesinin, nesnel değerlere dayalı mükemmelliği kesin olarak tanıyan ve ödüllendiren ortamlar arayan üst düzey yetenekler için karşı konulmaz bir cazibe teşkil ettiği günümüzün son derece rekabetçi yetenek ortamı bağlamında derin yankı uyandırmaktadır. Nihayetinde meritokrasi, örgütün istisnai yetenek rezervuarını güçlendiren sağlıklı bir hırs ve kendi kendini güdüleyen bir büyüme kültürünün ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Böylece sayısız farklı bakış açısını ve yetkinliği uygun bir şekilde somutlaştıran, karar verme sürecini canlandırmak ve inovasyon döngüsünü beslemek için uyumlu bir şekilde sinerji yaratan, gelecek vadeden liderlerden oluşan verimli bir kadro yapısı geliştirir.

Meritokrasiyi ayrılmaz bir stratejik yönetim aracı olarak benimsemek, örgütlerin işgücünün tam potansiyelini ortaya çıkarmasını sağlayarak çalışanların proaktif olarak katılım göstermeye, sürekli yenilik yapmaya ve kendilerini kararlı bir şekilde kolektif başarıya adamaya cesaretlendirildiği bir ortamı teşvik eder. Örgütler, meritokrasinin temelini oluşturan adalet, hırs ve kapsayıcı büyüme ilkelerini benimsedikçe, sürekli gelişen iş ortamının karmaşıklıklarını esneklik, uyum ve zaferle aşabilir ve işletme yönetiminin çok ötesine uzanan bir mükemmellik anlayışı ortaya çıkabilir.

Geleceğe bakıldığında, araştırmacıların işletme yönetiminde meritokrasi alanında derinlemesine araştırma yapabilecekleri çok sayıda yol bulunmaktadır. Meritokrasinin çalışan motivasyonu, bağlılığı ve yetenek çekiciliği üzerindeki etkilerini derinlemesine araştırmak, sağlam ve sürdürülebilir insan kaynakları stratejileri tasarlamak için değerli içgörüler ortaya çıkarabilir. Buna ek olarak, meritokrasi ve liderlik gelişiminin kesiştiği noktaların araştırılması, liyakate dayalı uygulamaların hızla değişen iş dünyasının karmaşıklıklarıyla başa çıkabilecek vizyoner liderlerin yetiştirilmesindeki rolünü aydınlatılabilir. Bununla birlikte gelecekteki araştırmalar, liyakate dayalı sistemlerin etik karar alma sürecini nasıl etkilediğini ve dürüstlük ve hesap verebilirlik kültürünü nasıl teşvik ettiğini inceleyerek meritokrasinin kurum kültürü ve etik üzerindeki etkisini keşfedebilir. Ayrıca, yeni kurulan şirketler, çok uluslu şirketler ve aile şirketleri gibi farklı iş bağlamlarında meritokrasinin etkilerinin araştırılması, meritokrasinin evrenselliğine ve farklı örgütsel ortamlara uyarlanabilirliğine ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, V. (2016). Eğitim örgütlerinde meritokrasi ihlali sonucu oluşan yeni bir liderlik: Hafif liderlik. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 204-215. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383310>
- Aktan, C. C. (2009). Performans yönetimi: Organizasyonlarda performans değerlendirme ve ölçme. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 25-33. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/333100>
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay dergisi*, (59), 125-139. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1713569>
- Bayram, L. (2006). Geleneksel performans değerlendirme yöntemlerine yeni bir alternatif: 360 derece performans değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, (62), 47-65. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1713581>
- Becerikli, Y. S. (2013). Takım çalışmaları ve verimlilik ilişkisi: karar alma süreçlerinin etkinlik kazanmasında liderin rolü. *Verimlilik Dergisi*, (3), 93-116. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/876419>
- Bomm, L., & Kaimann, D. (2022). Base pay and bonus pay for high-wage employees: A multi-study approach to organizational performance. *Managerial and Decision Economics*, 43(8), 4139-4152. <https://doi.org/10.1002/mde.3660>

- Brown, P., & Tannock, S. (2009). Education, meritocracy and the global war for talent. *Journal of Education Policy*, 24(4), 377-392. <https://doi.org/10.1080/02680930802669938>
- Budak, G., Arpacı, S. Ç., & Tolay, E. (2017). Performansa ve yetkinliğe dayalı ücret ve ödül yönetimi arasındaki bağlantılar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 15-34. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/345075>
- Castilla, E. J. (2008). Gender, race, and meritocracy in organizational careers. *American journal of sociology*, 113(6), 1479-1526. <https://doi.org/10.1086/588738>
- Castilla, E. J., & Benard, S. (2010). The paradox of meritocracy in organizations. *Administrative science quarterly*, 55(4), 543-576. <https://doi.org/10.2189/asqu.2010.55.4.543>
- Ceylan, Z. (2009). Performansa dayalı ücretlendirme modelleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, (74), 45-72. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1713706>
- Çamurcuoğlu, G. (2022). Meritokrasi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(4), 269-312. <https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1174035>
- Çankır, B. (2019). Örgütlerde duygusal bağlılık ve performans ilişkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 155-177. <https://doi.org/10.17336/igusbd.620845>
- Derrien, F., Kecskés, A., & Nguyen, P. A. (2023). Labor force demographics and corporate innovation. *The Review of Financial Studies*, 36(7), 2797-2838. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhac079>
- Deserranno, E., & León-Ciliotta, G. (2021). Promotions and productivity: the role of meritocracy and pay progression in the public sector. *CEPR Discussion Paper No. DP15837*. <https://ssrn.com/abstract=3795220> adresinden 29.07.2023 tarihinde alındı.
- Fettahloğlu, Ö. O., & Demir, S. (2015). İşletme yönetiminde yönetsel pandora: Meritokrasi ve yetenek yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(01), 175-186. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/107703>
- Güner, B. (2022). Kalite Fonksiyon Göçerimi ile Ödül Sistemlerinin Tasarımı: Nitel Bir Çalışma. *İş ve İnsan Dergisi*, 9(2), 115-131. <https://doi.org/10.18394/iid.1115463>
- İrmiş, A., & Bayrak, S. (2001). İnsan kaynakları yönetimi açısından kariyer yönetimi

- mi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1-2), 177-186. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/289696>
- Kara, A. U., & Köksal, K. (2022). Bağlılık, çalışan performansı ve iş tatmini ilişkisinde özgeciliğin düzenleyici rolü: Sağlık çalışanları üzerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 284-302. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1380>
- Keskin, Z., Keskin, H. A., & Benli, M. (2023). Eğitim yönetiminde örgütsel çerçevede meritokrasinin güçlendirilmesine yönelik planlamalar ve çözüm önerilerinin incelenmesi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 9(18), 276-286. <https://doi.org/10.52096/jsrbs.9.18.19>
- Morgan, J., Sisak, D., & Vardy, F. (2012). On the merits of meritocracy. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2045954>.
- Mostafapour, M., Samiee, R., Mostaghimi, M., & Cheraghali, M. (2021). Studying the Relationship Between Meritocracy and Administrative System Health in Government Organizations: By Explaining the Mediating Role of Mackenzie Model. *Journal of Critical Reviews*, 8(1), 415-428. <https://www.jcreview.com/admin/Uploads/Files/61bb1c5eaf6e04.63300966.pdf>
- Nart, S. (2019). Kamu Kurumlarının DNA'sı Dijital Dönüşüme Hazır mı? Meritokrasi Perspektifinden bir değerlendirme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2834-2851. <https://doi.org/10.33206/mjss.531781>
- Özmen, F. (2007). Örgütsel etkililik açısından performans değerlendirme-iş ve eğitim örgütlerinde performans değerlendirme süreci. *Education Sciences*, 2(1), 15-30. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/186022>
- Özsalmanlı, A. Y. (2005). Türkiye'de kamu yönetiminde liderlik ve lider yöneticilik. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 137-146. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/844454>
- Öztürk, N., & Şahin, S. (2017). Eğitim örgütlerinde örgüt kültürü ve öğretmen liderliği: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *İlköğretim Online*, 16(4), 1451-1468. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.342967>
- Phillips, L., & Phillips, M. (2011). Altruism, egoism, or something else: Rewarding volunteers effectively and affordably. *Southern Business Review*, 36(1), 23-35. <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1132&context=sbr>
- Sever, H. (2021). Meritokrasi ve Örgütsel Adalet İlişkisinin Kamu Çalışanları Açısından İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1480-1490. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1380>

org/10.20491/isarder.2021.1210

- Sökmen, A., Kenek, G., & Uğraş, E. (2019). Etik liderlik ve üretkenlik karşıtı iş davranışı ilişkisi: Örgütsel bağlılığın aracı rolü. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1568-1582. <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.09.1184>
- Şahin, S., & Ayyıldız, N. (2020). Örgütsel adalet ile bağlılık kavramlarının doğası ve ilişkisi: sağlık sektörü bağlamında bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(4), 955-990. <https://doi.org/10.33630/ausbf.842321>
- Tekin, Ö. A., Baş, M., & Gökdemir, A. (2016). Konaklama işletmesi çalışanlarının Douglas McGregor'un X ve Y teorilerine yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 81-91. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.245978>
- Tunçbilek, M. M., & Akkuş, A. (2017). Nepotizm (akraba kayırmacılığı) ve iş tatmini arasındaki ilişki ve safranbolu konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3), 169-197. <https://dergi-park.org.tr/en/download/article-file/421887>
- Tunçer, P. (2013). Örgütlerde performans değerlendirme ve motivasyon. *Sayıştay dergisi*, (88), 87-108. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1713835>
- Uygur, A., & Sarıgül, S. S. (2015). 360 derece performans değerlendirme ve geri bildirim sistemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 189-201. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1724821>
- Yıldırım, M. (2013). Kamu yönetiminin kadim paradoksu: Nepotizm ve meritokrasi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(02), 353-380. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/45816>

15. BÖLÜM

BASIM SEKTÖRÜNDE ATIKLAR ve GERİ DÖNÜŞÜM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Lutfi Özdemir

Marmara Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu,

lozdemir@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0827-8037

Prof. Dr. Mehmet Oktav

Marmara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi

moktav@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0827-8037

GİRİŞ

Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşu arasında, ambalaj sektöründen 62 firma yer almıştır. Bu firmaların birçoğu basım işletmesidir. Basım ve ambalaj sektörü 2021 yılında 25 milyar dolar ciro yapmıştır. Toplumun sosyal, ekonomik ve üretim faaliyetlerinin sonucunda işe yaramayan, kullanım süresi dolmuş, yaşadığımız ortamdan bertaraf edilmesi zorunlu olan ve çoğunlukla ekonomik değeri kalmamış maddelere genel olarak atık denmektedir. Basılı mamul üretimi baskı öncesi, baskı ve baskı sonrası işlemler olarak üç ana aşamada gerçekleştirilir. Baskı öncesi işlemlerde atık banyo, kalıp ve filmler; farklı baskı sistemlerinin üretim aşamasında atık kağıt, kalıp, bez, solvent, mürekkep, su, VOC bileşikleri; baskı sonrası işlemlerde ise atık tutkal/yapıştırıcılar, organik/toksik bileşikler atık maddeler olarak ortaya çıkar. 1 ton kullanılmış beyaz yada esmer kağıt geri dönüştürüldüğü zaman; Sera gazı olan karbon dioksitin

havadan 12400 m³ bertaraf edilebilmesi, 30-35 kişinin oksijen ihtiyacı, 8-17 büyük çam ağacının kurtarılması, ayda birkaç ailenin kullandığı su ve elektrik enerjisinden tasarruf edilebilmesi mümkündür. Kağıt örneğinde olduğu gibi, bu atıkların bazıları geri dönüştürülebilir Tehlikesiz Atıklar bazıları ise, Tehlikeli Atıklardır. Tehlikeli atıklarla ilgili mevzuat; ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları ve üretilen atıkların farklılığına bağlı olarak ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Basım sektöründe oluşan atıklar maalesef hem baskı ortamındaki ekosisteme hem de küresel ölçekteki ekosisteme zarar vermektedir. Basım sektöründe günden güne artan atıkların kaynağında bilinçli toplanması, geri dönüştürülmesi, geri kullanılması veya bertaraf edilmesi, az atık oluşturan üretim çeşitlerinin tercih edilmesi çok önemlidir. Tüm sanayi dallarında olduğu gibi basım sanayiinde de atıksız üretim teknolojisi bulunmamaktadır. Bu nedenle basım sektöründe temiz üretim teknolojileri sonucunda daha az atık meydana çıkaran çalışmalar, uygulanmalı, gerekli eğitim, ARGE ve proje çalışmalarına başlanmalıdır. Kaçınılmaz olarak ortaya çıkan atıkların geri dönüşü ve kazanımı süreçlerinin araştırılması ve uygulanması gerekmektedir.

Hızlı sanayileşmenin, büyüyen üretim, tüketim ve hizmet faaliyetleri sonucu olarak önemli çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Bunların başında çevre ve insan sağlığına olumsuz etki eden endüstriyel atıklar gelmektedir. Bu atıklar tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de gittikçe büyüyen önemli bir sorundur. Atık yönetiminin işletmelere getirdiği mali yük ve iş gücü/zamanı kaybı kaygısı uygulamadan kaçınılmasının ana nedenidir. Çevre Kanununa göre her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı şekilde direkt veya indirekt şekilde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır hükmü doğrultusunda ülkemizdeki atık yönetimi uygulamalarının temel ilkeleri atıkların meydana çıktığı kaynaktan azaltılması, geri kazanılması ve çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesine yöneliktir. Kanunun 3a maddesi hükmüne göre; Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler. Kanunun 8. Maddesi hükmüne göre; Her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır. Kirlenme ihtimalinin

bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler.

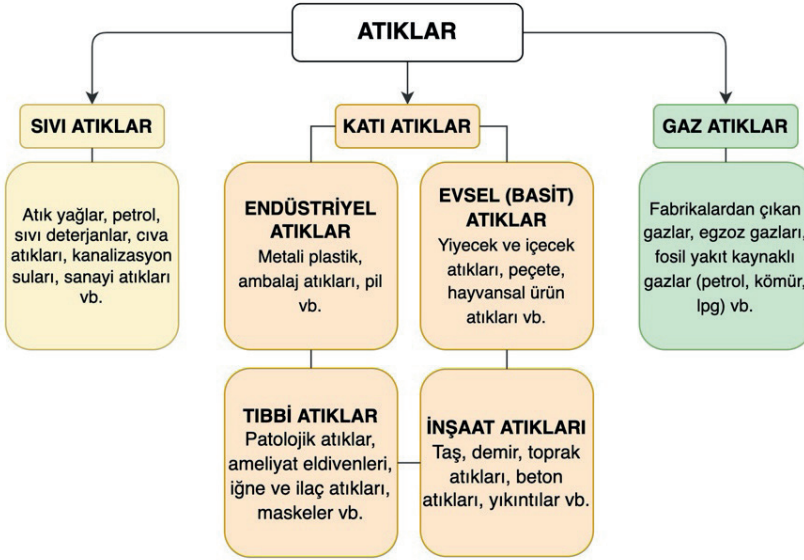
1. BASIM SEKTÖRÜ

Baskı endüstrisi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Çevremizde üzerinde sabit bir görüntü bulunan tüm eşyalar basım endüstrisinin bir ürünüdür denilebilir. Bu ürünlerin üretiminde ve kullanımında potansiyeli var çevresel etkiler nedeniyle kullanılan malzemeler, kimyasallar ve atıklar üretirler. Her türlü görüntülü ürün aşağıdaki baskı sistemlerinin birisinde basılmaktadır:

- Ofset
- Tifdruk
- Flekso
- Dijital
- Letterpress (Tipo)
- Serigrafi
- Web ve tabaka besleme
- Diğer baskı yöntemleri

Birçok yayında atık ve katı atık kavramına ilişkin tanımlamalar bulunmaktadır. Toplumun sosyal, ekonomik ve üretim faaliyetlerinin sonucu olarak kullanılmaz duruma gelen, yaşam alanından bertarafı gereken maddelere genel olarak atık olarak adlandırılır. Ülkemizde atık tanımı ilk kez “Herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan veya bırakılan zararlı maddeler” olarak 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu ile resmi olarak yapılmıştır.

Film malzemeler gibi esnek yüzeylere baskı yapabilmek için flekso baskıda polimer bazlı kauçuktan yapılan yumuşak kalıplar kullanılmaktadır. Flekso baskı tekniğinde esnek kalıp kullanılmasının bir diğer nedeni de sistemi oluşturan merdanelerin fiziksel ilişkisidir. İki metal kazanın karşılıklı çalışması bazı sarkıncalar ortaya çıkarmaktadır. Bu baskı tekniğinde, merdanelerin tahrip olmaması, baskı materyalinin tahrip olmaması ve anilox merdanelerdeki mürekkep çukurlarının veya yüzeyin tahrip olmaması için esnek kalıplar kullanılmaktadır. (Özdemir, 2014; Gençoğlu, vd., 2009)



Şekil 1. Atık Türleri

Katı atık, tehlikeli atıklar, sıvı atıklar ve atmosferik gazlar haricindeki tüm atık maddeleri kapsayan çok genel bir kavramdır (Yılmaz, D. & Bozkurt, D., 2010).S

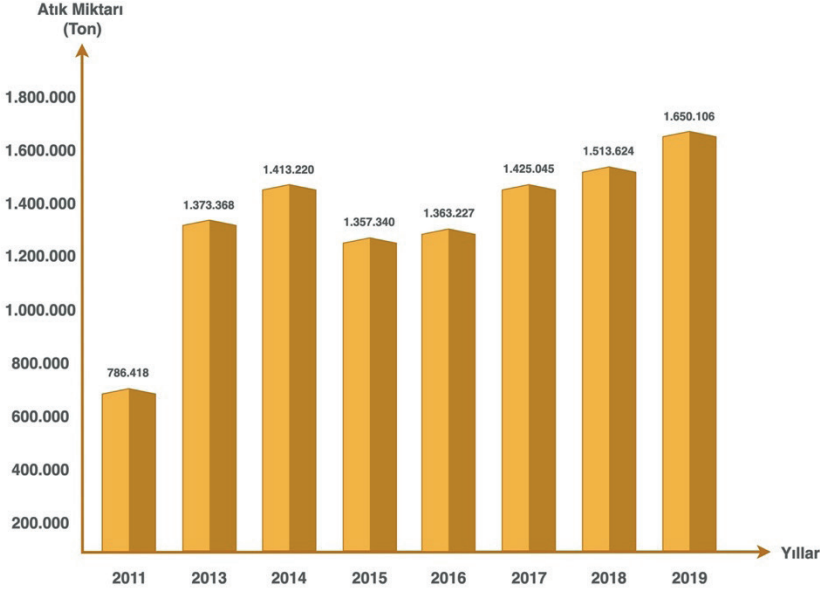
Katı atıklar; onu meydana getirenin istemediği ancak ekonomik değeri olan ve toplumun menfaati gereği uygun şekilde toplanarak, bilimsel ve mühendislik esaslarına göre bertaraf edilmesi gereken katı maddelerdir (Armağan, B., Demir, İ., Demir, Ö. & Gök, N., 2006).

Bir başka tanımda ise “evsel, ticari ve/veya endüstriyel faaliyetler sonucu oluşan ve tüketicisi tarafından artık ise yaramadığı gerekçesiyle atılan, ancak çevre ve insan sağlığı yanında diğer toplumsal yararları nedeniyle düzenli biçimde uzaklaştırılması gereken maddeler” olarak tanımlanmaktadır (Palabıyık H. & Altunbaş, D., 2004).

Katı atıklar kaynaklarına göre dört grupta toplanabilir:

- Evsel Atıklar (Mutfak çöpleri, ambalaj atıkları, ofis çöpler),
- Endüstriyel Nitelikli Atıklar (Tehlikeli ve Tehlikesiz Atıklar),
- Tıbbi Atıklar 3(Enfeksiyon, patolojik ve kesici-delici atıkları),
- Özel Atıklar. (TÜİK 2006).

2019 yılında Türkiye genelinde Tehlikeli Atık Miktarı toplamı 1.650.106* ton olarak belirlenmiş olup 76.496 adet üretim tesisi atık beyanı vermiştir.



Şekil 2. 2011-2019 Yılları Arasında Tehlikeli Atık Miktarı (Ton)

Atık Kodu	Cinsi	Üretilen Ambalaj (ton)	B-1 ¹ Kapsamında			B-2 ² Kapsamında Piyasaya Sürülen (ton)	C ³ Kapsamında Temin Edilen (ton)
			Piyasaya Sürülen (Ton)	Geri Kazanılan (ton)	Gerçekleşen Geri Kazanım Oranı (%)		
15.01.02	PLASTİK	3.009.487	1.037.558	586.832	57	95.226	19.053
15.01.04	METAL	385.941	132.524	71.234	54	89.601	15.728
15.01.05	KOMPOZİT	300.266	104.439	60.749	58	13.039	0
15.01.01	KÂĞIT KARTON	4.023.994	2.065.781	1.125.613	54	25.134	11.568
15.01.07	CAM	1.608.669	871.426	276.037	32	36.337	149.926
15.01.03	AHŞAP	670.125	561.259	180.229	32	2.929	85.052
	TOPLAM	9.998.483	4.772.988	2.300.693	48	262.266	281.327

Şekil 3. 2019 Yılında Üretilen, Piyasaya Sürülen Ambalaj ve Ambalaj Atığı Sonuçları (Pağçev, 2019)

Aynı yıl Türkiye genelinde Tehlikesiz Atık Miktarı toplamı 23.678.313 ton olarak belirlenmiş olup 19.138 işletme tehlikesiz atık beyanı vermiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014).

TÜİK verilerine göre ülkemizde kişi başına düşen günlük atık miktarı 1.3 kg, toplam 90000 ton, yıllık miktar ise yaklaşık 31 milyon tondur. Buna karşın ülkemizde geri dönüştürülebilir veya kazanılabilir atık miktarı yaklaşık 4 milyon tondur.

Atıkların birçoğu maddi değeri olan geri kazanılabilir bir kaynak niteliğindedir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2015).

2. BASIM İŞLETMELERİNDE ATIKLAR

Basılı malzeme üzerindeki mürekkep, etiketler, yapıştırıcılar vb. ile birlikte kirletici olarak sınıflandırılır (Eupia, 2013). Basım sanayinde büyük miktarlarda kağıt, karton, mürekkep, çözücüler ve yardımcı kimyasallar kullanılır. Bunların çoğu yeniden kullanılabilir, geri dönüştürülebilir veya pek azı değersiz atık olarak bertaraf edilir. (Ülgen ve ark., 2019) Basım işletmelerinde tipik atıklar; baskı öncesi işlemlerde, baskı sırasında ve baskı sonrası işlemlerde ortaya çıkar. Bu atıkların bazıları ‘tehlikeli’ olarak sınıflandırılır ve özel atık yönetimi düzenlemeleri gerektirir.

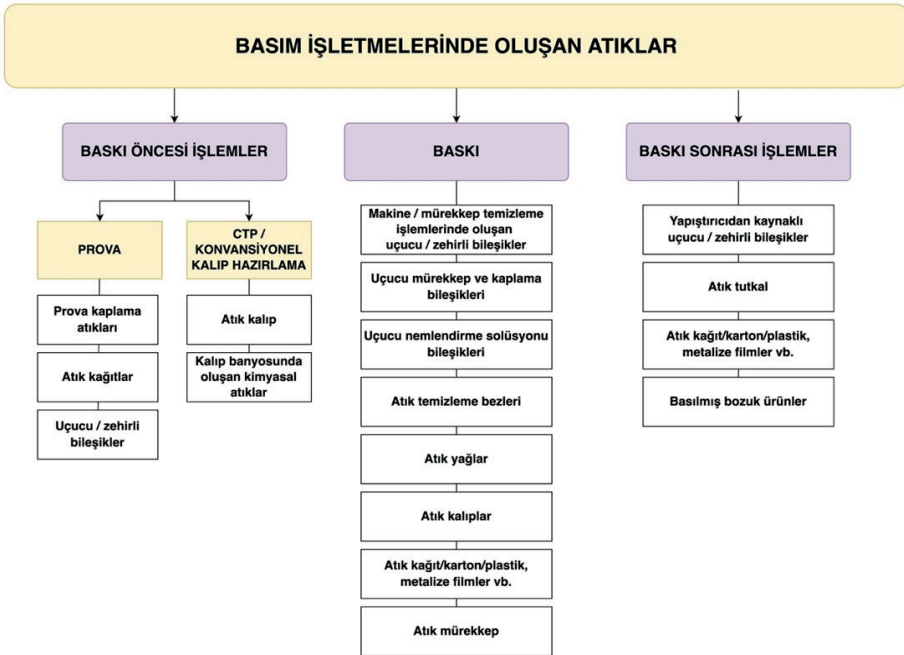
Basım endüstrisindeki üç büyük atık türü aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

Katı Atıklar: Kullanılma süresi bitmiş ve yaşadığımız ortamdan uzaklaştırılması gereken her türlü katı maddeye katı atık denir. Katı atıklar, geri dönüşümü mümkün ve ekonomik açıdan faydalı olan atıklar olarak tanımlanmaktadır. Genel bir baskı ortamında, katı atıklar boş kaplar, kullanılan film ambalajları, eski malzemeler, hasar görmüş kalıplar, pozlanmış film, tarihi geçmiş malzemeler, deneme baskı, hatalı baskı, hasarlı ürünler ve hurda kağıt/kartonlar, mürekkep ve toner kartuşları, temizlik bezleri, plastik film baskı altı malzemeleri (Barnes, Laura vd., 1997).

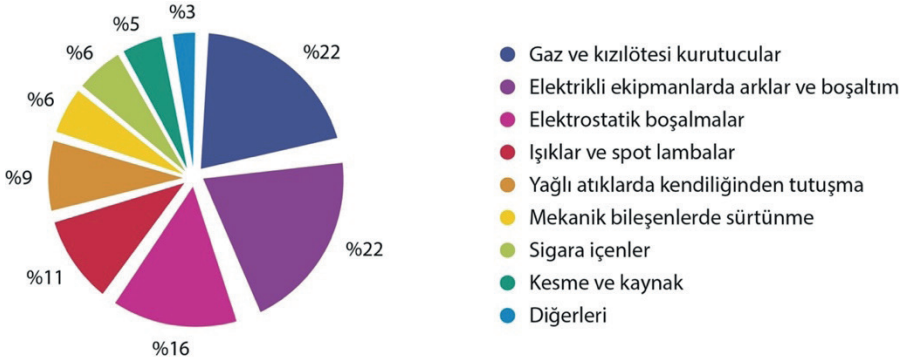
Sıvı Atıklar: Sıvı atıklar özelliği gösteren, zararsız ve zararlı olarak ikiye ayrılan, genellikle de sanayi işletmelerinin üretim işlemleri sonucu oluşan atıklardır. Sıvı atıklar etkileri bakımından zararlı maddeler içermesi durumunda doğaya ve yer altı sularına karışabilen atıklardır. Atık su, insan kullanımından etkilenen herhangi bir sudur, bu evsel, endüstriyel, ticari veya tarımsal faaliyetlerden kaynaklı su olabilir. Basım işletmelerinde; Atık su, atık

mürekkep, temizleme çözücüleri, fotoğrafik kimyasallar, kalıp banyo kimyasalları, emülsiyonlar, makine yağları, lak, vernik, tutkal ve yapıştırıcılar. Atık sınıfları oluşturur.

Gaz Atıklar: Çevreye herhangi bir kirlilik yayan uçucu maddelerdir. “Havanın kirlenmesi, insan ve çevreye zarar verecek miktardaki kirleticilerin atmosfere karışması olarak tanımlanmaktadır” Özellikle tifturuk, flekso ve dijital baskıda kullanılan solvent bazlı mürekkeplerden kaynaklı buhar atmosferde hızla foto-bozunmaya uğrayarak su ve karbondioksit dönüşür ve atmosferdeki ozonun azalmasına önemli katkılar sağlar. Baskı temizlik işlemleri, organik temizleme solventleri, mürekkepler, alkoller ve diğer kimyasal maddelerin kullanımından kaynaklanan uçucu organik bileşik (VOC) emisyonları gaz atıkları oluşturur. Gaz atıklar kendi içinde çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Bu gazlar sınıfları; mikro tanecik halinde olanlar, kükürt oksitler, azot oksitler, hidrojen sülfeler, karbon monoksitler, hidro karbonlar ve klor gazlarıdır.



Şekil 4. Basım İşletmelerinde Oluştan Atıklar



Şekil 5. Grafik-Sanat Atölyelerinde Tutuşma Kaynakları

3. BASIM SANAYİNDE ATIK NASIL AZALTILIR

Atıkların “Atık Hiyerarşisine” göre kaynağında Önleme / Azaltma esastır. Diğer aşamaları ise; Geri Kazanım, Geri Dönüşüm ve Yeniden Kullanım yöntemleri oluşturmaktadır. Bu basamaklara girmeyenler için ise son basamak Enerji Kazanımı ve Bertaraftır (Başarı, S., 2018).

Atık azaltımı; atık üretiminin önlenmesi, üretilen atığın kalitesinin artırılması, zararlarının indirgenmesi, geri kazanımın, dönüşümün ve yeniden kullanımın geri özendirilmesi atık azaltılması olarak ifade edilmektedir (Tungut, M., 2015).

Baskı Öncesinde:

Fotoğraf reproduksiyonunda kullanılan malzemeler kağıt, plastik film veya emülsiyon içerir ışığa duyarlı emülsiyonla kaplanmıştır. Emülsiyonlar genellikle gümüş halojenürden oluşur. Gümüş klorür, gümüş bromür dahil tuzlar ve gümüş iyodür.

Foto işleme aşaması şunları içerir: geliştirilmiş filmler, asitler, alkaliler, çözücüler, kullanılmış sabitleyici, gümüş atıklar.

Baskıda:

Baskı atölyeleri hava emisyonlarının olduğu ortamlardır. Kimyasalların ve sıvıların depolanması, kullanılması ve ortamdaki atıklardan atık gaz oluşur.

Özellikle baskı mürekkepleri, yüzey parlatici solvent bazlı vernikler ve Ksilenler, ketonlar gibi solventler, alkoller VOC uçucu organik bileşenler içerir ve koku üretme potansiyelleri vardır. Nemlendirme solüsyonları, merdane temizleme solventleri, baskı kauçukları ve makine yıkamada kullanılan geleneksel petrol bazlı ürünlerdir. Bu ürünler naptha, beyaz terebentin, metanol ve tolüen içerir. Yukarıda sayılan sıvılar zehirli, tehlikeli ve önemli ölçüde su, hava ve toprak kirliliğine neden olabilecek maddelerdir. Ayrıca insan sağlığını da olumsuz etkileme potansiyelleri vardır.

Baskı işlemini şu şekilde değiştirilmelidir:

- Çözücülerden kaçınılmalı – sabun veya deterjan kullanılmalı mümkün olan her yerde çözümler veya asetik asit bazlı temizleyiciler kullanılmalıdır.
- Alev almayan daha az volatilite ürünlerine geçilmelidir.
- Verimli otomatik baskı kauçuğu yıkama sistemleri kurulması ile daha az miktarda blanket kullanılmalıdır.
- Bir solvent geri dönüşüm sistemi kullanılmalıdır. Fabrika içerisinde çözücü damıtma sistemleri kullanılabilir. Gravür ve fleksografik solventlerin geri dönüştürülmesi, daha sonra baskı makinesini temizlemek ve yıkamak için kullanılabilir.
- Daha az çözücü kullanımı sağlanmalıdır. Örneğin susuz ofset baskı tekniği tercih edilerek daha az kimyasal kullanımı nedeniyle VOC emisyonlarını azaltır.
- Mürekkep silindirlerini temiz ve iyi durumda tutulmalıdır.
- Baskı bitiminde makineyi hemen temizleyerek; kağıt lifleri, toz ve mürekkep birikmesi engellenmelidir.
- Baskı donanımındaki değişiklikler, iyileştirmeler ve düzenli bakım-onarım işlemleri de firenin azaltılmasına katkı sağlar. Makinanın basılan işlerin teknik verilerini otomatik kayıt etmesi, mürekkep viskozitesi ölçüm sisteminin olması, web ofset baskıda bobin kopması detektörleri, otomatik bobin değiştirme düzeneği, otomatik yağlama sistemler, otomatik kalıp takma, optik tarayıcılar, otomatik baskı kauçuğu temizleme ve merdane yıkama sistemleri atıkları daha da azaltabilir.
- Ağır metal içeren mürekkepler kullanılmamalıdır.

- Bitkisel bazlı ve su bazlı mürekkepler kullanılmalıdır.
- Mürekkep renk karıştırılmasında ve kullanımında hassas terazi kullanılarak fazla kullanımdan kaçınılmalıdır.
- Kaplanmamış, ağartılmamış kağıt ve geri dönüştürülmüş kağıtlar kullanılmalıdır.
- Basılı ürüne sadece albeni kazandırmak için uygulanan yüzey plastik kaplamalarından ve sıvı parlaticıların kullanımından kaçınılmalıdır.
- Alkollü nemlendirme suyu, temizleme ve inceltme solventlerinin kullanımından kaçınılmalıdır.
- Ters ozmoz permeatlarının yeniden kullanımı sağlanmalıdır. Bu sistemle hazne suyu baskı sürecinde geri dönüştürülerek kullanılmış olacaktır (Şostar-Turk, Simonik vd., 2005).

Baskı Sonrasında:

- Uygunsa solvent bazlı yerine su bazlı yapıştırıcılar kullanılmalıdır.
- Geri dönüşümü engelleyen kaplamalar ve yapıştırıcılar en aza indirilmedir.
- Uygun boyutta kağıt seçerek kağıt kullanımını azaltılmalı ve atık kağıt ve karton geri dönüştürülmelidir.
- Uygunsa yapıştırıcılar veya birleştiriciler yerine mekanik bağlama yöntemleri kullanılmalıdır.

Fotopolimer kalıbın üzerindeki koruyucu tabaka, kalıbı fiziksel etkilerden ve oksidasyondan korur. Ham fotopolimer kalıp ısıya, gün ışığına ve UV ışığa duyarlıdır. Fotopolimer kalıplarda sadece, içerisinde UV ışık olmayan ışık kaynakları altında çalışmak gerekir.

ATIKLAR	ATIKLARI AZALTABİLECEK FİKİRLER
Kalıp ve film banyosundan oluşan atıklar	Filmsiz bilgisayardan kalıba teknolojisli kullanmak, zararlı banyo kimyasalları kullanmak
Film ve bromür atıkları	Uygun film / plastik dönüştürme sistemi uygulanması
Hasar görmüş ve tarihi geçmiş malzeme	Malzeme ve depo yönetimini iyileştirmek ve giriş kalite kontrolü yapmak
Tarihi geçmiş ve kullanılmış kalıplar	Metale ve plastiklere geri dönüşüm uygulamak
Eski provalar ve test baskıları	Test baskılarına ve kağıtlara geri dönüşüm uygulanması, daha az fire ile baskıya geçiş tekniği uygulamak
Tifdruk kalıbı asitle indirme	Bilgisayardan kalıba direkt kazıma yöntemi uygulanması
Serigrafi baskı atıkları	Kalıp ve emülsiyon atıklarını dönüştürmek
Flekso baskı kalıp atıkları	Plastikleri geri dönüştürme ve kimyasalsız kalıp indirme yöntemi kullanma
Yazıcı ve dijital baskı kartuşları	Geri dönüşüm için toplamak ve ayırtarak
Ofis kağıdı atıkları	Atık kağıtları ayırmak, geri dönüştürerek tekrar kullanmak
Kesim atıkları	Bilenmiş bıçak kullanmak ve şekilli kesim için eski bıçakların değişmesi
Hatalı / Bozuk ürün	Ayrıştırarak geri dönüşüme gönderme
Atık tutkal	Personel daha az tutkal kullanma konusunda bilinçlendirmek
Mürekkep ve dekoratif kaplamalar	Bitkisel ve su bazlı mürekkep ve kaplama kullanımı, otomatik merdane ve baskı kauçuğu yıkama sistemi kullanılması

Şekil 6. Atıklar ve Atıkları Azaltabilecek Fikirler

Harmanlama ve ciltleme işlemleri basılan öğeye göre değişir. Makine operatörünü; kesim teknikleri, yapıstırıcıların etkin kullanımı ve doğru ciltleme teknikleri konusunda eğiterek, israf edilen ürün miktarı azaltılıp paradan tasarruf edilebilir. Harmanlama ve ciltleme iyi yapılırsa, eksik üretimin tamamlanması-na neden olacak yeni atık üretim sebepleri önlenmiş olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışma ticari matbaalarda oluşan katı, sıvı ve gaz atıkların incelenmesi ve bu atıkların azaltılmasına yönelik önlemleri kapsamaktadır. TÜİK verilerine göre 2016 yılında 1698 tane atık bertaraf ve geri kazanım tesisi bulunmaktadır. Her geçen gün bertaraf ve geri kazanım tesislerinin sayısı artmaktadır. Buna bağlı olarak geri kazanım oranında da artış gözlenmektedir.

Basım sektöründe atık yönetimi bilinci maalesef tam oluşmamıştır. Bu konudaki yayın ve proje çalışmaları da yok denecek kadardır. Atık yönetimi sistemi; işletmelere getirdiği mali yük ve iş gücü/zamanı kaybı endişesi, sistemin kuru-

lamamasının ve uygulamada yaşanan problemlerin ana nedenidir. Atık arıtma ve bertaraf sistemlerinin kuruluş maliyeti yüksek olabilir. Ancak fayda maliyet analizi yapılırsa son derece karlı bir yatırım olduğu görülecektir. Bu konuda yapılan çalışmalarda zaman ve işgücü kaybına neden olmaz.

Basım sektöründe atıkların azaltılması öncelikle basımına başlanacak işin planlanması aşamasında başlamalıdır. Üretilen basılı mamulün tasarımı bile atık oluşması üzerine etkilidir. Basım işletmelerinde oluşan atıkların birçoğu maddi değeri olan geri kazanılabilir bir kaynak niteliğindedir.

Atık yönetimi çalışmalarının muhakkak kurumsal hafızaya işlenmesi gerekir. Geri dönüştürülmüş veya geri dönüştürülebilir ürünleri tercih ederek atık değerlendirmesine katkı sağlanmalıdır. Daha verimli üretimle daha az doğal kaynak tüketimine yönelik temiz üretim teknolojilerin tercih edilmesi gerekir.

Atık yönetiminin sisteminin kurulması; daha güvenli ve daha konforlu bir iş yeri sağlamak işinizin ve çalışanınızın itibarını artırmak üretimin optimize edilmesine, maliyetlerin azaltılmasına, çevre ve insan sağlığının korunmasına katkı sağlar. Basım sektöründe üretim işlem ve yöntemlerinde inovasyon sağlayacak şekilde pilot projeler yapılması gerekli ve çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Özdemir, L. (2014). *Flekso Baskıda Dijital Termal Kalıp Hazırlama Parametrelerinin Baskı Kalitesine Etkisinin Saptanması* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü)
- Kurt, M. B., Mumcu, Y. K., & Özdemir, L. (2018). "Estimation Of Screen Density According To Different Screening Methods With Artificial Neural Network Method In Flexo Printing System." *Politeknik Dergisi*, 21(3), 575-580.
- Novaković, D., Dediđer, S., & Mahović Poljaček, S. (2010). "A Model For Improving The Flexographic Printing Plate Making Process." *Tehnički vjesnik*, 17(4), 403-410.
- Miljković, P., Valdec, D., & Matijević, M. (2018). "The impact of printing substrate on dot deformation in flexography." *Tehnički vjesnik*, 25 (Supplement 2), 509-515.
- Ülgen, M., Oktav, M., & Çakır, N. (2019). *Grafik sanatları için kimya. Basev Yayınları, İstanbul.*

- Gençoğlu, E., Şimşeker, O., & Özdemir, L. (2009). *Flekso Baskı Sistemi*. DuPont Türkiye Yayını, İstanbul, 57.
- Zelzele, Ö., & Özdemir, L. (2015). "Dijital Termal Flekso Baskı Kalıbı Hazırlama Parametrelerinin, Kalıp Üzerindeki Nokta Yapısına Etkisinin İncelenmesi." *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 27(2), 63-75.
- Bould, D. C., Claypole, T. C., & Bohan, M. F. J. (2004). "An investigation into plate deformation in flexographic printing." *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part B: Journal of Engineering Manufacture*, 218(11), 1499-1511.
- Liu, X., & Guthrie, J. T. (2003). "A review of flexographic printing plate development." *Surface Coatings International Part B: Coatings Transactions*, 86(2), 91-99.
- Meyer, K. H. (2000). *Flexo Printing Technology*. DFTA, Stuttgart, Germany, 19, 69-70.
- Johnson, J. (2008). *Aspects Of Flexographic Print Quality And Relationship To Some Printing Parameters* (Doctoral Dissertation, Karlstad University).
- Kurt, M. B. (2012). *Flekso Baskı Sisteminde Kullanılan Baskıaltı Malzemelerinin ve Kalıbın Basan Yüzey Yüksekliğinin, Kaliteye Etkisinin Tespit Edilmesi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi (Türkiye)).